

121-22
SZÁM

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

121-22.
SZÁM

HIT TUDO-
MÁNY
LELTÉLET

NEVELÉS
IRODALOM

BÖLCSELET
JOG

FÖLDRAJZ
TERMÉSZETI
TUDOMÁNY

TÖRTÉNE-
LEM
SOCIOLOGIA

ELETRAJZ
UTIRAJZ

DR. LIPPAY LAJOS

A

PROTESTANTIZMUS

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TARSVLAT
KIADÁSA

A
PROTESTANTIZMUS

IRTA

DR LIPPAY LAJOS

HITTUDOMÁNYI FŐISKOLAI TANÁR

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1935

Nihil obstat. *Dr. Michael Marcell*, censor dioecesanus. Nr. 2906/1935.
Imprimatur. Stugonii, die 14. Septembris 1935. *Dr. Julius Machovich*, vic.
rius generalis.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
A nyomdáért felelős: ifj. Kohl Ferenc.

ELŐSZÓ.

Jelen könyvem a kereszténység harmadik csoportját, vagyis mindazokat a keresztényeket ismerteti, akik — körülbelül 200 millió — nem tartoznak sem a katolikus Egyház, sem a keleti szertartású egyházak kötelékébe. Könyvemben nem arra törekedtem, hogy eredetit alkossak, hanem a megadott forrásmunkáknak, köztük különösen katolikus részről *Konrad Algermissen*: «Konfessionskunde», protestáns részről *Hermann Mulert*: «Konfessionskunde» c. munkák megállapításaira támaszkodva az volt a célom, hogy a katolikus ember is megismerje és megtanulja, mit tartson a kereszténység harmadik csoportjának, amelyet a «protestáns» gyűjtőnévvel illetünk, kialakulásáról, tanításáról és helyzetéről, amely bizony rengeteg szektáival, árnyalataival, újabb kiágazásaival a kereszténységen belül, melynek egysége annyira fontos volna, szomorú jelenség.

Munkámban a tárgyilagos igazságszeretet vezérelt, senkit sem szándékoztam megsérteni, sőt megértést igyekeztem tanusítani személyek és művek iránt egyaránt, szem előtt tartottam Szent Ágoston aranymondását: «in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas» — «a szükséges dolgokban egység, a kétségekben szabadság, mindenekben pedig uralkodjék a szeretet».

Esztergom, 1935 július 1.

Dr. Lippay Lajos.

Bevezetés: A reformáció előzményei.

Az Egyházban kezdettől fogva mindig voltak forrongások, nézeteltérések, különvélemények a tan terén: ez egész természetes következménye annak, hogy Krisztus Egyházának alanya az ember. Az ember romlott természetéből folyik a büszkeség, mely nem tud más előtt alázattal mindig meghajolni, a tudásvágy, mellyel mindent megérteni törekszik és ha véges értelmével annak megértésére nem tud felemelkedni, új, magasabba nézeteket alkot, amelyekhez a végletekig ragaszkodik. Ezért kezdettől fogva voltak hamis tanítások, elítélt eretnek-tanok hol a Szentháromságról, hol a Megtestesülésről, hol más misztériumokról, dogmákról és kinyilatkoztatott igazságokról. Ezek a tévtanok követőikkel együtt nagyrésztben eltűntek, kivéve keveseket, mint a szír-ritusú monofizitákat, akiket jakobitáknak neveznek és mindössze egy fél millióan vannak és a szír-káld ritusú nesztóriánusokat, akik csupán 75 ezren vannak. Ezekről eltekintve, nem maradt fenn ókeresztény eretnecség. Az Egyház, miután ezek leszakadtak testéről, egységes volt tanításában az egy fő: a római pápa fősége alatt több kisebb megszakítással egészen a XI. század közepéig, amikor Kelet és Nyugat között beállt a szakadás, amelyet még a mai napig sem sikerült helyreállítani. A keleti egyház elszakadása után nyugaton egységes volt az Egyház, kivéve a rövid ideig tartó nyugati egyházszakadást. Kelet pedig élte a maga külön életét és nem igen nézett Nyugat felé, kivéve a két: — a lyoni és a firenzei — kísérleteket az egyesülésre.

BEVEZETÉS: A REFORMÁCIÓ ELŐZMÉNYEI 5

A nyugati egyházban a középkorban és az azt követő közvetlen korban a pápaság politikai hatalmának csúcspontjára emelkedett, de a császársággal folytatott évszázados harcai, szegényteljes helyzete az avignoni fogóság idején (1305—1377), a szomorú nyugati egyházszakadás (1378—1414), amikor három pápa küzdött a hatalomért, azt eredményezték, hogy az alázatos alávetettség helyébe a kritika és az ítélkezés lépett. Ennek bőséges anyagot szolgáltatott a humanizmussal és a reneszánszsal járó visszas állapottok a pápai udvar, a főpapok és a papság körében.

A szomorú állapotok közepett a középkor végén és a XV. században nemes egyházas érzéssel is találkozunk, amely a caritas nemes munkálásában, a szegények, betegek, árvák támogatásában, nagyszerű egyházi intézmények alapításában, az imaélet elmélyítésében nyilvánul meg. Nagy és kiváló szentekkel, mint sziénai Szent Bernardinnal, Kapisztrán Szent Jánossal, paulai Szent Ferencel, Krisztus követésének szerzőjével, sok derék püspökkel és egyházi férfiúval találkozunk, de mindezek ellenére ebben a korban az Egyház kevésbé felelt meg magas hivatásának.

A reneszánsz korban a művészetek : az építészet, festészet, szobrászat csodás dolgokat alkottak és mindezeknek a művészeteknek bőkezű pártfogói a pápák voltak, amiről minden római utazó meggyőződhet. A kor fiai az eszmékért gyakran fordultak a görög s a római költők és írók alkotásaihoz, a régi pogány írók : Homeros, Cicero, Vergilius, Horatius és Ovidius lettek divatosokká és a keresztény tudomány, az Isten előtt való hódolat helyett az emberi tudás lépett az érdeklődés középpontjába. A pápák ezt a humanista irányt hathatósan támogatták, a szerzetesek a Biblia és a szentatyák művei helyett a pogány írók műveit másolgatták és egész természetes, hogy a pogány irodalom és művészet újjászületése

6 BEVEZETÉS: A REFORMÁCIÓ ELŐZMÉNYEI

magával hozta a pogány gondolkodást, annak szeretetét és az iránta való lelkesedést. A pogányság szeretetének emelkedésével csökkent a kereszténység szeretete és a lelkekben újraéledt a pogány római császárság erkölcs-telen gondolkodása és ledérsége. Az ifjabb humanisták, élükön az erkölcs-telen *Hutten Ulrichhal*, élesen támadták az egyházi tudományosságot, a papságot, sőt magát az Egyházat és a kereszténységet a gúny és a megvetés tárgyává igyekeztek tenni. A könyvnyomtatás ezeknek a törekvéseknek is szolgálatába állott és a támadásokban megnyilvánuló ügyesség, az emberek hajlandósága az események újdonsága iránt óriási népszerűséget szereztek nekik. Egyik főoka a hitújításnak és gyors terjedésének az a szellemi és kulturális krízis, amely ennek a kornak legjellegzetesebb vonása. A humanista irányzat, a reneszánsz eltért az egyházi tudományosság központjától: Istentől és az embert állította helyébe.

Ez magyarázza meg azt a történeti tényt, hogy a művészetet pártoló V. Miklós, a harcos III. Kalliszt és II. Pius pápákat az előbb családos VIII. Ince pápa követhette, aki kicsapongó gyermekei szolgálatába állította a pápai hatalmat. Ugyanezt cselekedte VI. Sándor, aki előbb mint családos férfi, szintén több gyermek atyja és II. Gyula, aki minden más volt, csak nem a megtestesült Istenfiának helyettese és képmása. A lelkekben égett a vágy az egyházi reform után, de ugyanekkor X. Leó pápa törődött ezzel a legkevesebbet, hanem «udvara nagyszerűen felkészülve a világi szórakozások: játék, színház és vadászat számára, a legélesebb ellentétben állt egy egyházfejedelem hivatásával».¹

Ezt a példát követték a főpapok: püspökök, prelátusok és kanonokok, akik rendszerint nemesi családok gyermekei voltak papi hivatás nélkül és egyetlen gondjuk

¹ Pastor: Geschichte der Päpste. IV. 608.

volt a gazdag egyházi javadalmakat kihasználni és eldorbézolni. Ilyen példa erre éppen Luther Márton püspöke : Brandenburgi Albert, aki 14 éves korában lett mainzi érsek, de emellett még egy személyben magdeburgi érsek, halberstadti püspök, speyeri püspök, a kölni és a trieri érsekségek nagyprépostja, a bruggi kolostor prépostja, lorchi és hochenheimi plébános volt. Természetesen kevésbé a munka miatt, mint a velükjáró jó jövedelem miatt vállalta ezeket az állásokat a később aposztáziába esett Brandenburgi Albert, aki egyébként 10.000 aranyat küldött az érseki pallium megvásárlásáért Rómába.

Ezek a rendkívüli magas szentelési, megerősítési, palliumi pénzek az érsekek, püspökök és más prelátusok részéről nem voltak elegendők a fényes pápai udvar fenntartására, ezért más egyházi adókat, az egyházi javadalmak jövedelmének tizedét, huszadát, a püspököknek az első év jövedelméből rendkívüli illetményeket kellett Rómába küldeni. A pápaságnak e pénzműveletei nagy elkeseredést keltettek, különösen az alsópapság körében. A papi pályára nem a hivatás, hanem a kényelmesebb élet, a jobb megélhetés vezette az embereket. Csupán Strassburgban a székesegyház szolgálatában 36 kanonok, Szent Tamás-templomban 20 kanonok, régi Szent Péter-templomban 15 kanonok, Mindenszentek-templomban 12 kanonok, tehát összesen 83 kanonok volt a városban ; de ezenkívül a strassburgi székesegyházban 63 altarista és 38 káplán volt, akiknek egyetlen dolguk a misemondás és a zsolozsmázás volt. Ez utóbbiak alkották a papi proletáriátust, akik között igen sok volt — mondja Jansen történetíró — akiknek erkölcstelen életét nem tisztelet, hanem megvetés kísérte.

Az egyháziak rossz példáját követték a világiak : fejedelmek és főurak, akik fényűző és pazarló életben dorbézolva, a szegény népet és a jobbágyokat terhelték munká-

8 BEVEZETÉS: A REFORMÁCIÓ ELŐZMÉNYEI

val és adóval, sőt az élet-halál urai voltak. Méltán írta tehát a pápaság történetének legnagyobb ismerője: «A károk igen mélyre hatottak. Majd mindenütt súlyos visszaállapotok uralkodtak az egyházi életben. A pápaság tekintélye mindenütt megingott. Az állapotok olyanok voltak, hogy csak egy szikra kellett és a gazdagon felhalmozott égési anyagot lángralobbantja, amely a rosszal és a kivetendővel a jót is felégeti».¹

Mindenki érezte, hogy reformra van szükség, de ez az arra hivatottak részéről késlekedett. Ezt kiáltotta be a világűrbe Savonarola, a szentéletű domonkos szerzetes, aki szenvedélyes beszédeivel ostorozta az egyháziak és világiak erkölcstelenségét és ezért vértanuhalált kellett halnia. Ugyanezt tette Rotterdami Erasmus felszentelt pap is; mindenki várta a reformot és a reformációt a hivatalos egyházi részről, de nem jött. De jött Luther Márton, aki azt a bizonyos szikrát kipattantotta, az égő fáklyát a felhalmozott gyúlékony anyagra dobta és megindította a reformációt.

¹ Pastor, G. d. P., III. 202.

I. Luteránus és kálvinista egyházak.

1. *Luther Márton, Zwingli Ulrik, Kálvin János hitújítása.*

Luther Márton hitújítása. Luther Márton hitújítását erős lelki küzdelem, sajátos szellemi és vallási fejlődés előzte meg. A reformáció kitörésének és hatásainak megértéséhez ismerni kell a reformációt megelőző korviszonyokat és áramlatokat, amelyek a reformációt diadalra juttatták. Amint a kor szelleme reformot várt és azt segítette, bármilyen formában is jelent volna meg, Lutherből sem egyszerre pattant ki a hitújítás gondolata, hanem hosszú lelki vergődésnek a szüleménye, amelynek elindításához a külső körülmények adták meg az alkalmat.

Luther Márton, bányász szülők gyermeke, 1483 nov. 10-én született Eisleben-ben, mint a második gyermek, hét testvére közül. Gyermekkorát Mansfeld városban töltötte, ahol a latin iskolát is látogatta, mígnem 14 éves korában Magdeburgba, majd Eisenachba került; humanisztikus és filozófiai tanulmányait az erfurti egyetemen kezdte és 1505-ben, 17 vizsgázó közül, mint a második, a filozófia magistere lett. Ugyanebben az évben jogot kezdett tanulni, de csakhamar abbahagyta, mivel egy villámcsapás alkalmával, mely barátját megölte, halálfélelmében fogadalmat tett szerzetesélet megvalósítására és ez még 1505 július 17-én az erfurti ágostonrendi kolostorba vitte. Egy év után szerzetesi fogadalmat tett és 1507 április 4-én pappá szentelték, a következő év őszén a wittenbergi egyetemen a filozófia lektora lett, de emel-

10 I. LUTERÁNUS ÉS KÁLVINISTA EGYHÁZAK

lett biblikus kérdésekkel is foglalkozott. Előjárói 1509-ben visszahívták Erfurtba, ahol Petrus Lombardusról tartott előadásokat. A következő év őszétől 1511 tavaszáig, mint rendjének képviselője, Rómában tartózkodott és 1511 nyarán Wittenbergbe jött, 1512 okt. 19-én teológiai doktorátust szerzett és a wittenbergi egyetem teológiai fakultásán átveszi az exegézis: Szentírás-magyarázat tanszékét.

A rendbelépésétől eltelt hét év alatt folytonos lelki küzdelmekben, vergődésekben töltötte napjait az üdvösségéért aggódó ifjú. Ezen idő alatt buzgó, lelkiismeretes és mélyen vallásos szerzetes volt: üdvösséget szomjúhozó lelkének szenvedélyes odaadásával törekedett felhasználni mindazokat az eszközöket: a szentségeket, tanítást és szerzetesi fogadalmat, amelyek számára kielégítést nyújthattak. A kolostori élet kezdetén valóban nyugalmat és kielégülést talált nyugtalan lelke. De szenvedélyes természete a kemény belső harcok, kísértések és küzdelmek közepett csakhamar elvesztette lelki egyensúlyát és a lelki béke helyébe a bűnösségnek és a romlottságnak nyomasztó érzése lépett. A fiatal szerzetes erre még keményebb önbírálattal igyekezett ezeket a nehézségeket legyőzni és kíméletlen aszkézis által tökéletességre jutni. De mintha minden hiába lett volna: a küzdelmek keményebbek lettek, a bűnösség tudata méginkább előtérbe lépett, sőt mindinkább világossá lett előtte, hogy bűnösségét legyőzni nem képes. Ahelyett, hogy az Isten bűnbocsátó és megszentelő kegyelmének tapasztalására fordította volna figyelmét, egyre kárhuzatosabban érezte lelke mélyén bűnösségét, amelytől semmiféle aszkétagyakorlat nem tudja megszabadítani. Majd az a gondolat kerítette hatalmába lelkét, hogy nincsen a kiválasztottak között és az Isten ítéletétől való félelme végül is Istengyűlöletig fokozódott benne és ez a gyötrelmes vívódása útközben át tartott. Közben nagy szorgalommal végzi tanul-

mányait és szerzetesi kötelességeit és ezekből merít időnként lelki vigaszt és megnyugvást, de nyugtalanságai ismételten visszatérnek. Mint az exegézis tanára, Wittenbergben Szent Pál leveleiben, Szent Ágostonnak és a német misztikusok írásaiban keresi a megoldást kínzó problémáira. Az üdvösség titkának megoldása volt fázadozása: az Egyház tanítása, hogy az üdvösség az isteni kegyelem ajándéka, de az ember a kegyelem által újabb megszentelő kegyelmi hatásokat érdemel ki, de ezek az érdemek: jócselekedetek és a szerzetesi élet nyújtotta alkalmak nem adtak megnyugvást az ifjú szerzetesnek, — tehát másutt kereste az üdvösség titkát, mint a jócselekedetekben és érdemekben.

Rövid idővel azután, hogy a Szentírás-magyarázat katedráját elfoglalta Wittenbergben, 1512—13 telén, Szent Pálnak a Rómaiakhoz írt levél tanulmányozása közben megragadja figyelmét a levél első fejezetének 17. verse, amelyet már eddig is jól ismert, de nem méltatta különösebb figyelemre: «Az igaz a hitből él».¹ Ezekben a szavakban vélte feltalálni kínzó kérdéseinek megoldását. Tehát az örök életet nem lehet kiérdemelni önerőink megfeszítésével, érdemeinkre való hivatkozással, hanem csak hittel. Ebből lett azután a híres mondás: «sola fides iustificat», azaz szóról-szóra: egyedül a hit igazít meg, azaz a hit által lesz az ember igazzá, egyedül a hit üdvözít.

«A hit pedig nem egyéb — tanítják a protestánsok Luther üdvösségtanáról —, mint az embernek nagy, egyetlen, végképpen elszánt, minden önerőről lemondó és tökéletesen engedelmes maga-rábízása Istennek a Jézus Krisztusban kijelentett kegyelmére. Aki csak a maga érdemeit számolgatja, az üdvösségében sohasem lehet bizonyos, aminthogy a római katolikus kegyesség, a lényegéből folyó nagyon mély okok miatt, sohasem is törek-

¹ Róm. 1. 17.

12 I. LUTERÁNUS ÉS KÁLVINISTA EGYHÁZAK

szik erre a bizonyosságra. Aki ellenben magáról teljesen lemondva, mindig csak a megfeszített Krisztusra tekint hite szemével: az Istennek bűnbocsátó és büntőtőlő kegyelméről s a maga üdvösségre kiválasztott voltáról föltétlenül bizonyos lehet akkor is, ha egyidejűleg a maga bűnösségét a legmélyebben érzi s a legnagyobb szégyennel és fájdalommal siratja. Így lesz a bűnös ember, már mint ilyen «igazzá», azaz a szónak bibliai értelme szerint, Isten előtt kedvessé, kegyelembe fogadottá; amíg az Isten előtt «érdemeire» hivatkozó ember csak az Isten büntető igazságát érdemli és hívja ki. Ez pedig egyszerűen azért van így, mert az üdvösség semmi részben és semmi vonatkozásban nem az ember műve, hanem egyedül és kizárólag az Úr Isten ingyenvaló kegyelmének szabad munkája.»¹

A jócselekedetekre vonatkozólag pedig azt tanította: «A keresztyén jócselekedetek csak az üdvösségrejutás szempontjából értéktelenek — hogy minden dicsőség egyedül csak az üdvösségre predestináló, kiválasztó Istené legyen —, maga a keresztyén élet azonban éppen azért, mert mindenestől fogva kegyelmi élet, egyszersmind az Isten- és emberszeretettől áthatott élet is: az igaz hitnek lehetetlen más gyümölcsöket teremnie, mint szakadatlan jócselekvést. A keresztyén ember a hit által mindenek fölött szabad úr, a szeretet által mindeneknek rabszolgája.»² Luther ezt így fejezte ki: «A hit az embert az Istenhez viszi, a szeretet pedig az emberekhez», vagy másképpen: «A hit által az ember jót kap Istentől, a szeretet által ő tesz jót az emberekkel». Másutt pedig azt írja Luther: «Az Isten-szeretet nem enged téged nyugodni, hanem te vágyódsz mindaz után, amiről tudod, hogy azzal a nyájas Istennek dicséretet, tiszteletet és hálát adsz. Ott nincs különbség a cselekedetek között, ott meg-

¹ Révész: A reformáció. 17. old.

² U. o. 20. old.

szűnnek a parancsok, nincs kényszerítés, hanem vidám akarat és öröm jót cselekedni. A hit nem is kérdezi: vajjon jócselekedetek szükségesek-e, hanem mielőtt kérdezné, már megcselekedte és mindig cselekvésben van». ¹ Tehát nem egészen helyes dolog Luther tanítását erkölcsi laxizmusnak bélyegezni, mert lelkesedik a jócselekedetekért, melyeket szeretetből Isten iránt teszünk.

Luthert ez a gondolat megnyugtatta és abban a meggyőződésben élt évekig a kolostorban, hogy sikerült neki megérteni az Egyház tanítását az üdvösségről és a kegyelemről. Csupán a katedráról hirdette nézetét, de nem ment ki vele a nyilvánosság elé, sem ezzel, sem pedig ebből a téves tanításból folyó más tévedésekkel.

De csakhamar elkövetkezett erre is az alkalom. A római Szent Péter-templom építkezése alkalmával hirdetett búcsú és az ekörül elkövetett visszaélések indították arra, hogy a wittenbergi vár és egyetem Mindenszentek-templomának ajtajára a búcsúnap vigiliáján, 1517 október 31-én, szombaton déli 12 órakor kitűzte 95 tételét a bűn, büntetés, bánat, tisztítóúz és búcsú kérdéseiről. Ez az eljárás az akkori szokás szerint felhívás volt nyilvános vitára a kifüggesztett tételek fölött. Luther sem akart többet, mint akadémikus vitatkozást az egyetemi teológusok körében, ami nem volt szokatlan dolog. És nem is lett volna több, ha annak a kornak egyházi visszaélései nem keltettek volna általános elkeseredést a nép széles köreiben, amely csak külső alkalomra várt, hogy óriási mozgalommá nőjje ki magát. Így lett a magában véve jelentéktelen ügyből, a tételek egyszerű kifüggesztéséből a reformáció megindulása és az egyszerű ágostonrendi barátból a reformáció megindítója.

Luther tételei az említett korviszonyok miatt nagy feltűnést keltettek és csakhamar bejárták az egész német

¹ Luthers Werke: Erl. Ausg., 2. B. 169.

14 I. LUTERÁNUS ÉS KÁLVINISTA EGYHÁZAK

birodalmat. Maga Luther nem volt tisztában fellépésének nagy horderejével, de annál inkább a hithez ragaszkodó teológusok: így a szász domonkosok, akik az ágostonrendi szerzetest bepanaszolták Rómában, amelynek következtében a pápai prokurátor 1518 július közepén megindította az eljárást Luther ellen. Luther 1518 október 12—14 között megjelent a pápai kiküldött, a tudós Cajetán bíboros előtt, de tételeit nem vonta vissza. Az 1519 júliusban tartott lipcsei vitatkozás alkalmával, ahol a Luther-párti Karlstadt és a katolikus Eck vitatkoztak, Luther kényszerült a pápai primátust és a zsinatok tévedhetetlenségét tagadni. A következő évben december 20-án elégette X. Leó pápa Exurge Domine bulláját, amely Luther 41. tételét elítélte és őt magát pedig kiátkozással fenyegette meg. Luther a bullát e szavakkal dobta tűzbe: «Amint te az Úr szentjét megzavartad, zavarjon és emésszen fel téged az örök tűz!» Ezzel Luther felégette maga mögött a visszafordulás lehetőségének hídját és a kiátkozás nem is késett: 1521 január 3-án a pápa Decet Romanum Pontificem bullával Luthert és követőit végképpen kiátkozta az Egyházból.

Ezek után a világi hatalomnak is állást kellett foglalnia ebben az ügyben. Mivel azonban a birodalmi rendek nagy többsége követelte az egyházreformot, V. Károly császár nem némíthatta el a wittenbergi barátot, mire a rendek keresztülvitték, hogy a wormszi birodalmi gyűlés maga elé idézte Luthert. A már egyházi átok alatt álló Luther 1521 április havában megjelent, hogy számot adjon tetteiről és előadja védekezését: Luther a gyűlés előtt kijelentette, hogy míg a Szentírásból nem bizonyítják be tévedését, tanítását nem vonja vissza. A birodalmi gyűlés május 25-én kimondotta reá és követőire a birodalmi kiközösítést, ami «vogelfrei»-é tette, vagyis bárki büntetlenül elfoghatta őket. Bölcs Frigyes szász választófejedelem elfogatta őt, mielőtt még bárki más árthatott

volna neki és Wartburg várában rejtette el a kiközösítés következményei elől. Luther itt tíz hónapig tartózkodott Junker Jörg álnév alatt és az Újszövetség fordításával foglalkozott. Ezalatt künn szélesebb körben megindult tanainak terjeszkedése és növekedett követőinek száma. Egyformán csatlakoztak hozzá a komolyabb körökből is, akik szenvedtek a visszás egyházi állapotoktól és benne az igazi reformátort látták, de a romlott papok, barátok, fejedelmek és humanisták is seregestől magukénak vallották. Mikor azonban a szellemileg és erkölcsileg alsóbb tömegek kezdtek hatalomra jutni és szenvedélyes eljárásokkal tömegjeleneteket idéztek elő, amelyek az evangéliumi szabadság nevében kicsapongásokra vezettek, a reformátor 1522 március 6-án elhagyta Wartburgot, hogy a reformációt megmentse és az ne váljon éretlen nép viharos tömegmozgalmává. Wittenbergben a fékevesztett indulatok elé gátat emelt és ezzel a fordulattal — saját elgondolása szerint — megmentette a reformációt a társadalmi zűrzavarban való elmerüléstől. Luther ekkor vált bizalmatlanná a köznép iránt és a reformáció végrehajtását a nagyvárosokban a városi tanácsokra, a vidéken pedig a tartományi fejedelmekre bízta. Az előbbieket azután a worms-i ediktum végrehajtását a birodalmi kiközösítést illetőleg megtagadták és a «Gothai szövetség»-be tömörültek, míg a katolikusok a «Regensburgi szövetség»-et alkották meg. Németország 1524-ben oszlott katolikus és protestáns táborra.¹ A speyeri birodalmi gyűlés 1526 augusztus 27-én lemondott a worms-i ediktum végrehajtásáról és a vallás kérdésének eldöntését az egyes tanácsokra bízta, amint azok felelősek Isten és a császár előtt. Ezzel meg volt a törvényes alap az evangélikus tartományegyházak megalapítására és ezek megszervezése meg is indult először Szászországban, majd Németország több államában.

¹ Algermissen : Konfessionskunde, 435. öld.

16 I. LUTERÁNUS ÉS KÁLVINISTA EGYHÁZAK

A második speyeri birodalmi gyűlés 1529-ben a többségi katolikus párt nyomására oly határozatot hozott, hogy «az eljövendő zsinatig minden újtástól tartózkodni kell, amennyire ez lehetséges és emberi». Ezen határozat ellen Luther követői 1529 április 19-én ünnepélyesen *protestáltak*, amiért is őket azóta a *protestáns* névvel illetik. De ez a név azután átment a reformáció összes követőire, míg a luteránusok inkább evangélikusoknak, Kálvin követői reformált hitűeknek, reformátusoknak vagy kálvinistáknak szeretik nevezni magukat.

Eközben, 1524-ben Luther ismét felvette Wittenbergben egyetemi előadásainak fonalát a Szentírás-magyarzat katedráján és főképpen újító gondolatai irodalmi feldolgozásának feküdt neki. Ebben segítőtársa és jobbkeze volt a tudós, alapos klasszikus műveltségű, irodalmilag tehetséges Melancthon Fülöp (1497—1560), a reformáció dogmatikusa és filológusa, aki azonban békésebb természetű, de ingatagabb jellem volt mesterénél. Ebben az időben, 1525 június 3-án Luther 43 éves korában megnősült és elvette a két évvel előbb kilépett ciszterciarendű apácát, Bora Katalint, akivel mintaszerű családi életet élt: három fiú és három leány származott e házasságból. A harmadik fiú, Pál orvos lett és rajta keresztül Luther családja a férfiágon 1759-ig maradt fenn.

Luther hatalmas irodalmi munkássága kiterjedt az üdvösségtannal kapcsolatos összes többi tételekre. A *Szentírást* is a megigazulás szemüvegén át nézi: az Isten szava a Szentírásban üdv- és kegyelem-eszköz, mindenekfölött áll, ezért az Isten szavának hirdetése az egyházi élet és működés központjában áll és a szentségek helyét foglalja el. Jakab apostol levelét, mint «szalma levelet» elveti, Szent Pál leveleit az evangéliumok fölé helyezi és a Rómaiakhoz írt levelet, az «Újszövetség igazi főművének és a legtisztább evangéliumnak» tartja.¹

¹ Luthers Werke: Erl. Ausg., 72. 155.

Luther figyelmét az egyes lelkek megszentelésére fordította és így elvesztette szem elől a világ megtérítésének, keresztény elvekben való megszilárdításának nagy feladatait, amelyeket a katolikus Egyház mindig hangoztatott és később Kálvin is annyira kidomborított. Így lett Luthernál az *Egyház* láthatatlanná, vagyis azok közösségévé, akik a megváltást magukon valóban tapasztalják. Ez a nézete az Egyházzal szükségszerű következmény egyéb tanításából: ha az Isten mindent közvetlenül végez az ember lelkében, akkor nincsen szükség látható Egyházra, látható előjárókkal és kegyelmi eszközökkel. Innen származott Luther gyűlölete a hierarchiával s a pápasággal szemben, amelyet nem annyira a visszafordulás egyházi állapotok idéztek elő benne, mint inkább ez a tanítása. Isten dicsősége ugyanis szerinte sokkal nyilvánvalóbb az ő egyedülvaló hathatós és közvetlen működésével az emberben, mint az Egyház kegyelmeinek és üdvintézményének a közvetítésével, amely ellen hevesen harcolt és istenkáromlásnak nevezte. Ezért a pápaságot az ördögtől alapítottnak tartotta és a pápát antikrisztusnak nevezte. «Az evangéliumnak nincs hevesebb és dühösebb ellensége, mint éppen a pápa a papjaival és főiskoláival» — kiált szenvedélyesen vallásos meggyőződésének mélységeiből.

Luther Márton fellépésének első gyümölcsei nem voltak felemelőek. Miután sikerült neki a forrongó Wittenbergben a rajongó lelkeket többé-kevésbé lecsendesíteni, forradalmi iratai csakhamar társadalmi és politikai zavarokat és nyugtalanságokat idéztek elő, mint a lovagrendek harcai a birodalmi fejedelmek ellen, 1524-től pedig a borzasztó parasztlázadás, amikor a parasztok az evangéliumi szabadság jelszavával indultak harcba és a forradalmi anabaptistákkal szövetkeztek. A parasztok követeléseit tartalmazó 12 cikkelyben Luthernak saját szavait találjuk, de ugyanakkor a rendek Luther biztatására

18 I. LUTERÁNUS ÉS KÁLVINISTA EGYHÁZAK

kegyetlenül letörték a parasztok lázadását. E szomorú tényt száz és száz kolostor, apátság és várak pusztulása, 100.000 paraszt halála és a hátramaradottak szörnyű nyomora jelzik. Luther, bár mindenesetre félreértett tanítása volt részben a felkelés oka, mégis a parasztok ellen foglalt állást, amire Rotterdami Erasmus adta meg neki a feleletet: «Most aratjuk a szellem gyümölcseit. Nem akarod elismerni a felkelőket, de ők elismernek téged. Mi pedig nagyon jól tudjuk, hogy sokan, akik az evangélium nevével dicsekednek, okozói ennek a felkelésnek».¹

V. Károly császár nem jó szemmel nézte a protestantizmus terjedését, politikailag is veszedelmes ellenfélnek tartotta és csak a kedvező alkalomra várt, hogy leszámoljon vele és ezzel a rendiséget is császári hatalma alá hajtja. De az idő haladt, a protestáns rendek ezt jól kihasználták egyházi újjászervezkedésre, Melanchton pedig ezalatt megfogalmazta az evangéliumi protestáns hitnek első dogmatikáját. Ezt a hittani összefoglalást a protestáns rendek az 1530-i augsburgi birodalmi gyűlésen benyújtották és innen az «augsburgi hitvallás» elnevezés. A császár gondolkodási időt adott a protestánsoknak 1531 április 15-ig, amely dátum után a wormszi ediktumot a legnagyobb szigorúsággal végrehajjták. Erre a luteránus rendek a «Smalkaldeni szövetség»-be tömörültek a császár ellen. Amikor 1532 tavaszán Szulejmán török szultán seregeivel Ausztria ellen vonult, V. Károly császár engedett a protestánsoknak és Nürnbergben vallásbékét kötöttek, amelynek értelmében az egyházi javak elkobzása miatt indult bírói eljárások megszűnnek a protestánsok ellen és a zsinat egybehívásáig a protestáns rendek megmaradnak szerzett birtokaikban és az új vallás gyakorlatában.

A külső körülmények mindenképpen kedveztek a pro-

¹ Algermissen : Konfessionskunde, 436. old.

testantizmus térhódításának : Luther leszámolt Erasmus-sal, közte és Zwingli-Karlstadt között kitört utolsó-vacsora-harcot mellőzte (1536), a különböző vallási megbeszélések a protestánsok megpuhítására eredménytelenek maradtak, az 1545-ben Tridentben összehívott zsinatra a protestánsok nem mentek el. Mikor a császár 1546-ban újabb vallási megbeszélést tervezett Regensburgban, Luther 1546 február 18-án 63 éves korában meghalt és a wittenbergi vártemplomban temették el.

*

Luther személyének megítélésénél pártatlanul elismerjük nagy tehetségét és képességeit, elismerjük, hogy cselekvésének főindítóoka az Isten gondolata volt, elismerjük, hogy élete végéig megmaradt Isten és Krisztus szeretetében és a felebaráti szeretét gyakorlásában, megértéssel vagyunk lelki fejlődésével szemben és mély részvétet érzünk tragikus életével szemben. De határozottan visszautasítjuk benne az Istentől küldött reformátort : amint a tények is bizonyítják, hogy a mozgalom idővel vezetése alól kicsúszott és ahelyett, hogy ő irányította volna azt, az áramlat őt magát is elragadta. Ez volt az oka, hogy oly vallomásokra és engedményekre kényszerült, mint Hesseni Fülöp bigámiája, amelyek azután tekintélyét megingatták. Hitújítása a világ- és asszonyéhes papoknak és barátoknak ürügyül szolgált, hogy a coelibátus és a papi élet terheitől megszabaduljanak, a kikapós lovagok és humanisták nála találtak jogcímet erkölcstelen életükre, a zsákmányéhes nemességnek az ő tanítása szolgáltatott okot az egyházi javak elrablására, míg a hatalomravágyó tartományi fejedelmek benne ismerték fel a legalkalmasabb eszközt a császár hatalmának megtörésére.

Luther tanításának külső gyümölcsei sok keserű csalódást és fájdalmat okoztak neki. Testi fájdalmain kívül

még több fájdalmat okoztak neki kemény lelki vívódásai tanításának helyességéről. Ezeket a kétségeket az ördög támadásainak tulajdonította és a Galatabeliekhez írt levél magyarázatában azt olvassuk tőle: «Az eretnekek a sátántól előidézett elképzelés folytán teljesen biztosnak érzik magukat tanításaikban. Az ördög jól tudja, hogyan kell Krisztus alakjában megjelennie». Vajjon nem illenek-e rá saját szavai?

Luther soha többé nem találta meg az utat az Anyaszentegyházba, beteges gyűlöletében mindinkább eltávolított tőle. Saját lelki fejlődését dogmává tette: «Én (Luther) nem emberi, hanem isteni igazságot hirdetek. Szent Pállal teljes bizonyossággal kijelentem, hogy átkozott minden tanítás, amely az enyémtől eltér. Szerzőjét az ördög küldötte és átok alatt van. De ha Szent Péter és Pál, sőt ha az égből leszállt angyal mást is hirdet, akkor is bizonyosan tudom, hogy én nem emberi, hanem isteni tanítást tanítok. A mi ügyünket megnehezíti ez az érvelés: csak annak lehet hinni, aki az Isten igaz tanítását tanítja. De hát kinek higyjünk: a pápának, vagy a szentatyáknak, vagy Luthernak? Annak hiszünk, aki az Isten igaz tanítását tanítja. Kinek higyjünk tehát? Ki biztosít arról, hogy melyik tanítja az Isten igazságát? Mi nem azért nem hiszünk a pápistáknak, mert azok nem tanítják, hanem azért, mert nem is képesek tanítani az Isten igazságát». ¹ De ez a dogma lelki fejlődéséről a tömegeknek idegen volt, azért az evangéliumi szabadságról szóló tanítást erkölcsi laxizmusban juttatták kifejezésre.

A protestantizmus legmélyebb gondolatát csak akkor értjük meg, ha Luthert is megértjük. Luther megértéséhez pedig életének és lelki fejlődésének egész tragikumát kell ismernünk. Így megértjük, hogy miért áll a protestantizmus lényegét érintő kutatások középpontjában

¹ Luthers Werke : Irm. Ausg. I. B. Gal.

Luther, akinek lelki fejlődésén emelkednek a protestantizmus alapjai.

De vajjon nem gondolkodott-e egyoldalúan és ferdén ez a nagy tehetségű férfiú, akit szenvedélyes, erőszakos természete is egyoldalúan befolyásolt? Azt megállapíthatjuk, hogy Luther természete következtében etikai pesszimistává lett, aki az emberben csak a romlottságot és a bűnt látja, az Isten kegyelmével való közreműködését pedig letagadja. Krisztus ellenkezőleg gondolkodik a bukott emberről: minden emberben felismeri a képességet arra, hogy az isteni kegyelem segítségével üdvösségét munkálhatja. Krisztus a tízparancsolatot nem az ember romlására erősítette meg, hanem az az Isten akarata, melyet az embernek teljesíteni kell és azok teljesítésével, jócselekedetek elvégzésével érdemeket szerez az ég számára. Ezért hangoztatja: «Gyűjtsetek magatoknak kincseket a mennyben, ahol sem a rozsda, sem a moly meg nem eszi».¹ Szerinte az Isten nemcsak a bűnöket megbocsátó Atya, hanem az igazságos bíró is, aki megváltóhatatlan ítéletét kimondja a bűnös felett, aki kegyelmét visszautasította. Luther félreértette Krisztus megváltói szeretetét és az üdvrendszert ebből a szempontból teljesen hamisan állította be. De hamisan értelmezi Szent Pált is, akkor, amikor Pál a törvényt és az evangéliumot szembeállítja és a törvény nem kötelező erejét emlegeti: ekkor Pál nem a tízparancsolatot érti, hanem a zsidó ceremónia-törvényt, amely kötelező erejét az Ószövetség letüntével elvesztette.

Zwingli Ulrik hitújítása. Zwingli (1484—1531) volt az, aki a Németországban megindult reformáció gondolatát idegenben felkapta, mivel már teológus korában, Bernben, Bécsben és Bázelen az egyházellenes humanisták hatása alatt állt. Pappá szentelése után Glarusban és

¹ Mt. 6. 20.

Einsiedelnben működött, majd 1518-ban zürichi kanonok lett, ahol kitűnő szónoklataival tűnt fel. Nem egészen kifogástalan magánélete és új gondolatvilága csakhamar külsőleg is megnyilvánultak: nyilvánosan támadta a böjti fegyelmet, a papi nőtlenséget, sőt a pápaságot, a római udvart, amelyet mint a vatikáni svájci testőrség papja, szemtől-szembe látott. 1522-től bátrabban lépett fel, a konstanci püspökhöz kérvényt nyújtott be a papi nőtlenség eltörlése tárgyában. Ugyanekkor pedig vallási vitát rendezett és 67 tételt védett a konstanci püspök helynökével, Fáber Jánossal szemben. A vita eredménye az lett, hogy a zürichi tanács Zwingli mellé állt, a katolikus szertartást a városban megszüntette. Zwingli 1524 április 2-án nőül vette Reinhardt Anna özvegyasszonyt, akitől ez év július 31-én leánya született, akinek Regula nevet adta.

Zwingli Ulrik több pontban eltért Luther tanításától. Míg Luther tanrendszerének sarkalatos pontja: «egyedül a hit üdvözít», Zwingli alaptanítása: a Szentírás az egyetlen hitforrás. Különböznek az utolsó vacsora-tanban: míg Luther vallotta Krisztus jelenlétét az Oltáriszentségben, legalább a vétel pillanatában, Zwingli ezt teljesen tagadta. Zwingli hasonlóképpen, mint Luther, a katolikus tanítást sok lényeges pontban elvetette.

Zwingli tanítása csakhamar szíves fogadtatásra talált az összes kantonokban és csupán Schwyz, Uri, Unterwalden, Luzern és Freiburg maradtak meg a katolikus hit mellett. Zwingli a hitújítást követő kantokat szövetségbe tömörítette, mire a katolikus kantonok is 1529-ben megalkották a «Wallisi szövetség»-et. Zwingli a reformációt politikai mozgalomnak is tekintette és erőszakkal megkísérelte, hogy a kantonokat tanításának elfogadására bírja. Így került azután fegyveres összeütközésre a katolikus és az újító kantonok között 1531 október 11-én Kappelnél, ahol a harc a katolikus kantonok győzelmével

végződött. Maga a reformátor Zwingli is elesett és testét felnégyelés után elégették. A kantonok azonban szabad vallásgyakorlatot kaptak, Zwingli hívei pedig Kálvin János tanítását fogadták el és majdnem maradék nélkül beolvadtak a kálvinisták közé. Zwingli közvetlen utóda Bullinger Henrik volt, aki a «prior confessio helvetica»-t szerkesztette, amelynek folytatása a kálvinista Beza Tivadar «második helvét hitvallása».

Kálvin János hitújítása. Kálvin János 1509 július 10-én született Noyoban (Picardie), tehát 26, illetve 25 évvel volt fiatalabb hitújító kortársainál, Luthernál és Zwinglinél. Atyja püspöki tisztviselő, ezért Kálvin János már 12 éves korában egyházi javadalmat élvez és egyházi pályára készül. Tanulmányait Párizsban, Orleánsban és Bourgesben végzi, ahol jogi tanulmányai mellett szorgalmasan foglalkozik humanista tanulmányokkal. Bár az Egyháztól elhidegült, amelyben talán az is szerepelt, hogy atyja kiközösítésben halt meg, mégis vallási problémákkal foglalkozik és 1533-ban párizsi tartózkodása alatt Luther tanait vallja, ami miatt menekülni kénytelen és Strassburgon át Bázélbe megy. Miután 1534-ben egyházi javadalmait pénzért eladta, két év múlva kiadta «Institutio religionis christianae» című művét, amely az akkor ismert protestáns tanok rendszerbefoglalása. Később, még Kálvin életében, 1559-ben ez a könyv az ötszörösére bővült, de az alapelvei nagyjában ugyanazok maradtak. Kálvin röviddel könyve kiadása után Genfben fordult meg, amely ekkor forrongó vallásújításnak volt a színtere.

Genfben a XV. század közepétől a savoyai-házból kerültek ki a püspökök. Mikor a savoyaiak politikailag is hatalmukba akarták keríteni a várost, viszály tört ki a püspök és a lakosság között, akik a berniek és a freiburgiak segítségével 1530-ban megverték a savoyai sereget. Mivel a savoyai-párti püspököt a lakosság gyűlölte,

24 I. LUTERÁNUS ÉS KÁLVINISTA EGYHÁZAK

az alsópapság pedig alacsony erkölcsi színvonalon állt, a város a zwingliánus újítók zsákmánya lett, akik nagy számban özönlöttek Genfbe, köztük Farel Vilmos. De csakhamar összeütközésre került a sor a zwingliánusok és a megmaradt katolikus genfiek között, amelynek eredménye lett, hogy a katolikus Freiburg felszólítására a genfi püspök hatévi távollét után visszatért székhelyére, megtiltotta az új hit terjesztését és mint aki jól végezte dolgát, pár nap mulva ismét elhagyta nyáját, amikor a ragadozó farkasok leselkedtek a közelben. Ezek nem is késlekedtek: a zwingli-párti Bern eltávolította a nekik kellemetlen hitszónokokat Genfből, a genfi tanács — valószínűleg Bern befolyására — eltúrte, hogy az újítók elfoglalták az egyik katolikus templomot (1534), ahol Farel Vilmos terjesztette protestáns eszméit. De ez csak a kezdet volt: a zwingliánusok egymásután foglalták el a katolikus templomokat és mikor a nyájához hűtlen püspök fegyverrel akarta visszafoglalni, a genfiek a katolikusok ellen fordultak: az Egyházhoz hú főurak kastélyait és falvait felgyújtották és rombadöntötték.

E katolikus üldözés közepett, 1536 augusztus 5-én érkezett Kálvin János Genfbe, hogy másnap onnan tovább utazzon Bázalbe. Farel igyekezett rábeszélni az ifjú reformátort, hogy maradjon Genfben és szentelje erejét e város vallási újjáalkotásának. Kálvin ifjúságával védekezett és tanulmányainak folytatását hangoztatta. Farel izgatottan válaszolta: «Te tanulmányaidkal védekezel, de a mindenható Isten nevében mondom neked: az Isten átka fog elérni, ha megtagadod segítségedet az Úr művétől és inkább magadat keresed, mint őt». Kálvin e megnyilatkozást, mint az Isten szavát fogadta és ezzel eldőlt további sorsa.

Kálvin kezdetben mint Farel segítőtársa működött, de ékesszólásával, szervezőképességével és komoly életmódjával csakhamar az újítás központja lett. A város

tanácsának beleegyezésével új egyházi szabályzatot adott és a legnagyobb szigorral járt el a keresztény erkölcsi törvény megsértőivel szemben. Emiatt csakhamar erős ellenzéke támadt és mivel a berniekkal támadt vita Lausanneban az ő vereségével végződött, megfosztották lelkészi állásától. Kálvin azonban továbbra is a nép kívánságát teljesítette, beszédeiben a városi tanácsot az ördög kollégiumának nevezte, mire a kétszázak tanácsa 1538 április 23-án számúzta Genfből Farellel együtt.

Kálvin Strassburgban telepedett le mint prédikátor és ott 1539-ben harmincéves korában nőül vette Büren Idelette özvegyasszonyt. Eközben élénk összeköttetést teremtett Melanchtonnal, sőt megjelent a wormszi és a regensburgi vallási vitákon is. Háromévi távollét után Genf városa küldöttséget küldött Kálvinért, aki csak hosszas ellenkezés után tért vissza Genfbe 1541 őszén. A 32 éves ifjú prédikátorról strassburgi kollégái így írtak: «Most végre hozzátok meg az Istennek kiválasztott és hasonlíthatatlan edénye, aki mellé korunk senkit sem állíthat, ha egyáltalán szó lehet arról, hogy valakit mellé lehetne állítani».

Kálvin csak azon feltétel mellett volt hajlandó visszatérni Genfbe, ha a város a tőle kidolgozott egyházi szabályzatot elfogadja és ő a kis városállam életét theokratikus alapon berendezheti. Ez azt jelentette, hogy ennek az «Istenországának» szociális és kulturális életét a legapróbb részletekig egyházi erkölcs-szabály szerint akarta berendezni. Ezt az ideális gondolatot azonban nem az emberek belső meggyőződéséből és a keresztény szabadság fenntartásával törekedett megvalósítani, hanem szigorú törvényelőírások útján, amelyeknek keresztülvitelénél semmiféle erőszakos eszköz használatától nem riadt vissza. Erre a célra új egyházi intézményt létesített: a konzisztóriumot, vagy presbiteriumot, amely a város prédikátoraiból és 12 választott világi férfiúból áll.

A presbiteriumnak feladata a város egész erkölcsi élete fölött őrködni és az erkölcsi rend fenntartásáról gondoskodni. Kálvin később előírta, hogy a konzisztórium tagjai tartoznak minden családot évenként többször, váratlanul is meglátogatni és azok keresztényies viselkedéséről meggyőződni. A hibákat megfeddniök, a bűnösöket a világi törvényszéknek jelenteniök kellett, amely az erkölcs ellen vétőkre szigorú büntetéseket, a hit ellenvétőkre pedig tűzhalált szabott, mint Servede Mihály spanyol utasra, aki mint unitárius a Szentháromságról téves tantantított. Halállal büntették az Isten nevét sértegetőt, a házasságtörőt, a fajtalankodót és a szülők tetteleges bántalmazóját. Táncot, színházi előadásokat, kártyázást büntetés terhe alatt megtiltottak, a korcsmákat bezárták, a vasárnap megszentelését szigorúan végrehajtották, de az ünnepeket megszüntették. Az úrvacsorát négyszer írták elő egy évben: karácsony előtt való vasárnap, húsvét és pünkösöd vasárnap és szeptember első vasárnapján. Kálvin szerette volna a havi közös szentáldozást meghonosítani, de ez nem sikerült neki. A gyermekeknek szigorúan bibliai, főképpen ószövetségi neveket kellett választaniok. Megbüntették azt, aki három napig ágyban fekvő beteg volt és lelkészt nem hivatott. Egy diákot, aki Kálvin predestinációs tana ellen nehézséget támasztott, megostoroztak és száműztek a városból. Egy férfiút, aki a papságot megrágalmazta, arra ítélték, hogy egy éven át minden nap jelen legyen a prédikáción és a keresztény tanításon.

E szigorúság ellen tiltakoztak ugyan a genfiiek, de Kálvin erősebb volt náluk: a város arculata csakhamar megváltozott, a lármás életkedvet felváltotta a szigorú erkölcsi komolyság, amely gyakran sötét és komor jelleget öltött. A törvényszék szigorúsága négy év alatt: 1542-től 46-ig a városban 58 halálos ítéletet és 76 száműzetést mondott ki az egyébként számtalan, sokszor

kegyetlen büntetésen kívül. Kálvin ez újtó és tisztogató törekvéseiben főképpen a Genfbe bevándorolt idegenekre támaszkodott, akiket protestáns hitük miatt máshonnan kiűztek, ő szeretettel befogadta és a terrorja ellen támadt mozgalom letörésében nagy hasznát vette nekik.

Kálvinnak az erkölcsi és vallási újtásokon kívül más, gazdasági és kulturális eredményei is voltak Genfben. A város gazdasági életét jelentékenyen fellendítette azáltal, hogy meghonosította a szövet és bársonyszövéseket, megjavította a város fűtési rendszerét, a fényűzés visszaszorításával, munkakényszerrel, tisztességes kamatszédessel előmozdította az ipart és kereskedelmet, javította az egészségügyi helyzetet, a szegényügy rendezésével megállította a társadalmi forrongást és a polgári osztálynak nagyobb tekintélyt szerzett. Kulturális téren főképpen a genfi akadémia alapításával 1559-ben a középiskolai és a főiskolai iskolázást nagyban előmozdította. A történetíró nyugodt lélekkel megállapíthatja tehát, hogy Kálvin szelleme Genf városának és tartományának társadalmát teljesen átalakította, erkölcsi magaslatra emelte, politikai tekintélyt szerzett és anyagi jólétet teremtett.

Kálvin figyelme más országokra is ráterelődött és azon fáradozott hatalmas levelezésével, Európára kiterjedő előkelő összeköttetéseivel, hogy a reformációt más országokban is diadalra juttassa. Az angol udvarnak azt a tanácsot adta, hogy a katolikusokat fegyverrel is irtsák ki, mert csak így remélhetik a reformáció teljes diadalát. Nagyban közreműködött a reformáció elősegítésében még Franciaországban és Skóciában.

Kálvin e széles tevékenysége mellett minden vasárnap prédikált, sőt néha heteken keresztül minden nap, résztvett a városi tanács ülésein és emellett még az irodalmat is művelte. E munka végül is felőrölte őt, élete végén sokat betegeskedett és mikor ágybanfekvő súlyos beteg

28 I. LUTERÁNUS ÉS KÁLVINISTA EGYHÁZAK

volt, magához kéréte a városi tanácsot és bocsánatot kért keménységéért. Meghalt 1564 május 27-én, 53 éves korában.

*

Kálvin teológiáját a következők jellemzik. A *Szentírás* Kálvinnak : «Törvénykönyv a hit és az élet számára», amelynek parancsai, útmutatásai örök időkre szólnak és az ó- és újszövetségi előírások között mindinkább eltűnik nála a különbség. Az *Egyház* a hívek anyja, a tan és a fegyelem kérdéseiben a legfőbb tekintély. «Mivel durvaságunk és szellemünk gyengesége külső segítségre szorul, Isten adott nekünk ily segítséget és védelmet az Egyházban. Az Egyház a mi anyánk.» Mivel az állam tisztára földi célokat követ, az Egyház független az államtól, de ez utóbbinak megvan a kötelessége, hogy az egyházat segítse céljainak elérésében. Az állam ezért jutalmul erkölcsös, szorgalmas polgárokat kap az Egyháztól, mert ezek kiviszik a közösségbe és a mindennapi életbe vallás erkölcsi nevelésüket és annak gyümölcseit.

Kálvin teológiájában figyelmet érdemel az erősen kihangoztatott *Isten-tudat*. Vallási világának alap gondolata a mindenben működő Isten hatalmának és végtelen nagyságának erős tudata. Isten cselekszik mindent mindenekben, Ő hajtja az embert még a bűnre is, az emberek egy részét azért teremtette, hogy általuk a rosszat elvégezze és így igazságosságát és irgalmasságát a világnak tudtára adja. A kiválasztottakon kívül bűnösöket is kellett teremteni, akik feltétlen bizonyossággal elkárhoznak : Kálvinnak ez a borzasztó predestinációs tana. Luther megigazulás hitének helyébe Kálvinnál a kiválasztottság hite lép.

Ezzel érintettük is már a *lutheri és a kálvini típus* között fennálló *mély különbséget*. A lutheri protestantizmus bensőbb, lelkiebb, az Isten szavának benső hatására bízza magát, lemond a külső fegyelmieszközökről, a

világgal szemben inkább a szenvedő, tűrő álláspontra helyezkedik. Ezzel ellentétben a kálvini protestantizmus alapítójától, a jogásztól és ügyvédtől okos, élesszemű meglátást, tevékenységet és világhódító agresszivitást örökölt. Ennek következtében más és más az étellel és az életviszonyokkal szemben elfoglalt álláspontjuk. A konzervatív lutherizmus növelte az abszolutizmus hatalmát, míg a kálvinizmus demokráciában élte ki magát. Luther idegenül állt szemben a modern ipar és kereskedelem fejlődésével, a pénzügyi vállalkozásokkal, a kálvini típus megalapította a modern tőkeképződést, ipart és kereskedelmet. Míg Luther az egyéneket akarja Istennel összekötni, Kálvin a világot átalaktva, mindenkít Isten törvénye alá törekszik hajtani. Az igazi kálvinista mindent az Isten iránt való bizalomra, kiválasztottságára alapít: hivatását, foglalkozását, sőt üzleti vállalkozását is. Ezért igenlő és pozitív álláspontot foglal el a technikai, gazdasági, szociális és politikai kérdésekben egyaránt. Ezért lett a kálvini protestantizmus a gyakorlati angol-szász népek vallása, akiket azután a világhódító, semmitől vissza nem ijedő szellem hat át.

Kálvin viszonya Zwinglihez abban merült kifeképpen, hogy átvette Zwingli kritikai radikalizmusát, a külsőségekben puritán elveit és ezzel magába olvasztotta annak követőit, aminek következtében a Zwingli-féle reformáció-típus eltűnt. Így tehát csak a lutheri és a kálvini protestáns típus maradt meg, amelyek azonban korántsem határolódtak el oly élesen egymástól, hogy akár fizikai, akár szellemi téren nem találtak volna egymásra.

2. *A lutheri és kálvini hitújítás elterjedése az alapítók halála után.*

Luther hitújítása közvetlen és döntőleg a Németbirodalom és a Skandináv államokban nyilatkozott meg, míg Kálvin hitújításának saját területe Svájcön kívül a francia, skót és holland terület volt. Ezeken kívül voltak országok, tartományok Európában, ahol egyik sem tudott érvényre jutni a másiknak rovására és itt megmaradtak egymás mellett keveredés nélkül, de akadt, ahol a két irány keveredése állt elő. Ilyen vegyes hatást Kelet-Európa, főképpen a Habsburg-ház tartományaiban találunk. Maradtak természetesen a reformációtól érintetlen területek, mint például Spanyolország és Olaszország. Ezeket szem előtt tartva, követem a lutheri és kálvini hitújítás további elterjedését.

Luther halála nem jelentett különösebb eseményt a protestantizmus történetében, mivel a mozgalom már régen kicsúszott a reformátor kezéből és haladt a maga pályáján. Károly császár az 1546—47-es hadjáratban győzelmet aratott a protestáns rendek fölött és hogy ezt a győzelmet kihasználja, Melanchtonnal lépett érintkezésbe, aki ekkor már mesterének hatásától, annak túlhajtásaitól és hajlani nem tudó egyéniségétől felszabadulva világosabban látta azt a veszedelmet, amely német hazáját és honfitársai vallási lelkületét fenyegeti. Az ideiglenes megegyezésnek a császár is híve volt és Melanchton is hajlott erre: a megegyezés értelmében a katolikusok meghagyták volna a protestánsokat az elfoglalt egyházi vagyon birtokában, a papoknak megengedték volna a nősülést és a híveknek két szín alatt az áldozást. Viszont a protestánsok elfogadták volna a hét szentségét, a szentmisét, az Úrnapját, Szűz Mária és a szentek tiszteletét, a pápa főségét és a szerzetesi fogadalmakat. Ezt követte volna azután az Egyház belső re-

formja. Azonban ez az «interim» terv megbukott mindkét fél ellenkezése miatt. E tervezetések közepett hirtelen oldalba támadta Károly császárt Móric, az új szász választó, aki előzőleg protestáns hitfeleivel szembekerült, a császárhoz pártolt, most azonban csalódottnak érezve magát ismét visszacsatlakozott a protestánsokhoz.

A császárt más külföldi bonyodalmak is fenyegették : Franciaország és a törökök ellen vezetett hadjárataiban a protestáns fejedelmek hazaáruló szövetséget kötöttek Franciaországgal, 1552-ben a Németbirodalom katolikus tartományait pusztították, — a császár belefáradt az ügyek intézésébe és mivel már úgy látta, hogy Németországban a vallási egység helyreállítása neki nem sikerül, az Augsburgban összeülő tárgyalások vezetésére testvérét, Ferdinánd magyar királyt kérte meg. Az 1555-ben létrejött «Augsburgi vallásbéke» értelmében mindenki szabadon gyakorolhatja vallását : t. i. katolikus vagy luteránus, azaz ágostai vallását, de nem a kálvinista vallást. A birodalmi rendek, tehát a fejedelmek, birodalmi lovagok, városi tanácsok maguk határozhatták meg saját területükön az egyedül követhető vallást, a «cuius regio, eius religio»-nak nevezett rendelet értelmében. Személyes vallásszabadság nem volt ; aki a fejedelem vallását nem akarta követni, eladhatta vagyonát, mindenét és más vidékre költözhetett. Külön rendelkezések szabályozták a papi választófejedelmek területén élők vallását ; úgyszintén elrendelték, ha papi birodalmi rend lép át protestáns vallásra, hivatalát és méltóságát elveszti : ez a *reservatum ecclesiasticum*. Ezt a rendelkezést azonban az elkövetkező időben gyakran megsértették. Így vesztek el javaikkal együtt az egyházra Magdeburg, Bréma érsekségek, Lübeck, Verden, Minden, Halberstadt, Meissen, Ratzeburg, Brandenburg, Havelberg, Schwerin, Cammin, Lebus és részben az Osnabrück püspökségek. A kölni érsek Gebhard von Waldburg is protestánsná lett, felesé-

gül vette Agnes von Mansfeld grófnőt és a «reservatum ecclesiasticum» ellenére is a protestantizmust igyekezett bevezetni területén ; de letették és erőszakoskodásaival sem jutott diadalra. A vallásbéke értelmében a protestánsok mindazon egyházi javakat megőrizhették, amelyek 1552 óta kezükön voltak.

Az augsburgi vallásbéke a reformáció terjedésének nagyon kedvezett : az említett észak-németországi püspökségeken kívül Pfalz és Baden, majd később Braunschweig hercegség lett protestánssá és ezt követte Szilézia. Mivel Németország más részei már az augsburgi vallásbéke előtt csatlakoztak az új tanhoz, a XVI. és XVII. század fordulóján Németország legnagyobb része protestáns volt.

Németországon kívül a lutheri típusú reformáció Európa majdnem összes országaiban érezte hatását, de tiszta luteranizmus csak a *Skandináv államokban* terjedt, míg Európa többi országaiban vagy kiszorította az ellenreformáció, vagy a svájci típusú reformációs iránnyal osztotta meg az uralmat. Ilyen tiszta lutheri hatásterület a brandenburgi hercegség : Brandenburgi Albert nagymester 1525-ben a Keleti-tenger partján fekvő területét porosz hercegséggé alakította lengyel főség alatt és bevezette az új tant. Majd sorra kerültek 1539-ben Kurland, *Dánia*, ahol III. Keresztély király vitte diadalra az új tant, miután elődje, I. Frigyes Schleswig és Holstein hercegségeken ugyanezt cselekedte. Ugyancsak III. Keresztély vitte a protestantizmust az akkor még Dániával egy uralkodó alatt élő *Norvégiába* és Izlandba. *Svédország* Wasa Gusztáv király alatt lett az új tan követője, természetesen erőszakkal. Itt az új tan diadalrajutása nem a nép és az országrendek vágyakozásából lett, hanem az uralkodók politikai törekvéseiből. Az uralkodók hatalmuk erősítésére örömmel fogadták és keresztülerőszakolták a nemzetivé átalakuló és államilag szabályozható egyházat s javukra fordították az egyházi javakat.

A nép és a rendek ellenkezése miatt megtartották a skandináv államokban a püspök-érseki egyházi szervezetet és a katolikus kultusz külsőségeit. A nép azután hű maradt a reformációhoz, annyira, hogy ezeknek az államoknak a lakossága csaknem teljesen az evangélikus hitvallás követője.

Kálvin János hitújításának saját területe Svájcban kívül francia, holland és skót terület. Kálvinnak Svájcban megkezdett művét Beza Tivadar folytatta (1519—1605), aki kiépítette a teljes kálvinizmust és ennek maradandó emléke a második helvét hitvallás. Az új hit tovább terjedt a kantonokban egészen a katolikus újjáéledés koráig, amikor Blarer Kristóf bázeli püspök, Kanizius Szent Péter és Borromaei Szent Károly gátat emeltek a további terjeszkedés elé a 16. és 17. század fordulóján.

Franciaországban sem az egyháziak, sem a hívek nem nagyon rokonszenveztek a hitújítással: a francia szerette a katolikus hitét, vallásának szép szertartásait, művészies templomait és így a hitújítás elterjesztőinek sohasem sikerült hatalomra vergődniök. A nép nagy tömege érintetlen maradt a reformációtól; az ország lakosságának 96%-a ma is katolikus, a többi inkább felekezeten kívüli és igen elenyésző a protestánsok száma.

Kálvinnak sikerült lelkes hithirdetőket Franciaországba becsempészni, akik különösen a nagy urakat igyekeztek az új eszméknek megnyerni. Ezek nem is idegenkedtek, mert az Egyház vagyonának a megszerzése lebegett szemük előtt. Sikerült is a magukat hűgennottáknak nevező kálvinistáknak a XVI. század közepe felé Medici Katalintól türelmi rendeletet kivívni a vallás szabad gyakorlására, amelyet azonban csak politikai okokból adott meg nekik, hogy a pártokat szembeállítva, uralmát megszilárdítsa. Fiai: II. Ferenc, IX. Károly, III. Henrik gyenge uralkodók voltak és helyet-

tük ő uralkodhatott. A hugenották Condé herceggel, majd a Colignyakkal az élükön 1562—1592 között vívták meg harcaikat a katolikusokkal, akik élén a Guise hercegek álltak. Bár a hugenották folytonosan csatát veszítettek, a st.-germaini békében szabad vallásgyakorlatot és hivatalviselési jogot kaptak. Ennek a vallásbékének megerősítésére tervezték azt a házasságot, amely Medici Katalin leánya : Margit és Navarrai (később IV.) Henrik között kötöttetett (1572 augusztus 18.). De a sors másképp döntött. Mivel IX. Károly († 1574) udvarába fogadta Colignyt és ez eltávolította Medici Katalint, az utóbbi bosszút fogadott, a királlyal a hugenották kivégzésére rendeletet adatott ki és a harc még augusztus 23-án éjjel megkezdődött (Bertalan éj). Erre a véres eseményre okul szolgáltak, hogy a hugenották állam voltak az államban : ezért nagyrészből politikai okai is vannak, de másrészből a hugenották kegyetlenkedései a katolikus papokkal szemben a közvéleményt annyira maguk ellen hangolták, hogy csak egy szikrára volt szükség és a lapangó tűz lángalobbant.

IX. Károlyt az erkölcstelen III. Henrik követte (1574—1589), akinek fia meghalt és így a protestáns navarrai királynak : Bourbon IV. Henriknek volt a legtöbb joga a francia trónra, aki ezért katolikussá lett, titokban azonban a német protestánsokat segítette. Uralkodása idején, 1598-ban adták ki a *nantesi ediktumot*, amely vallásszabadságot biztosított a kálvinistáknak, államsegélyben részesítette őket, de kikötötte, hogy a katolikus házasságot elfogadják és az istentiszteletet nem zavarják. Utóda a kiskorú XIII. Lajos alatt a hugenották angol segítséggel többször lázadást szítottak, de Richelieu bíboros, aki 1624 óta vezette a kormányt, leverte őket, mentsvárukat 1628-ban elfoglalta és kiadta a nimesi ediktumot, amely a polgári jogok terén teljes szabadságukban meghagyta a protestánsokat. A XVI.

század második felében kiváló férfiak, mint szálezi Szent Ferenc, páli Szent Vince, Bossuet, Fenelon buzgó munkája által fellendült hitélet következtében a hugenották száma nagyon megfogyott. Akik még ezután is megmaradtak, azok a nantesi ediktum visszavonása következtében kivándoroltak Angliába, Hollandiába és így a kálvini reformáció ügye Franciaországban elbukott.

Hollandia a XVI. század elején számos kisebb — világi és egyházi — tartományból tevődött össze, amelyek részint örökség, részint pedig hódítás folytán V. Károly császár kezére kerültek. Az ő uralkodásának utolsó éveiben kezdett lassan térthódítani a kálvinizmus, de a katolikus lakosság nem sokat törődött az új hit terjedésével. II. Fülöp alatt annyira megerősödött a reformáció Hollandiában, hogy mikor a tridenti zsinat határozatait akarták kihirdetni, az önállóságukra féltékeny hollandusok tiltakoztak a kihirdetés ellen. Erre II. Fülöp erőszakos eszközökhöz nyúlt, bevezette az inkvizíciót, amely csak olaj volt az elégedetlenség tüzeire. Az elégedetlenek élére Orániai Vilmos állt, a spanyolok és katolikusok ellen táplált gyűlölet 1566-ban iszonyatos lázadásban robbant ki, amikor több száz templomot, értékes művészi emlékeket romboltak le durva barbársággal. II. Fülöp Alba herceget küldte nagy sereggel Hollandia megbüntetésére, de ez a hadjárat csak használt a holland kálvinizmusnak, mert az egész ország népét az újtás karjaiba hajtotta. A vallásháború politikai szabadságharcra lett és sem Alba, sem utódai: Don Juan és Pármai Sándor nem tudták megtartani Hollandiát, amely kivívta függetlenségét. Az utrecht-i unió 1579-ben államvallássá nyilvánította a kálvinizmust, amely maga után vonta a katolikusok teljes elnyomását, sőt még a nyilvános istentiszteletek eltiltását is.

Hasonló sikerrel harcolt a kálvini protestantizmus *Skóciában*. Skócia a XVI. században önálló királyság volt,

a Stuart-ház uralkodott 1371-től egészen VI. Jakabig, amikor 1603-ban perszonális únióba került Angliával. Az első protestáns prédikátorokat még halállal büntették, amire az újítók Beaton Dávid érsek meggyilkolásával feleltek. Mivel a skótok a latin fajhoz tartoznak és a franciákkal voltak rokonságban, inkább a franciás eredetű kálvini típust fogadták szívesebben. Mikor a kis-korú Stuart Mária helyett Guise Mária kormányzott, Knox János, a genfi mester elszánt tanítványa került a skót reformáció élére és szervező képességével, hatalmas erejű szavával, tollával, de puritánságával, zordonságával és ádáz katolikus gyűlöletével még mesterén is túltett. E kiváló férfiúnak sikerült az edinburghi parlamentben a nemesség megnyerésével a református vallást «skót vallás» elnevezéssel államvallássá emelni és a katolikus szertartásokat eltöröltetni. Ezek a püspök-nélküli, presbiteri kálvinisták. A Franciaországból 1560-ban hazatérő Stuart Mária királynőt ellenséges érülettel fogadták, számára is csak magánistentiszteletet engedélyeztek, míg végül 1567-ben lemondatták a trónról. A boldogtalan Stuart Mária Angliába menekült, ahol rokona Erzsébet 1587-ben lefejeztette, míg odahaza a kálvinista szellemben nevelt fia VI. Jakab (mint angol király I. Jakab) biztosította a kálvinista egyházi szervezet fennmaradását. A skót nép a legtisztább református nép, bár most már az anglikán vallás és a különböző szekták is tért hódítottak.

A lutheri és kálvini reformáció vegyes hatású területét a Habsburg-ház tartományaiban találjuk.

Ausztria németajkú népességénél természetesen a lutheri irányzat hódított és a különböző osztályok: a rendiség, polgárság és parasztság szívesen karolta fel a reformációt. De ezekben a tartományokban sikerült az ellenreformációnak a protestantizmust terjeszkedésében megállítani, sőt igen sok helyütt eltüntetni és csupán

csak a félreesőbb hegyes tartományok egyes falvaiban maradtak meg kis számban a lutheri típus követői.

A szláv tartományokban a szlovénoknál és a horvátoknál az ellenreformáció teljesen elsöpörte azt a kevés számú protestánst, akik német és magyar hatás folytán lettek a reformáció hívei. A cseh és morva területeken kedvezőbb helyzetre talált a reformáció, mert itt a husziták mellett az utraquisták — a két szín alatt áldozók — rokonszenvvel fogadták mind a lutheri, mind a kálvini reformáció eszméit. És így valóban megerősödtek a már meglévő nem katolikus irányzatok, de nem marandóan, mert a rendiség letörésével a protestantizmus is majdnem eltűnt és csupán kisebb, jelentéktelenebb csoportok maradtak meg.

Magyarországon éppen úgy megtaláljuk azokat az okokat és visszás helyzeteket, amelyek az általános Egyházban a reformációt megelőzték és a reformáció terjedésének nagyon kedveztek. Sőt bátran mondhatjuk: fokozottabb mértékben, mert a háborús veszedelem a török veszély miatt a főpapokból inkább katonákat, mint lelkipásztorokat avatott és a közkatonáskodó papság sem volt jobb vezéreinél. Az alsó papság nem állt hivatása magaslatán, még a XVI. században is sok helyütt házasságban, vagy ágyasságban éltek és a birvagy volt főtörekvésük; a szerzetesrendek is hanyatlásnak indultak és ezeknek a jelenségeknek szükségszerű következménye volt a hitélet hanyatlása az egész vonalon. Ennek másik főoka volt a nagy paphiány: erről tanuskodnak azok a jelentések, amelyek arról szólnak, hogy miért terjed az új hit. Például a pozsonyi országgyűlésről azt tudósítják 1549-ben II. Pál pápának: «Hosszú időközön át alig volt egy-két püspök az országban, ennél fogva borzasztó paphiány keletkezett mindenfelé, aminek következtében az istentisztelet és a katolikus Egyház régi intézményei nem csekély megvetés tárgyává lettek».

Erre példa 1550-ből a veszprémi egyházmegye : a balatoni esperesség 17 plébániájából 9-nek nincsen papja ; a tapolcai kerületben 23-ból nincsen 16-nak papja stb. Pedig ez a terület szenvedett a legkevesebbet a töröktől. Fejérmegyében, amely a törökjárás útjába esett, csak három helyen : Fehérvárott, Mórton és Ercsiben volt katolikus pap. Így könnyen lettek ezek a pásztornélküli helyek a hitújításnak zsákmányai.

A püspökségek betöltésében volt azonban a legnagyobb hiba. A XV. század folyamán és később is a politikai élet, a hadviselés és a fejedelmek önkényeskedése irányította az egyházi ügyeket, főleg a magasabb egyházi állások betöltését és azok egyszerűen világi érdekek eszközeivé lettek. Így olasz, német, lengyel stb. nemzetiségűek kerültek a püspöki székekbe mint Zsigmond király idején, gyermekek és államférfiak mint Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos királyok alatt és ezek legtöbbje természetesen fel sem vette a szentelést, az ügyek intézését helytartóikra bízta. A mohácsi vész után a legtöbb püspöki szék elárvult, 1535-ben csak három felszentelt püspök volt az országban. Szapolyai János és Ferdinánd szintén csak a maguk embereikkel, politikai érdemeik miatt töltötték be a püspöki székeket, de mindig az egyházi élet kárára.

A bajt növelte még a nemesség viselkedése, akik előtt ott állt a német példa és Luther tanítása, hogy az egyházi vagyion kezelői a fejedelmek, hatóságok és városi tanácsok. Kezdetben a rendek ezt a példát nem követték, hiszen 1538-ban maguk kérték a királyt, hogy az egyházi javadalmakat vegye el a világiaktól, de ez később megváltozott. Az tény, hogy a mohácsi vész előtt nyíltan nem prédikálták Luther vallását. Werbőczy István 1521-ben V. Károly császárnál tett látogatásáról azt írja : «Elmenvén Pannoniából Károlyhoz, a győzhetetlen császárhoz, Hispania katolikus királyához és az egész római

birodalom felséges fejedelmeinek gyűlésére, szokatlan és hihetetlen dolgokat hallottam Lutherről. Ezt a különben sikamlós és állhatatlan embert, aki mindent felkavar és aki a saját bűnéből arat dicsőséget, sokan nagyon ostobán nem kisebbnek magasztalják, mint Szent Pál apostolt. Nagyon fájt nekem ez a dolog és Isten a tanu: nagyon csodálkoztam sok ember fölöttébb való könnyelműségén a hit dolgában». Az 1523. budai országgyűlés kimondja: A király katolikus fejedelem lévén, az összes luteránusokat, pártfogóikat és párthiveiket, mint nyilvános eretnekeket és a szentséges Szűz Mária ellenségeit fej- és jószágvesztéssel méltóztassék büntetni. (54. cikk.) Ezért követelte a nemesség II. Lajos királytól, hogy bocsássa el udvarából a németeket, mert azok luteránusok. De ez a helyzet teljesen megváltozott a mohácsi vész után, amikor a németység megkezdte szerepét a hitújítás elterjesztésében.

Ezek az okok mind közrejátszottak, hogy a felvidéki, nyugatmagyarországi és az erdélyi német nemzetiségű és kultúrájú polgárság és a Felvidék tót népességének kisebbik része a lutheri típusú hitújítást szívesen fogadták. Luther hívei először egyedül hódítottak az új hit számára, de a XVI. század negyvenes éveitől már a svájci eszmék is terjeszkedtek főleg a Tiszavidék, a Nagy-Alföld és Erdély magyar fő- és köznemességénél és a parasztságnál. A Dunántúl és a Dunamelléken lakó magyar vidékeken a két típus egymás mellett terjeszkedett. A lutheri és kálvini típusú protestantizmus mellett hódított az unitárius vallás is, különösen Erdélyben a kálvinistából unitáriussá lett Dávid Ferenc buzgólkodása folytán. A helyzet lassan úgy alakult, hogy a németek és a tótok megmaradtak luteránusoknak, a magyarok azonban inkább Kálvin hívei lettek, ezért kezdték Kálvin vallását «magyar vallás»-nak nevezni.

Az említetteken kívül a protestantizmus gyors elter-

jedését Magyarországon még nagyban előmozdította az a körülmény, hogy a reformátorok kezdetben a régi szokásokat követték és a nép alig, vagy egyáltalán nem vette észre a változást. Így 1528-ban Selmeceen a hitújítók a régitől alig különböző Ordo divinorum-ot szerkesztettek: megtartották az énekes misét, a vecsernyéket, még Szűz Mária ünnepeit is, a gyónást, az Oltáriszentséget. Az új hit leginkább csak külső fegyelmi dolgokban tért el a régitől: a papok házasodtak, a szentmisét magyarul és németül is mondták. Még 1546-ban a kassai, lőcsei, eperjesi és bártfai protestánsok oly vallásügyi rendelkezéseket hoztak, amelyek szerint megtartották a Mária ünnepeket, a szentek ünnepeit, a szentségek kiszolgáltatását és a régi egyházi ruhákat is. Ahol ezeket nem tartották meg, a nép ellenszegült és ezért kényszerültek óvatosan előrehaladni.

Másik ok volt továbbá a gyors és nyugodt terjeszkedésre a politikailag három részre darabolt országban, hogy egyik hatalom sem akarta magától hiveit elidegeníteni vallási okok miatt és így a század végén már annyira elterjedt az új hit, hogy a katolikusok mind a három országrészben törpe kisebbségben voltak. Alig egy-két főúri család: a Zichyek, Eszterházyak, Erdődyek, Pálffyok voltak katolikusok, a többiek kivétel nélkül az új hitet követték birtokaikon élő jobbágyaikkal együtt.

Ilyen volt a helyzet Magyarországon a XVI. és XVII. század fordulóján. Az akkor megindult gyenge ellenreformációs mozgalom nem sokat eredményezett, az 1606-ban kötött bécsi béke kimondotta az ágostai és a helvét vallások szabad gyakorlatát és a független egyházi szervezkedés jogát. Ezzel megindult a magyar protestantizmus erőteljesebb szervezkedése, amely Erdélyben már évtizedekkel előbb megtörtént. Sikeresen is haladt előre, míg II. Ferdinánd és Pázmány Péter munkája meg nem állította.

Az elterjedés okai.

A hitújítás keletkezésének okaival foglalkoztunk a reformációt megelőző kor szemléleténél. Miután most megismertük a protestantizmus gyors elterjedését, önkénytelenül is felvetődik a kérdés : melyek azok az okok, amelyek ezt a gyors elterjedést előmozdították.

A protestantizmus elterjedésének okait politikai, vallási, irodalmi, helyi és személyes viszonyokban kell keresnünk. Az összes itt felsorolandó tényezők kedveztek és összeműködtek a hitújítók munkájának gyümölcsöztetésében. Így a világi kormányzatok a humanizmus hatása alatt elfordultak az Egyháztól, élénk gyűlöletet tápláltak Róma és az egyházi hierarchia ellen, a visszaélések fölött elhangzott panaszok pedig mindennapos témává lettek. Nem kis mértékben járult ezekhez sokaknak, különösen pedig az elégedetleneknek előszeretete az újításokkal szemben, amelyek a gondolat szabadságát, a visszaélések megszüntetését és az általános papság gondolatát hirdették. Az emberi szenvedélyeket nagyszerűen értették a reformátorok felingerelni és a maguk javára kihasználni : a kapzsiságnak az egyházi javakat dobták oda, a függetlenségnek megtetszett a Szentírás-magyarázata minden egyházi közvetítés nélkül is ; a coelibátus elvetésével a testi vágyaknak szabad teret engedtek a világi és a szerzetes papságban ; az egyházi élet nehéz és kellemetlen feladatait, mint a böjtöt, a gyónást mellőzték ; a becsvágy, mint Franciaország féltékenykedése a Habsburg-ház hatalmára, szintén megtalálta könnyű kielégítését ; ezekhez járultak a politikai helyzetek, a régi Egyház képviselőinek némely balfogásai, a korábbi eretnokségek, mint a husziták, a waldiak és a wicliffiták szíves csatlakozása is az újítókhoz, a püspökök nemtörődömsége, a papság tudatlansága és elfajulása, továbbá a reformátoroktól erősen felhasznált befolyásuk mint a szigorú kitar-

tás látszata az igaz hit mellett, később a katolikus tanítás eltorzítása, a pápai zsarnokság élénk hangoztatása, a Bibliára való állandó hivatkozás, az újítók népies szónoki tehetsége. A népnek tetszettek is az újabb hízelgő bevezetések: az anyanyelvnek és a laikus kehelynek bevezetése az istentiszteletnél, az általános Biblia-olvasás, továbbá a megigazulás tana a hit által csupán, az üdvösség bizonyossága, az érdemszerzés hiábavalósága, a jócselekedetek haszontalansága. E szellemi okokhoz járultak a fizikai okok, mint a fejedelmek és a városok erőszakoskodása, amellyel a katolikus papok elűzése után a protestáns predikátorok meghallgatására kényszerítették a híveket és azok utódait, akik az újítással szemben erős ellenállást fejtettek ki. Sokhelyütt a népet erőszakkal szakították el a régi Egyháztól, másutt ravaszsággal, amikor sokáig megőrizték a katolikus ritust, külsőleg a régi formákat érintetlenül hagyták, mint Brandenburgban, Dániában és Svédországban. Az újítás apostolai között akadt nem kevés csaló, akik a körülmények szerint katolikus vagy protestáns értelemben prédikáltak. Amint ezekből az okokból megállapíthatjuk, a protestantizmus teljes ellentétben az első keresztény századokkal, főképpen a világi hatalom segítségével terjeszkedett és nem a vértanuság által, mert az úgynevezett protestáns vértanukat össze sem hasonlíthatjuk az ókeresztény vértanukkal. (Marx: Die Ursachen der schnellen Verbreitung der Reformation.)

A jelen helyzet.

A protestantizmus elterjedésének és történetének ismertetése az egyes országokban igen hosszadalmas volna és nem is lehet célunk. Azért csupán még csak a jelen helyzet ismertetésére térünk ki röviden.

A szellemi életben fellépő áramlatok nem maradtak

hatás nélkül a lutheri-kálvini protestantizmusra, sőt mondhatjuk, hogy soha nagyobb határozatlanság, bizonytalanság nem jellemezte a protestáns teológiát, mint éppen ma. Ez a tény a becsületesebb elemeknél vágyódást és keresést idéz elő egyrésztől, másrésztől pedig a solafides tan előtérbeállításával erősebben akarták a lutheri protestantizmust annak alapítójához kötni. Sőt még az alapítón is túlmentek és Luthernak az egyes lelkek megigazulására beállított tanítását az emberi közös élet számára gyümölcsözőbbé tenni és jellegzetes protestáns etikát kialakítani törekedtek. Ezt a célt szolgálták nagyrésztben a luteránus-szociális kongresszusok és a stockholmi világkonferencia munkálatai is. Azonban a régi Egyháztól való kiválással, az egyházi tanítóhivatal elvetésével a protestantizmusban az igazság alapja összetört és minden bizonytalanná és ingóvá lett. Jellemzők a német protestáns körök mai vallásos gondolkodására a német idealizmus jelentősége fölött megnyilatkozó kritikák, amelyek ezt a szellemi irányzatot joggal mondják a kereszténységgel és vallással ellentétesnek és világosabban meghatározzák a különbséget az érzékfölötti és természetfölötti, a lélek birodalma és az Isten birodalma között. Minden ily komoly törekvés ellenére is igaz egy protestáns teológusnak megállapítása: «Ha az újabb teológiát áttekintjük, teológiai törekvéseknek, véleményeknek, rendszereknek hatalmas kaoszával találkozunk. Az új teológia éktelenül szétzúzódtott». (Th. Odenwald: *Protestantische Theologie*. 1928. 43. o.) Még jellemzőbbek azok a szavak, amelyekkel egy másik protestáns teológus rajzolja a protestantizmus kebelén belül álló vallási szétzaggatottságot: «Az egyházilag konzervatív körök és a megújhódott pietista irányzat képviselői Krisztus istenségét tanítják metafizikai értelemben, az egyházi liberalizmus képviselői ebben kétkednek, sőt harcolnak ellene; amazok kitartanak a Szentháromság mellett, emezek

44 I. LUTERÁNUS ÉS KÁLVINISTA EGYHÁZAK

lényegileg már unitáriusok ; azon az oldalon Jézus testi feltámadását mint abszolút csodát, történetileg valónak tartják, ezen az oldalon a feltámadásról szóló tudósításokat leginkább a tanítványok látomásaiból vezetik le ; amott még elfogadják gyakran a lutheri szentségtant, itt elutasítják. Más pontokban az egyházi konzervatívok és a pietisták is eltávolodnak az atyák tanításától. A Biblia tévedhetetlenségében és szószerinti inspirációjában való hitet a legtöbb teológus, de főképpen ennek az irányzatnak összes vezetői már feladták, míg Kálvin központi dogmáját, a predesztinációtanát, sok öntudatos kálvinista ma visszaállítja. Luther és kortársainak az ördög létezésében való hit Luther számára igen fontos volt ; amennyiben még ma a protestantizmusban él az ördögi erőkben való hit, nem az akkorinak módja és ereje. Végül részleteket is megnevezhetnénk, amelyekben egyetlen egyházi konzervatív német evangélikus keresztény sem egyezik meg a protestáns hitvallásos írásokkal». (Muhlert : Konfessionskunde, 444. o.) Másutt ugyanez a teológus ezt írja : «Ha a katolicizmusban a dogma, a jámborság és az egyházi hatalom védelmében, lényegileg változatlan érvényben van, ez a protestantizmusban néhány angol-amerikai felekezetről érvényes, de nem a legtöbb európai egyházzól. A katolicizmussal összehasonlítva, a protestantizmus folytonos mozgásban van». (404. o.)

Ez a szétszaggatottság az oka, hogy a protestantizmusban minden szellemi áramlat utat talál és a szekták száma folytonosan növekszik. Ehhez járult azután az egyházi alkotmányuk, amely a protestantizmusban kezdetől fogva igen változatos volt.

A reformáció sokhelyütt mint az állam győzelme az Egyház fölött tűnt fel és a vallásos élet felügyelői joga a világi hatóságok kezébe került a püspöki jogok mellőzésével. Ahol az országfők Rómával összeköttetésben

maradtak, ott a protestánsoknak önállóan kellett egyházi szervezetüket kiépíteni, mint például Franciaországban. Nyugat-Európa reformált országaiban, ahol a kultúra magasabban állott, könnyebben nyerhettek segítőtársakat a plébánia számára : a pásztor vezette a plébániát, míg a laikus öregek a hitközség közigazgatását végezték. Kálvin alkotott egy határozott községi alkotmányt, szervezetet : az újszövetségben megnevezett pásztorok, doktorkok, vének és diakónusok négyes hivatalát. A kálvinista presbiteri és szinodális alkotmány hordozói, bár eredetileg az isteni szó tekintélyének voltak képviselői, végül is a politikai liberalizmust és a demokráciát készítették elő.

Luther közömbösnek nyilvánította az egyházi alkotmányt ; volt ugyan érzéke a vallási közösség értékelésére, de kevés ereje az egyházi alkotmányosság kialakítására. Szerinte ezek a formák mind helyesek, ha nem akadályozzák az evangélium hirdetését. Emellett Észak-Európa luteránusai megtartották a püspöki alkotmányt (éppígy az erdélyi szászok is), a németeknél azonban a konzisztórium lett szokásos. A tartomány fejedelme, különösen a püspököknek a reformáció ellen kifejtett ellenállása által támasztott nehézségek idején, mint az Egyház védője kormányozta a luteránus tartományegyházat, mint annak summus episcopusa, a konzisztórium, a teológusokból és jogászokból álló testület által. Ezzel függ össze, hogy a luteránus egyházaknak sohasem volt jellegük világegyházzá lenni, amely vonás a római katolikus Egyházat jellemzi.

Németországban a XIX. század előtt csupán egyes hitközségek voltak pásztoraikkal és a tartományi kormányzatban az egyházi ügyek számára volt ügyosztályuk. De a XIX. században, amikor a tartományok népessége vallásilag keveredett és a fejedelmek a törvényhozásnál a tartományi gyűlés hozzájárulására voltak utalva, az egyházi kormányzat és törvényhozás mind-

jobban elválasztódott az államtól és a konzisztóriumok mellé szinódusokat állítottak, amelyek azután, amikor 1918-ban a tartományfejedelmeket elűzték, az egyházi alkotmányt az állammal szemben függetlenítették. Így a luteránusok Németországban a presbiteri-szinodális berendezkedésekkel, vagyis a laikusoknak az egyházi közigazgatásban való szerepeltetésével alkotmányukat a kálvinistákéhoz közelebb vitték.

A reformáció a régi püspöki alkotmányt többnyire szétrombolta és a legtöbb helyen a luteránus és kálvinista konzisztoriális, illetve szinodális alkotmányt meghonosítva sikerült egységes tartományegyházakat megteremteni. A kongregacionalisták, akikről később szólunk, elvileg minden közösséget felbontottak, a hitközségeket önállósították és így nem egyházi, hanem községi alkotmányuk van.

Önkénytelenül is felmerül a kérdés: vajjon a protestantizmusnak következménye-e, hogy amint benne nincsen a vallásnak szentelt állapot, úgy semmiféle ilyen hivatal se legyen? Vagyis, amint nincsen szerzetesség és papság, úgy nem kell plébánosi hivatal vagy szónoki tisztség sem?

A történeti tapasztalat azt tanítja, hogy a vallási közösségekben berendezkedések, amelyek gyakorlatilag szükségeseznek látszanak, könnyen az üdvösségre szükségesek színezetét nyerik és ismét olyanok, amelyeknek ez utóbbi jelentőségük nincsen, mellőzésben van részük. Nem tagadhatjuk, hogy luteránus területeken sem hiányzott a lelki hivatal katolizáló értékelése. A reformáció «függetlenítette» az egyeseket Isten előtt és így az általános papság adva volt, de ez az általános papság nem papság, ez egyenlő minden papság teljes megszüntetésével, ezért ez a kifejezés «lelkész» a protestantizmusban csak bizonyos megszorítással használható. A protestánsoknál a «laikus» ellentéte nem a «lelkész», hanem a «teológus»

és ők is azt tartják, ha a Bibliában az Isten szava van és annak megmagyarázásához nyelvismeret, hivatásos szakképzettség hasznos, a vallási tanítás és beszéd csak egyesek dolga marad, vagyis azoké, akik arra rendeltettek és kiképezteknek.

*

A luteranizmus mai elterjedtségét vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy a legnagyobb luteránus területen, Németországban nem élnek tiszta luteránusok. Már a XVIII. század végén jelentkeztek egyesítési törekvések a luteránusok és a kálvinisták között, de ezek csak III. Frigyes Vilmos (1797—1840) porosz király alatt jutottak megvalósításhoz. Frigyes Vilmos kálvinista volt, felesége, Lujza királyné, mint mecklenburgi, luteránus és így a királyi pár nem járulhatott közösen az úrvacsorához. A király ezt érthetetlennek tartotta és mivel kiváló teológusaik: a luteránus Planck és a kálvinista Schleiermacher is az egyesülést helyesnek tartották, hosszas kísérletezések után, amikor a luteránusok a kálvinistákkal együtt ülték meg 1817-ben a reformáció jubileumát, az unió létrejött az idsteini szinóduson augusztusban, míg Frigyes Vilmos szeptember 27-én ezt rendelettel életbeléptette Poroszországban; a berlini hitközségek ezt október 30. és 31-én ünnepélyesen valósították meg. Kevés ellenállás mutatkozott és abban a király is hibás, mivel az unióval egyidejűleg, a lényegében tőle készített «agendá»-kat is rákényszerítette a hitközségekre. Ennek ellenére az unió megtörtént Bádenben, Hessen-Darmstadtban, Pfalzban és a szomszédos tartományokban.

Az egyesülés azonban más és más jellegű volt Németország különböző vidékein: Poroszországban konföderatív jellegű, Nassauban konszenzus unió történt, azaz a két egyház sajátos tanításától eltekintve, csak a közös pontokban egyesültek; Ó-Porzországban az egyházi vezetőség, a szinódus és az úrvacsora közös, de a luteránus

pásztorok szigorúan megtartják a lutheri kiszolgáltatás formáit ; Rajna vidékén és Westfáliában az unió a hit-községeknek hús és vér lett ; Kelet messze vidékein az unió csak vékony egyházkormányzati takaró, amely lényegileg a lutheri egyházak fölé van kiterjesztve, a kevés kálvinista község megőrizte a maga sajátosságait. Később a XIX. század közepetáján jobban ellenállottak az unionista törekvéseknek és maga Poroszország is 1866-ban a bekebelezett területeken meghagyta az egyházi függetlenséget és a lutheri sajátosságokat.

Ma Németország népességének 64,12%-a protestáns, azaz valamivel több 40 milliónál. De ez a tömeg nagyszámú önálló csoportra oszlik : a 28 önálló evangélikus tartomány-egyház, amelyek 39 és félmillió hívőt számlálnak, 1922 május 25-én a wittenbergi vártemplomban «Német evangélikus szövetség»-be tömörültek a német protestáns öntudat ápolására és a közös érdekek védelmére. A szövetség keretén belül az egyes tartomány-egyházak függetlenek a hitvallásban, alkotmányban és kormányzásban. A szövetség központja Berlin-Charlottenburgban van.

Ezenkívül van még Németországban az evangélikus testvéregység, 8 evangélikus-luteránus, 2 evangélikus-református szabadegyház és egymástól független szektacsoportok.

Németországon kívül luteránusok vannak ma Svédországban hatmillió, Norvégiában hárommillió, Dániában három és félmillió, Finnországban hárommillió, Észt-, Lett-, Lengyel- és Oroszországban egy-egymillió, az Amerikai Egyesült Államokban hárommillió, Magyarországon és az utódállamokban egy és félmillió (az 1920-as népszámlálás szerint a csonkaországban közel félmillió), egyéb államokban félmillió. A németekkel együtt hatvannégy és félmillió luteránus él a földön, tehát a legnagyobb protestáns felekezet.

A kálvinisták jelen helyzete világviszonylatban azt mutatja, hogy számuk feltűnően kevés. De nem szabad elfelejtenünk, hogy az angol-amerikai szekták nagyrésze kálvinista színezetű. A kálvinisták megoszlása a következő: Svájcban kétmillióháromszázezer, Hollandiában hárommillió, Nagybritanniában ötmillió, Magyarországon és az utódállamokban kétmillióhétszázezer (az 1920-as népszámlálás szerint a csonkaországban 1,670.144). Európán kívül nagyobb számban vannak az Egyesült Államokban és Kanadában, ahol ötmillió hívőt számolnak, Dél-Afrikában kétmillió, egyéb államokban egymillió. Összesen 21 millió, amely a világ keresztényeinek alig 3%-át teszi ki.

3. *A luteránus és kálvinista egyházak tanítása.*

Bevezetésül egy protestáns tudósnak a szavait idézem: «A protestáns egyházakban ma uralkodó gondolatokat és tanításokat megismertetni több pontban majdnem lehetetlen, mivel, még ahol egyházhivatali formák szerint úgy látszik, hogy a hitiratok teljes érvényben vannak, a tényleges szellemi helyzet ennek nem felel meg».¹ És a protestáns tudós maga is okát adja és kifejti, hogy míg a katolikusok a hagyományos egyházi tanítás mellett kitartottak és következetesen a pápai tévedhetetlenség tanához jutottak, a protestantizmus az ellentétes irányban fejlődött és «abba a tűzbe, amelyet a reformátorok meggyújtottak, végül is az összes örökölt tanokat kénytelenek voltak bedobni». Ma tehát a protestáns egyházak ott tartanak, hogy bár ismerjük, tudjuk, olvassuk szimbolikus hitirataikat, de a valóságban nem tudjuk megállapítani hittételeiket és hitük tartalmát, mert ugyancsak kevés marad meg, ha az ember értelmére és belátására van bízva a hitigazságok fölött való döntés.

¹ H. Muhlert : Konfessionskunde, 403. old.

A jelen fejezetnek nem az az értéke, hogy abból megállapíthatjuk: mit hisznek és követnek ma protestáns testvéreink, hanem megismerjük azt a tanrendszert, amelyből különböző modern szekták és teológiai irányzatok kiindultak.

Mielőtt a tanrendszer egyes pontjait tárgyalnám, először ismertetem külön-külön a luteránusok és kálvinisták szimbolikus hitiratait, amelyekből hitrendszerük lényeges vonásait megismerjük.

I. A luteránusok hitvallásos iratai megjelenésük sorrendjében:

Confessio Augustana: ennek az iratnak főszerzője Melancthon, aki a könyv első részében elveti az ókeresztény eretnokségek és az újrakeresztelők tanítását és a katolikus Egyház tanítása mellett foglal állást. A könyv második részében azt igyekszik bizonyítani, hogy a protestánsoktól hozott változások, mint az Oltáriszentség vétele két szín alatt, a mise, a gyónás, a szerzetesi fogadalmak és a coelibátus megszüntetése, továbbá az apostoli folytonosság tanának elvetése csupán az időközben becsúszott visszaélések megszüntetése.

Ezt az iratot az augsburgi birodalmi gyűlésen 1530 június 25-én a jelenlevő nyolc evangélikus fejedelem és két birodalmi város átnyujtották a császárnak, mint hitvallásukat. Később a «Smalkaldeni szövetség»-be tömörült birodalmi rendek is ezt fogadták el hitvallásuk alapjául, sőt az augsburgi vallásbéke is ugyanezt cselekedte. Ezt az iratot Melancthon később, 1540-ben az oltáriszentségtanban megváltoztatta, hogy a svájci reformátorok közeledését lehetővé tegye, de a szigorú luteránus irányzat ezt a változtatott formát nem fogadja el.

Apologia Confessionis Augustanae, 1531-ből. A katolikusok cáfolatot adtak ki az előző iratra — a Conf. Aug.-ra —, amelynek Responsio (Confutatio) a címe. Erre a katolikus cáfolatra írta Melancthon az A. C. A.

című iratot, amely megerősítése az augsburgi hitvallásnak és világosabban körvonalazza a katolikus és a protestáns tanítás között fennálló ellentéteket.

Luther katekizmusa, 1529-ből. A könyv öt részben tárgyalja a keresztény vallás tanítását: a tízparancsolat, az apostoli hitvallás, a Miatyánk, keresztség és az úrvacsora fejezetekben. Bővített formája: a nagy katekizmus a hitoktatók és szónokok számára, a rövidített: kis katekizmus a nép és a gyermekek számára készült.

Luther smalkaldeni cikkelye, 1537-ből. Az irat első részében a szerző a Szentháromságról és Krisztus istenségéről tárgyal az igaz Egyházzal megegyezőleg; a második részben az Egyháztól eltérőleg tárgyal a megigazulás tanáról a hit által, a miséről, a szentek tiszteletéről és a pápai primátusról; a harmadik részben azokról a pontokról van szó, amelyekben megegyezés lehetséges, a luteránusok és a katolikusok között. Ezt az iratot Luther a szász választófejedelem megbízásából készítette az elkövetkező zsinatra.

Ugyanekkor Melancthon készített egy iratot: «Tractatus de potestate et primatu papae», amelyben a pápa elsőségét és a püspökök joghatóságát támadja.

Formula Concordiae címen a luteránusok könyvet adtak ki, amelyben elhatárolják a tiszta luteránus tant a kálvinista tantól. Tizenegy fejezetben tárgyalja ez a könyv az eredeti bűnt, az akaratszabadságot, a megigazulást, a jócselekedeteket, a törvényt és evangéliumot, az uzsorát, Krisztus személyét, az egyházi szertartásokat, az etikai előírásokat, a predesztinációt; a 12. fejezetben visszautasítja az ismétkeresztelők, az antitrinitáriusok és a schwenkfeldiánusok tanításait. E könyv szerzői Jakob Andrea tübingiai kancellár, Martin Chemnitz braunschweigi és Nikolaus Selnecker lipcei teológusok.

Ezeken a sajátos luteránus hitiratokon kívül az 1580-

ban megjelent Liber Concordiae elismeri a katolikusokkal közösen a három legrégebb hitvallást és az első hat általános zsinat határozatait. Az összes többi zsinatokat és azok határozatait elveti.

II. A kálvinisták hitvallásos iratai:

Institutio religionis christianae, Kálvin alapvető munkája, amelyről már szóltunk. Az első kiadás 1536-ban jelent meg, de több kiadást is ért meg, amelyben a besztás egészen megváltozott.

Kálvin genfi katekizmusa 1545-ből.

Confessio helvetica posterior 1566-ból, amelyben a kálvini és a Zwingli-féle tanítást hozták összhangba.

Ugyancsak ily irányú irat a szentségekre vonatkozólag a *Consensus tigurinus*.

Mivel a kálvini irányzat földrajzilag és politikailag messze fekvő tartományokban is elterjedt, a legtöbb egyháztartománynak megvan a maga sajátos hitirata.

Igy a francia református egyház hitvallása: a *Confessio gallicana*, 1559-ből.

A *catechismus palatinus* — a heidelbergi katekizmus pedig a pfalzi választófejedelem, III. Frigyes parancsára készült, aki a református hitvallásra tért át. Ez a könyv az év egyes vasárnapjainak keretében tárgyalja kérdés és felelet formájában a református tanítást.

A westminsteri confessio pedig (1647) a szigorú angol puritánok tanítása a hivatalos anglikán episcopalis egyházzal szemben.

A dortrechtli zsinat határozatai (1618) a hollandusok számára írja elő Kálvin Isten- és kegyelem-tanát.

III. A lutheri és kálvini típusú protestantizmus tanítása. Mivel Kálvin dogmatikai téren nem igen hozott újat, hanem inkább csak Luther és Zwingli tanítását fogadta el és azt részint következetesebben végiggondolta és ennek következtében távolabb jutott a katolikus hagyományoktól, részint pedig fejlettebb dialektikájával alátámasz-

totta, szenvedélyességével és a rideg, számító, kemény rétor elszántságával álláspontját diadalra juttatta. Ezért együtt ismertetem a két irányzat tanrendszerét, hozzáfűzöm a katolikus Egyház tanítását, hogy ezzel rögtön a cáfolatot is megadjam. A katolikus dogmatika menetét követve, csupán azon pontokat tárgyalom, amelyek a katolikus Egyház tanításától eltérnek.

A háromszemélyű egy Istenre vonatkozólag mind a lutheri, mind a kálvini típusú protestantizmus megegyezik a katolikus tanítással, semmi dogmatikai különbség nincsen.

Az ember teremtésére vonatkozólag a katolikus tanítás azt tartja, hogy Isten az embert szentségben és igazságosságban teremtette és az első ember Isten képmása volt természetes képességei szerint is, mivel értelemmel és akarral rendelkező lény, mind pedig szentsége és igazságossága miatt is, melyeket Isten neki a természetes szükségletein és igényein kívül és fölül adta tisztán szeretetből. A protestáns tanítás ellenben az Isten képmását az emberben az eredeti szentség és igazságosság szerint látja, amely szerinte nem volt természetfölötti ajándék, hanem természetes tehetségeihez tartozott. A látszat szerint, mintha a luteránus tanítás magasabb véleménnyel volna az ember lényegéről, a valóságban azonban az emberi méltóság lealacsonyításához vezet. Ha valami az emberi természethez lényegesen hozzátartozik, akkor annak elvesztése a természet legbensőbb lényegét lerontja. Mivel pedig az ember a bűn által az eredeti szentséget elvesztette, a luteránus tanítás szükségképpen az emberi természet lealacsonyításához vezet.

Az első ember bűnbeesésére vonatkozólag az összes keresztény felekezetek megegyeznek, hogy az első ember bűnbe esett és ez a bűn összes következményeivel, mint eredeti bűn, az egész emberiségre átment.

De az eredeti bűn mibenlétére nagy eltéréseket találunk.

A katolikus tanítás szerint az eredeti bűn lényege a *természetfölötti istenhasonlóság elvesztésében* áll, azaz annak az eredeti szentségnek és igazságosságnak elvesztésében, amelynek erejében az első emberek Isten gyermekei voltak. Az eredeti szentséggel elvesztek természetesen a többi előnyök is : így az értelem elhomályosult, az akarat elvesztette tökéletes uralmát az érzékiség fölött és meggyöngült, a test halhatatlanságának ajándéka is elveszett, betegség és szenvedés tört az emberre, az érzéki természet is fellázadt a szellemi ellen. Vagyis eltűnt az erők helyes rendje, amelyet eddig a természetfölötti kegyelmi ajándékok őriztek.

Isten *természetes* hasonlósága azonban nem tűnt el az emberben a bűn által : az emberi természet nem vesztett el semmi lényeges tulajdonságot, vagy képességet. Így az ember megőrizte természetes képességét, hogy Istent felismerje és — mivel szabad akarata megmaradt — Isten megismert akarata szerint akarjon. Az ember tehát tud Isten akarata szerint, vagy ellen határozni, erkölcsi cselekedeteket vihet végbe, amelyek mindenesetre a természetfölötti istenhasonlóság, azaz az eredeti szentség hiánya miatt a mennyországot nem szerezhették meg neki, de mégsem voltak megvetendők és rosszak.

Luther szerint az eredeti szentség és igazságosság lényegileg az ember természetéhez tartozott és mivel ez a bűn következtében elveszett, az emberi természet bensőleg és végleg megromlott. Sőt még több történt : az eredeti szentség helyébe a bűn következtében egészen pozitív, rossz működő erő lépett : a rosszra való hajlandóság, a concupiscentia és ez tulajdonképpen az eredeti bűn. Ez hozza létre a személyes bűnöket, sőt ez az oka annak, hogy az újjá nem született, a hitetlen ember minden cselekedete bűn, úgyhogy jót egyáltalán nem akarhat. Sőt a hívők cselekedete is bűn, az ember nem tarthatja meg Isten törvényeit és így szükségképpen vétkezik, mert sza-

badságát a valláserkölcsei téren elvesztette, azonban mindez a hívőnek nem tudatik be.

Kálvin tanítása a bűnbeesés következményeiről hasonló, de ebben a pontban nem egészen világos, mivel némi akaratképességet a jócselekedet számára elismer az emberben a bűnbeesés után is.

Ismét közös az összes keresztény felekezeteknél az a tanítás, hogy a *Megtestesült Istenfia kereszthalálával az emberiséget a bűntől megváltotta* és Istent kiengesztelte. De teljesen eltérő a különböző felekezeteknél Krisztus megváltási cselekedetének alkalmazása az egyes emberekre — vagyis *a megigazulás magyarázata és tanítása*.

A katolikus Egyház tanítása szerint az ember megigazulása és megszentelődése az Isten és a bűnös ember együttműködésének az eredménye. Az Isten Jézus Krisztus érdemei miatt a bűnös ember értelmét megvilágosítja és akaratát megindítja, hogy Istenhez térjen. Ez történik a megelőző segítő kegyelem által, amelyet a bűnös ember visszautasíthat, vagy elfogadhat és együttműködhet vele. Ennek az együttműködésnek első gyümölcse a hit Isten szavában, amikor az ember felismeri a bűn nagyságát, félelemmel telik el Isten büntető igazságsága miatt, de egyszersmind felismeri Isten végtelen szeretetét, amely neki megszerzi a bűnök bocsánatát. Ez a megismerés megindítja őt, a lelkében reményt kelt Isten irgalmassága iránt és így támad a bánat, a töredelem, a megvetés a bűn iránt. Az ilymódon előkészített lélekben megvalósul a megigazulás, amikor Isten annak a megszentelő kegyelmet kölcsönzi. E kegyelem a lélekben a bűnt eltörli, megsemmisíti, a lelket az isteni természet részesévé teszi és ezáltal arra képesíti, hogy természetfölöttileg is jócselekedeteket végezhesen, amelyek az üdvösséget szerzik meg számára. Így működik együtt a megigazulásban az Isten kegyelme és az emberi akarat ;

így azután a megigazulás és a megszentelődés egy és ugyanaz.

A *luteránus* tanítás szerint a bűnös ember a megigazulás folyamatánál tisztán passzive viselkedik, mint annak tárgya, míg a megigazulásnak egyedüli végrehajtója az Isten. A megigazulás csupán Krisztus érdemeinek külső beszámításával, betudásával történik, amelynek következtében a bűnös ember bűnössége betakartatik, bár maga az ember lélekben nem lesz megigazulttá, vagyis nem töröltetnek, nem semmisíttetnek meg bűnei. Ez a következő módon történik: A bűnös ember megismeri a törvényt, melyet az eredeti bűn következtében nem tud megtartani, borzasztóan megindul és e kétségbeesésében előidézett belső boldogtalanság a bánat. Ezt követi a mentő hit, amikor a bűnös az evangéliumban megismeri Krisztust, aki a világ bűneit magára vállalta és a kétségbeesés állapotában hívő bizalommal Krisztusra hagyatkozik. A bűnös ember a Krisztus által történő megbocsátás bizonyosságában és saját tökéletes tehetetlenségének világos tudatában saját megmentésére a legcsekélyebbel sem működhet közre, de a bizalmas hit miatt Isten a bűnöst Fiának érdemei miatt megigazultnak nyilvánítja, bár a valóságban a bűn továbbra is megmarad a lélekben.

A *kálvini* irányú protestantizmus lényegében meg egyezik a luteránus tanítással a megigazulást illetően, amidőn az ember lelki újjászületését teljesen az isteni kegyelem művének tartja. De nem jelentéktelen különbségeket találunk a két irány tanítása között e pontban.

Az egyik különbség a következőkben nyilvánul meg. Kálvin szerint a bűnös ember újjászületése Isten titokzatos működése által történik, amellyel Isten az embert magával legbensőbbben egyesíti és visszaállítja a szeretetviszonyt Önmaga és az ember között. Ennek az új életnek az első gyümölcse az emberben a hit, amely Isten ki-

zárólagos ajándéka. Ebből a hitből származik a bánat, amely a kálvinista tan szerint aktívebb jelleget ölt, mint Luthernál. A kálvinistáknál tehát a hit mint a megigazulás eszköze, nem áll annyira az újjászületés középpontjában, mint Luthernál, bár ez a hit — magába zárva az Isten irgalmasságában való bizakodást — jelenti az üdvösség valódiságát, bizonyosságát, a megigazulás tényét. Ezt a bizonyosságot még erősebben kihangsúlyozzák a kálvinisták, mint a luteránusok és itt van a legfontosabb különbség köztük a megigazulás tanát illetőleg.

Ez a fontos különbség a *kálvinista predestinációs tanításban* van, amely szerint Isten csak az öröktől kiválasztottakban működik, hogy megigazuláshoz és újjászületéshez vezesse. Kálvin azt a téves tanítást, amely szerint az ember megigazulása teljesen az isteni kegyelem műve, következetesen továbbviszi és bátran levonja a következtetést, hogy Isten függetlenül az emberek jó vagy rossz cselekedeteinek előrelátásától, saját igazságosságának kinyilvánítására némelyeket öröktől fogva az örök kárhozatra, másokat pedig jóságának és irgalmasságának kinyilvánítására az örök boldogságra rendelt. Kálvin ezt az istenkáromló predestinációs tanát úgy védelmezi, hogy azért Isten nem vádolható igazságtalansággal, amikor némelyeket érdemeikre való tekintet nélkül az örök kárhozatra teremt, mert amit Isten akar, az már azért igazságos, mert Ő akarja. Így Isten nála a rideg, kőszívű zsarnok és kényúr. De ez a tan nemcsak ellenmond az Isten igaz fogalmának, hanem logikai hibát is rejt magában: annak a lénynek, aki jóságos és irgalmas és ezt kinyilatkoztatni törekszik, mindenkiel szemben jóságosnak és irgalmasnak kell lennie; tehát ez a lény nem mutathatja magát egyikkel szemben igazságosnak, a másikkal szemben igazságtalannak. Kálvin következetesen végiggondolta a kiindulási tételt a megigazulásról és ad absurdum jutott.

Luther nem ment ennyire : a luteránus protestantizmus az ember elkárhozását egyedül az ember vétkességéből származtatja és pedig az Isten szava és kegyelme ellen való törekvésből : a hitetlenségből. Egyébként pedig ők is azt tanítják, hogy az Isten üdvözítő akarata általános, vagyis az összes emberekre vonatkozik. Itt azonban a luteránus tanítás belső ellenmondásokba keveredik : ha az ember megigazulása teljesen az Isten műve, nem foghatjuk fel, miért jut az emberek egy része újjászületéshez és így az üdvösséghez, a másik rész pedig nem, hacsak nem úgy, hogy az előbbieket öröktől fogva predestinálva vannak a boldogságra, az utóbbiak pedig a kárhozatra. A megigazulásról szóló protestáns tan következetesen és szükségképpen a föltétlen predestináció tévelyéhez vezet.

A föltétlen predestináció tanát a katolikus tanítás visszautasítja, mivel Isten mindenkinek elégséges kegyelmet ad és azoknak kárhozata, akik valóban elkárhoznak, a kegyelem szabad visszautasításának következménye.

A megigazulás helytelen magyarázatának következménye a protestáns teológiában a *jócselekedetekről* való helytelen felfogás is. Jócselekedetek alatt értjük a Krisztusban újjászületett ember egész erkölcsi életét. A katolikus Egyház azt tanítja, hogy ezeknek a jócselekedeteknek a megigazult emberben érdemszerző erejük van az üdvösséget illetőleg. Amint az ember a megigazulás első megindító kegyelmét saját erejéből nem szeresheti meg, mivel tisztán természetes eszközökkel semmi természetfölöttit ki nem vívhat, következik, hogy a Krisztusban újjászületett, megigazult ember mivel már rendelkezik valami istenivel és Krisztus ereje hatja át egész működését, cselekedeteivel kivívhatja magának a természetfölötti, örök boldogságot. Ez a katolikus tanítás nem kisebbíti az Isten tekintélyét és nem emeli az emberi erőt a méltányos határon felül, mivel a természetfölötti érdemszerzés erejét

nem magából meríti az emberi működés, hanem Krisztusból, akinek szelleme, lelke, ereje él a megigazultban és annak működésében.

Hit és jócselekedet, vallás és erkölcsiség, a legbensőbbben összetartoznak. Az a hit, amely nem termel magából jócselekedeteket és keresztény életet, az holt és nem képes az örök életet elérni. Az erkölcsi élet szükségképpen következik a hitből, a jócselekedetek szükségesek az örök boldogság eléréséhez.

Luther szerint a jócselekedetek *nem érdemelhetik ki* az örök boldogságot. Szerinte a megigazulásnál Isten csak elfedi a bűnös bűneit Krisztus érdemei miatt, de azokat el nem törli és meg nem semmisíti, következésképpen az emberi természet romlottsága a megigazulás után is megmarad, mint előtte volt. Ezért a megigazultnak, a hívőnek is minden cselekedete bűn, még a jócselekedet is rossz, csupán Isten a megigazultnak hite miatt nem számítja bűnnek, de semmi érdemszerző értéke nincsen. Tehát a jócselekedetek nem érdemelhetik ki az örök boldogságot.

De a jócselekedetek *nem is szükségesek* az örök boldogság eléréséhez — Luther szerint. Mivel az örök üdvösség a megigazulás következménye, ez pedig csak hittel érhető el és tisztán Isten műve, a megigazult számára csak a szeretet és a vigasztalás evangéliuma érvényes, de nem többé a törvény a maga igájával és nyugtalanításaival, hisz ez Krisztus számára is átokká lett, amikor ő a törvény átlépéseit, vagyis a bűnöket magára vette. Ezért a jócselekedetek nem is szükségesek az üdvösség eléréséhez. Luther azonban igyekezett a jócselekedeteket tanrendszerébe befoglalni, nehogy a jócselekedetek elvetésével az erkölcsi laxizmust előmozdítsa. Ezért kijelenti, hogy a jócselekedetek az igaz hitnek magától értetődő gyümölcsei és ismertető jelei. A megigazult ember nem tehet mást, mint Istent és embertársait szereti. Tehát a jócse-

lekedetek nem Isten és az üdvösség elérése miatt szükségese-
gesek, hanem a felebarátok és a földi béke miatt.

A kálvinisták alapelveleg abban megegyeznek a luteránusokkal, hogy a megigazulás kizárólag az Isten műve és a jócselekedeteknek nincsen érdemszerző erejük, de mégis hangoztatják bizonyos cselekedetek elvégzését, különösen azokét, amelyek Istenre és az Ő országának felépítésére vonatkoznak. Mivel a bánatot is pozitívebben fogják fel, mint a luteránusok, a jócselekedeteket nem csupán a felebaráti szeretet miatt mondják szükségeseknek, hanem a saját erkölcsi tökéletesedés miatt is. Ezt látjuk a merev kálvinista felfogást követő szektáknál, ahol néha szószerinti alkalmazást nyer egy-egy ily parancs, például a szombatmegszentelés parancsa.

Luthernál a megigazulás hite, Kálvinnál a kiválasztottság hite a protestantizmus sarkelve. E reformátorok tagadták az értelem ama képességét, hogy megismerhetné Istent, Luther tagadta a szabadakarat létezését, Kálvin meg odaállította a predesztináció borzasztó tanítását. És ezt 1500 év kikristályosodott bölcseségének, másfélezer év tekintélyeinek a sutbavetésével cselekedték. De most már négyszáz esztendő tapasztalata is meggyőzhet bennünket, hogy melyik tanításnak ad igazat az élet? A szabadakarat öntudatunk elvitázhatatlan ténye; az erkölcsi kötelességtudás minden ténye: a parancs és tilalom, az erény és bűn a szabadakaraton alapszik; ha szabadakarat nincsen, a bánatnak semmi értelme, akkor a büntetésnek és a jutalmazásnak sincsen értelme. A szabadakarat az istentiszteletnek az alapja, mert annak értéke abban áll, hogy az ember önként a maga szabadakaratából hódol a Legfőbb Lény előtt. Semmiféle társadalmi, állami élet nem lehetséges szabadakarat nélkül: törvény, kötelesség, felelősség csak üres frázisok volnának szabadakarat nélkül. Hová jutna a törvénykezés, a nevelés, ha Luther alapelvein indulna el, aki azt mondta:

«die Leidenschaft des Zornes, des Stolzes, der Wollust ist unüberwindlich»; «a harag, kevélység és paráznaság szenvedélye legyőzhetetlen». Akkor hogy szabhatna büntetést a bíró, hogyan törekedhetne minden nevelő arra, hogy az embert megtanítsa önmaga legyőzésének művészetére.

A társadalom, a való élet már régen megtagadta, elhagyta azokat az elveket, tanításokat, amelyeken Luther egész tanrendszerét felépítette, míg az idő, a való élet a katolikus tanítást igazolja napról-napra.

Hasonlóképpen vagyunk a *predesztinációval*. Kálvin hideg logikájával csupán levonta a következményeket Luther tanításából. Ha nincs szabadakarát, nincs bűn, nincs jócselekedet, nincs felelősség, akkor logikusan következik a predesztináció. De ha előrekiválasztottság van a mennyországra és pokolra, érdemes-e jónak lenni, mindig a jobb, nemesebb, de nehezebb élet felé törekedni? Nem volna-e érdemesebb az embernek akkor a maga világát, az örömeiket keresni és kinevetni a nemesebb életre törekvőket? De a való élet ezt is megcáfolja: a nagy protestáns író és nevelő, Förster arra tanít, hogy a gyermekben felébresszük a nemesebb élet után való vágyat és ezt kis cselekedetekben gyakorolva kialakítsuk a jóembert, a társadalom hasznos tagját. Mennyivel logikusabb, az élethez méltóbb, krisztusibb, istenibb és keresztényibb a katolikus felfogás!

*

A protestáns tanítás összehasonlításában a katolikus tanítással, megállapíthatjuk, hogy a luteránus tan szerint a megigazulás a hit által jön létre és mivel az Isten szava közvetíti ezt a hitet, ez az első és legfontosabb eszköz a megigazulás számára. A katolikus Egyházban a hit csak előkészítő jelentőségű, ezért az Isten szavának is hasonló jellege van, míg a *szentségek a legfontosabb kegyelemeszközök*. Ezért a katolikus Egyházban nem a szószék, hanem a szószék mellett az oltár áll a kultusz középpontjában.

A katolikus Egyház tanítása szerint a szentségek külső, érzéki jelek, amelyek a természetfölötti kegyelmet az Istentől kölcsönzött erejüknel fogva tartalmazzák, közvetítik és előidéznek. Tehát csatornák, amelyeken át a kegyelem, melyet Krisztus a halála által minden egyes ember számára kiérdemelt, valóban el is jut. A szentség értéke és ereje nem a felvevőnek erkölcsi érzelmeiben rejlik, ezek csak előfeltételek a méltó felvételhez, míg a szentség önmagából közvetíti Isten kegyelmét a Krisztustól behelyezett erőnél fogva: ezt mondjuk *ex opere operato* hatni.

Luther eredeti tanítása szerint a szentségek megerősítő és vigasztaló eszközök a hit által megigazult bűnös ember számára, aki a szentségek által jut tudatára, hogy valóban elérte bűnei bocsánatát. A protestánsok az *ex opere operato* katolikus fogalmat mindig visszautasították, de abban közeledtek, hogy a szentségeket az isteni kegyelem objektív hordozóinak nyilvánították.

Zwingli a szentségekben csupán szertartást látott, amelyek által az ember magát az Egyház tagjának és Krisztus követőjének vallja. A kálvini protestantizmus nézete szerint a szentségek csupán az Isten szellemétől hajtott lélekben a kegyelemnek szimbolumai és ez a jelentősége is csak a kiválasztottaknál van. Tehát az eredeti luteránus és kálvínista tan szerint a szentségek szövetségi jelek Isten és az ember között, Zwingli szerint pedig csak a szövetségi jel jellegével rendelkezik a hívek között.

Hány szentség van az újtóknál? Erre így felelnek: «Nekünk két szentségünk van: a keresztség és az Úrvacsora, mert csak ebben a kettőben van meg a szentségnek három lényeges tulajdonsága. A római katolikus vallás hét szentséget ismer... Mi a többi ötöt azért nem tartjuk szentségnek, mert a szentség három lényeges tulajdonsága közül valamelyik hiányzik belőlük».¹

¹ Sztéhlo: Evangéliumi keresztyén vallásán.

Az elfogadott két szentségnek azonban a protestantizmusban különleges jellege és más jelentősége van, mint a katolikus Egyházban. A katolikus tanítás szerint a keresztség eltörli az eredeti bűnt minden megkeresztelt-nél, a felnőtteknél a személyes bűnöket is. A megkeresztelt tehát új emberré lesz, megigazul és Krisztus misztikus testének tagjává lesz. Mindazonáltal megmarad a rosszra való hajlandóság, de nem mint bűn, hanem mint bűntapló. Az evangélikus tanítás szerint az eredeti bűn megmarad mint valódi bűn a rosszra való hajlandóság formájában ; tehát itt is érvényesül a megigazulásról tartott és követett nézetük, amely szerint a keresztség nem törli ki az eredeti bűnt a lélekből, tehát nem történik a bűnös benső, valódi megszentelése, hanem Isten a bűnöket csak befedi.

A református protestantizmus a keresztségben a hit által bekövetkezett megigazulás külső megpecsételését látja. A keresztséget csupán Krisztus parancsa miatt osztják ki, annak nincsen semmi benső szükségessége és ahol ez nem osztható ki egyházi formában, ott el lehet hagyni. Elveti a katolikusok azon tanítását, hogy minden ember érvényesen megkeresztelhető. A téves református nézet a keresztség szentségéről a baptista szektáknál a gyermekkeresztség elvetéséhez, a kvékereknél és az üdvhadseragnél a keresztség teljes megszüntetéséhez vezetett.

Az Oltáriszentségre, vagy protestáns elnevezés szerint az úrvacsorára vonatkozólag a katolikus tanítás az, hogy Krisztus az Oltáriszentségben valóban, lényegileg és ténylegesen istenségével és emberségével, testével és lelkével jelen van. Az Isten mindenhatósága által ugyanis a kenyér és a bor lényege átváltozik Krisztus testévé és vérévé. Az Isten Fia alapította a szeretetnek ezt a titkát, hogy mindig övéivel lehessen, magát táplálékul adhassa és végül magát mennyei Atyjának feláldozhassa. A szentmise valóban áldozat, mert ott történik az átváltozás, amikor

a bor és a kenyér lényege Krisztus testévé és vérévé változik, de ezen elemek külső formái, íze, alakja megmaradnak.

A protestánsok általában az úrvacsorát mint lelki táplálékot elfogadják, az úrvacsora áldozatjellegét azonban tagadják. De mint lelki táplálék lényegére vonatkozólag eltér a luteránus tan a kálvinista tantól. Luther szerint Krisztus jelen van az úrvacsorában, de nem a lényegében átváltozott kenyér és bor színe alatt, hanem ezen változatlan elemek lényegében, illetve lényegével együtt. Ezzel tehát az átváltozást elvetik. Krisztus eucharisztikus jelenléte nem állandó, csak a szentségi cselekedetben, azaz az áldozáskor van jelen. Egy magyar evangélikus hittankönyv ezt így tanítja: «Luther Márton előtt két dolog bírt csak bizonyító erővel: a Szentírás és a józan ész és ép ezért azt tanította: és azt valljuk mi is, hogy a kenyér és a bor a papi áldás által nem változik át, mert mi ezután is csak kenyeret látunk és ízlelünk, tehát az átváltozás ellenkezik a józan ésszel, de a kenyérben és a borban s a kenyérnek és bornak színe alatt ott van Jézus valóságos teste és vére, mert a Szentírás szerint Jézus azt mondotta: «ez az én testem» s «ez az én vérem». Mivel mi így tehát nem valljuk az átlényegülés tanát, nem tanítjuk a belőle levont következtetéseket sem. Két szín alatt osztjuk az úrvacsorát, kiadjuk a bort is, amint Jézus parancsolta: «Igyatok ebből mindnyájan» (Máté 26, 27.) s amint a római katolikus Egyház is több mint ezer éven át szintén két szín alatt osztotta az úrvacsorát».¹ Melyek az átlényegülésből levont következtetések, melyeket nem tanítanak az evangélikusok? «Ebből a tanból (t. i. az átlényegülésből) azt a következtetést vonják le (t. i. a katolikusok), hogy a testben benne kell lenni a vérnek is, tehát az úrvacsoránál elég a kenyér kiosztása is.» «A másik

¹ Sztéhlo: Evangéliumi keresztyén vallásban.

következtetés az átlényegülés tanából az, hogy a megáldott ostya az úrvacsora után is megmarad, mint Krisztus teste és vére s azért egy ostyát díszes tartóban állandóan az oltáron tartanak. Ez az úgynevezett Oltáriszentség, melyről azt mondják, hogy az maga Jézus Krisztus s amely ostyát imádnak (t. i. a katolikusok). Ezért nem hiszünk mi az Oltáriszentségben sem s ezért nem szabad öntudatos evangélikus embernek az úrnapi körmeneten résztvenni, amely a római katolikus Egyház hatalmát kifejezni akaró tüntető ünnep s amelyen a bennünket, «eretnekeket» elátkozó bullát hirdetik ki.»¹

A szentmisére vonatkozólag — amely Krisztus keresztségének vérnélküli megisméltése és amelyet az Úr az utolsó vacsorán elrendelt e szavakkal : «Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre» — az evangélikusok felfogását e szavak tükröztetik vissza : «A római katolikus Egyház az úrvacsorából csinálta a miseáldozatot, ami abból áll, hogy a pap mindennap úrvacsorát vesz fel s Krisztusnak a keresztfán hozott áldozatát minden reggel megismélti vér nélkül mások bűneiért. Mi nem tartunk misét . . . A mise ellen harcolt legtöbbet Luther, mint a legnagyobb visszaélés ellen, azért evangélikus ember kerülje az azokon való részvételt».²

Az eucharisztia tanától még inkább eltávolodtak a reformátusok, akiknek előfutárja, Zwingli, az átváltozás szavait szimbolikus értelemben magyarázta s azt tanította, hogy a szavak : «ez az én testem» annyit jelentenek, mintha azt mondaná Krisztus : «ez jelzi az én testemet». Az úrvacsora tehát csak annyi, hogy az, aki már hitben élvezi Krisztust lelkileg, ezt a hitet a kenyér és a bor élvezete által, amelyek szimbolikus Krisztus testét ábrázolják, közösen testvéreivel együtt is kifejezi. Kálvin hasonlóképpen képletesnek nyilvánítja az átváltozás

¹⁻² Sztéhlo : Evangéliumi keresztyén vallásán.

szavait, kétségbevonja Krisztus testének és vérének jelenlétét az úrvacsorában, másrésztől azonban Krisztus testének és vérének lelki élvezetéről beszél: «az úrvacsora a Krisztus testéből a hívők lelkébe folyó isteni erőnek jele és záloga, de ő csak az égben van jelen. Ezen a módon lelkileg csak a predesztinált fogadja az úrvacsorában Krisztus testét, míg az üdvösségre nem predesztinált csak kenyeret és bort fogad minden lelki hatás nélkül».

Mindkét irányú protestantizmus az összes többi szentségeket elveti. Így a *bűnbánat szentségét* a megigazulásról vallott tanításuk következtében el kell vetniök. Míg a katolikus tanítás szerint ha a megigazult ember súlyos bűnöket követ el, ismét eltávolodik Krisztustól, ezért az újjászületés új szentségére van szüksége, hogy új életre támadhasson és Krisztussal közösségben legyen. Ez a szentség a bűnbánat szentsége. Luther szerint a keresztség szentsége semmiféle belső megszentelődést nem idéz elő, következésképpen nem is vezethet el és így nincsen szükség bűnbánat szentségére. A bűnbe jutott embernek elég szerinte a keresztségben adott ígéretekre emlékezni és hitben Krisztus kezét megragadni és akkor a keresztség szüntelen hatásaiban részesül. Ha tehát a lutheri protestantizmus meg is tartja a magánfeloldozást, annak más jelentősége van mint a katolikus Egyházban: a megbocsátás a megigazult hitének alapján történik. Később a pietizmus kiszorította az általános bűnvalómással a magánfeloldozást is és ma ezt így mondják: «Az igaz bűnbánattal szerintünk is velejár a bűn meggyónása, de mi egyedül Istennek vagyunk kötelesek meggyónni bűneinket».

A *bérmálás szentségéhez* hasonló szertartást találunk a protestánsoknál: a konfirmációt. A konfirmációt Bucer Martin Hessenben mint luteránus újítást vezette be 1539-ben és kezdetben mint szentséget kezelték, kézfel-tétellel osztották ki e szavakkal: «Vedd a Szentlelket».

Igy találta ezt a pietizmus alapítója : Spener száz évvel később Hessenben és azt igyekezett elterjeszteni. A XIX. század kezdetén szentségi jellegétől megfosztva az evangélikus egyházakban általános lett : a 12 évet betöltött gyermeket vizsgaletétel, hitvallás, keresztségi fogadás megújítása és első úrvacsorája után megkonfirmálják ; ezt ma csupán régi szokásnak tartják és semmi másnak.

Az utolsó kenetet hasonlóképpen elvetik mint szentséget ; az evangélikusok a betegnek, aki ezt kéri, az úrvacsorát kiszolgáltatták, de a reformátusok ezt a magán-beteg-úrvacsoráztatást is elvetik.

Az egyházi rendre vonatkozólag az összes protestáns egyházak — kivéve az anglikán egyházat — és az összes szekták elvetik az apostoli folytonosság tanítását, nem ismernek el önálló papi rendet, a papszentelést is visszautasítják, a lelkész a hitközség nevében és megbízásából végzi hivatalát tisztán emberi felhatalmazás alapján. Az evangélikus egyház az egyetemes papságot hirdeti, amely szerint mindenki Istennek köteles szolgálni hivatalában.

A házasságot Isten rendelte — mondják a luteránusok —, de nem szentség. A házasságkötés szabályozását teljesen az államhatalomra bízzák és a házasság jogi részében a világi bíróság végzéseit követik, az elvált házaspár újból házasságot köthetnek. Megtartják az egyházi, vagyis a templomban kötendő házasságkötést, vagyis «az Isten igéjének hivatala (a lelkész) és az imádkozó hitközség megáldja» és így lesz hivatva a házasság a keresztyén család megalapozására a hitközség életében. Ezzel az eljárásukkal szentesítik a házassági elválást, amint azt ki is mondják : «A házasság felbonthatatlansága oly katólikus tan, mely az evangélikus egyházban nem létezik, miután a Szentírásban nincs alapja, sőt azzal ellenkezik».¹

¹ Sztehlo : Evangéliumi keresztyén vallástan.

A bűnbánat szentségével kapcsolatban szólunk kell — történelmi okokból — a *búcsú mivoltáról*. Téves az a megállapítás, mintha a hitszakadást a búcsúra vonatkozó tételek kifüggesztése indította volna meg. A búcsúra vonatkozó harc csak általánossá tette ezt a mozgalmat és ez adott alkalmat Luthernak, hogy hittanárt kortársai előtt lassan kifejtse. Luther nyilvános fellépése előtt alig egy évvel nagyra tartotta a búcsút és helyesen szólt a halottakért is felajánlható búcsú fogalmáról. «Krisztus és az Ő szentjeinek érdemein alapszik (vagyis ezekből az érdemből meríti erejét) s ezért teljes tisztelettel kell fogadnunk» — mondotta Luther. (Grisar, I. 263.) A visszaélések hallatára megjegyezte: «... a legnagyobb hasznunkra van, hogy búcsút engedélyeznek és búcsút nyertünk». (U. o.)

A visszaélések a búcsú elnyeréséhez szükséges jócselekedetek, alamizsnák körül keletkeztek és egyesek a búcsút rosszakaratulag pénzszerzésre használták fel. Amint már máshelyütt említettem, X. Leó pápa rendelkezése folytán hirdetett búcsú körül is visszaélés támadt. A mainzi egyházi hatóság előírásai között volt egy kifogásolható tétel, hogy t. i. a halottakért felajánlott búcsú akkor is eredményes, ha a felajánló nincsen a megszentelő kegyelem állapotában. *Tetzel János* domonkos szerzetes is, akit *Albrecht* választófejedelem megbízott a búcsú hirdetésével, ezt az elvet vallotta a halottakra vonatkozó búcsúkról. Egyébként ráfogják azt a mondást is: «amint a pénz a perselybe hull — a tisztítóüzből lélek szabadul»; és megvádolják, hogy a búcsú hirdetésére az országos vásárokat is felhasználta.

Tetzel közeledtére függesztette ki Luther 95 tételét a wittenbergi vártemplom kapujára: e tételekben azt állította, hogy a búcsúnak semmi értéke nincsen Isten előtt, csak az Egyház által kirótt kánoni büntetéseket engedi el. Tagadja Krisztus és a szentek érdemeinek kincstárát,

amely a búcsú alapját jelenti. Ezzel a két tétellel teljesen elvetette a búcsúkról szóló tant. Később kiadott «Resolutio»-kban igyekezett a búcsúkra vonatkozó tételeit megvilágítani, megvédeni és bebizonyítani; ebben a művében már határozottan szakított a kegyelem tanával. Amikor Róma parancsára 1518 okt. 12-én megjelent *de Vio Kajetán* bíboros, dominikánus hittudós előtt, aki az augsburgi országgyűlésen pápai legátusi minőségben volt jelen, a bíboros két tétel visszavonását követelte: az első *Krisztus és a szentek érdemeinek kincstárára, a búcsú alapjára* vonatkozott; a másik a Resolutio-kban magasztalt tételre, hogy az Egyház szentségeinek ereje egyedül a hitben rejlik. Luther nem vonta vissza a tételeit és makacsul ragaszkodott azokhoz.

Miben áll a búcsú a katolikus tanítás szerint? A búcsú az ideiglenes büntetésnek a gyónáson kívül a kulcsok hatalma által eszközölt elengedése. A búcsú tehát nem az örök büntetés elengedése, amely lehetetlen a halálos bűn megbocsátása nélkül. Itt általában a tisztítóhely büntetésére kell gondolnunk, a földi büntetéseket Isten ritkán engedi el. Ugyancsak nem a régi kánoni penitenciákról van szó, azok ma már nem köteleznek. Nem is a bűn elengedése a búcsú, mint a protestáns polemikuskok azt annyiszor állították és állítják még ma is. A büntetés elengedés lehet teljes vagy részleges, aszerint amint a búcsúnyerés útján elengedhető összes ideigvaló büntetések vagy azok egy részének eltörlése következik. A tridenti zsinat hittétellel tette azt a tételt, hogy az Egyháznak joga van búcsút engedélyezni és «kiközösíti azt, aki állítja, hogy a búcsúk haszon nélkül valók, vagy aki tagadja, hogy az Egyháznak van búcsú-engedélyező hatalma». Amikor pedig az Egyház a búcsúban elenged ideigvaló büntetéseket, az Egyház kincseiből megfizet az örök isteni Igazságnak.

Még különösen két alapvető dogmatikai tételről kell szólnunk, amelyeket talán a legelején kellett volna említelnünk. Az egyik a hit, vagyis a kinyilatkoztatás forrása, a másik az Egyházzól szóló tanítás.

A *kinyilatkoztatás forrásának* egyedül a Szentírást fogadják el az apostolnak ama kijelentésére támaszkodva : «Mert más fundamentumot senkisémet vehet azon kívül, amely vettetett, mely a Jézus Krisztus». (I. Kor. 3, 11.) A hagyományra nincsen szükség, mivel a Szentírásban, szerintük, minden benne van, amely az üdvösséghez szükséges. De nincs szükség a hagyományra a Szentírás-magyarázatánál sem, éppen úgy, mint az Egyház tanítóteknitvényére sem, mivel az Isten szelleme minden becsületesen kutató embert felvilágosít és így a Szentlélek és a belső felkenés minden embert tanít a Szentírás által.

A másik alapvető tétel az *Egyházzól szóló tanítás*, amely a katolikusoknál az egész hitrendszer központjában áll, míg a másik táborban ennek a tannak nagyon is alárendelt szerepe van. A katolikus tanítás szerint az Egyház Krisztus misztikus teste, vagyis maga a földön titokzatosan továbbélő Krisztus. Krisztusban az isteni és az emberi természet egy személyben egyesült az unio hypostatica által ; így az Egyháznak is van egy láthatatlan : isteni és egy látható : emberi oldala, amelyek Krisztus misztikus testének osztatlan egységében egyesülnek. Az Egyház látható, emberi oldala a híveknek közössége, amely a láthatatlan isteni erőknél, kegyelmeknek hordozója, vagyis Krisztusnak megvilágosító, megszentelő üdv munkája : az isteni elem áthatja és felemeli az emberit anélkül, hogy azt megszüntetné és lerombolná. Mivel tehát az Egyház az élő Krisztus, benne és általa megmarad az igazsága változatlanul és hamisítatlanul : az Egyház az Igazság öre és az Igazság okmányainak, a kinyilatkoztatás forrásainak hivatott magyarázója, Krisztus kegyelmének közvetítője, törvényének végrehajtója. A hívő tehát az

Egyház által él Krisztusban és az Egyház által ismeri meg Krisztus igazságát és éri el Istentől kitűzött természetfölötti célját : örök boldogságát.

Az Egyháznak e misztikus szerepe a megváltás céljából folyik, mivel ugyanaz a célja a megváltásnak és az Egyháznak : t. i. a lelki újjászületés, a belső megszentelés. Az Úr az Egyházban megváltói működésének végrehajtó orgánumát, szervét teremtette meg, amely szervezetet az Úr sui juris társasággá tette. Ennek a látható társaságnak alkotmányt adott, amely valóban isteni és változhatatlan. Az alkotmány központi tekintélyét Péterben teremtette meg, akit az egész társaság fejévé rendelt e szavakkal : «Te Péter vagy és én e kőszálon fogom építeni Anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta». Ezzel az Úr megvetette az alapot ; de átadta a legfőbb kormányzói hatalmat is : «És neked adom a mennyek országa kulcsait. És amit megkötesz a földön, meg lesz kötve a mennyekben is és amit föloldasz a földön, föl lesz oldva a mennyekben is». (Máté 16, 16.) És, aki azt mondotta : «Én vagyok a jó pásztor», vagyis a lelkek legfőbb pásztora, helyettest rendelt : «Legeltesd az én bárányaimat, legeltesd az én juhaimat». (Ján. 21, 16.) Péter elnyerte a legfőbb kormányzói, főpapi és tanítói hatalmat. Péter meghalt, de hivatala nem halt meg. Péter utódai, a római pápák tovább is közvetlenül Krisztustól nyerik főpásztori hivatalukat.

Amint Péter főhatósága alatt az apostolok is nyertek kormányzói hatalmat és részesedtek a tanítói és papi hivatalban is, a püspökök, mint az apostolok utódai, Krisztus rendelkezésénél fogva öröklik a hármass hivatalt. A püspökök segítőtársai a papok, akik hatalmukat a püspökeik rendelkezései szerint gyakorolják. Így az Egyházban pozitív isteni jogon vannak előljárók és hívek, mivel ezt a felosztást maga Krisztus rendelte. Így lett az Egyház egy rendezett látható társaság, amelytől ha valaki

emancipálja magát, nem Krisztus híve és nem nyerheti el örök üdvösségét.

Luther tanításának materiális principiumából, anyagi elvéből: vagyis a megigazulásról vallott tételéből és a formális principiumából, formai elvéből: vagyis a Bibliának, mint a vallás egyedül elégséges forrásának tételéből következik állásfoglalása az Egyházzal szemben. E két elvből magától adódott az Egyháznak mint látható fővel és látható kegyelemeszközökkel ellátott látható társaságnak a megtagadása. A Szentírás az Isten szava és mint ilyen kegyelemeszköz, amely által az emberek a Krisztusban való mentő hithez jutnak és az Isten szelleme az, amely a Bibliának megértésébe vezet, így tehát az Egyház helyébe a Biblia lépett. De az Egyház fogalmát a protestánsok megtartják és azt mondják, hogy az Egyház mindazoknak a láthatatlan társasága, akik az Isten szava által a krisztusi hithez jutottak és azáltal megigazultak.

Luther később kényszerült tanítását az egyházzal megváltoztatni: azok a tünetek, amelyeket a belső felkenésre való hivatkozás és az ismétkeresztelők csoportjában tömörült rajongók előidéztek, arra kényszerítették Luthert, hogy a *láthatatlan* egyház helyébe látható formát léptessen és ezt meg is tette és ismertető jelének az evangélium helyes hirdetését, a keresztségnek és az úrvacsorának helyes kiosztását jelölte meg. Ilyen értelemben olvassuk a «Confessio augustana»-ban az egyház megjelölését, mint «a szentek közösségét, amelyben az evangéliumot helyesen tanítják és a szentségeket helyesen osztják ki».

Kálvin az Egyházat az örök életre kiválasztottak (predesztináltak) társaságának mondja, akiket azonban természetesen senki sem ismerhet. Ez azonban nem volt kielégítő a gyakorlati érzékkel rendelkező Kálvinnak és a láthatatlan társaságtól egy hatalmas szellemi ugrással a látható egyház szükségességéhez jut. Saját szavaival

így magyarázza : «Amint láthatatlan egyházat elismerünk, amelyet az Isten szeme lát, tartozunk tisztelni az Egyházat, amely az emberek számára van és annak közösségében kitartani». Szép szavakkal vázolja azután, hogy azért tartozunk kitartani a látható hitközségben, amely a mi anyánk, hogy Isten azután a kiválasztottak láthatatlan társaságában részeseltessen bennünket.

Az eddig vallott tételekből természetesen más tételek is folynak, amelyek az Egyház fejére, az egyházi hierarchiára és az egyházi tanítóhivatalra vonatkoznak, amelyeket a protestantizmus elvet. Ebből kifolyólag azután más a tanításuk az istentiszteletről, az imádkozásról, böjtről és az egyház-fegyelmi dolgokról.

Ami a *túlvilági dolgokat* illeti, a katolikus és a protestáns tanítás megegyezik a halálról, az ítéletről, Krisztus eljövételéről az utolsó napon, a halottak feltámadásáról, az örök boldogságról és az örök kárhozatról szóló hit-tételekben.

Két pontban találunk itt különbséget : az egyik a *tisztítóhely létezése*, a másik a földön élő küzdő Egyháznak a túlvilági szenvedő és győzedelmes egyházhoz való viszonyára vonatkozik.

A katolikus tanítás szerint az örök boldogságba jutnak mindazok, akik az Isten szeretetében haltak meg és a bűn minden szennyét kiirtották lelkükből. Azok azonban, akikben az Istenszeretet bár élő volt, de nem minden tökéletlenségtől és gyengeségtől mentesek, lelkük tökéletlen állapotának megfelelő helyre jutnak, amíg ott attól meg nem tisztulnak. Az Egyház ezt az állapotot engesztelő és büntető jellege miatt a tisztítóhely képes kifejezésével illeti. A protestánsok ezt a tanítást visszautasítják, Kálvin főképpen a predesztinációs tanítása miatt, míg Luther visszautasításában mélyebb okokat jelöl meg.

A földön élő — *küzdő* — Egyház állandó összeköttetésben van boldogságba jutott tagjaival, akik a *győzedelmes*

Egyházat alkotják és a tisztítóhelyen szenvedő tagjaival, akik a *szenvedő* Egyházat alkotják. A katolikus Egyháznak ez a tanítása az egy élő közösség fogalmából egész természetesen adódik. A küzdő Egyház tagjai tisztelik a győzedelmes Egyház tagjait, akiket szenteknek hívnak, jó példájukat utánozzák itt a földön és közbenjárásukat kéri Istennél; más oldalról pedig a boldogok az égben könyörgéseiket felajánlják Istennek a földön küzdő testvéreikért. Ezáltal Isten dicsősége nem kisebbedik, mert az Egyház a szentekben is Istent tiszteli, mint Isten szolgáit, barátait. Különösen hangsúlyoznunk kell, hogy bennük a katolikus Egyház nem oly közvetítőt lát, mint akiről a Szentírás mondja: «Egy a közbenjáró Isten és az emberek között, az ember Jézus Krisztus»¹, még kevésbé imádja a szenteket, még Szűz Máriát, az Isten anyját sem, amivel gyakran megvádolják a katolikusokat, mert «Az Uradat, a te Istenedet imádd és csak neki szolgálj».² A küzdő Egyház tagjai a földön imádkoznak a szenvedő Egyház tagjaiért a tisztító tűzben, hogy ezáltal megrövidítsék szenvedésüket.

A protestáns tanítás e két utolsó pontban teljesen a tagadás álláspontján áll: szenteket nem tisztel, elveti Szűz Mária tiszteletét is, ezzel kapcsolatban a búcsúkat és mivel a tisztítóhely létezését is tagadja, a szenvedő Egyház tagjaiért végzett jócselekedeteket és felajánlásokat is elveti.

*

Tárgyalásunk folyamán rámutattunk az egyes hit-tételeknél a lutheri és a kálvini felfogásra, nemkülönben a katolikus tanítást is ismertettük. A két protestáns típus részletekben a predesztinációban és az úrvacsora kérdésében térnek el egymástól főképpen. De nemcsak részletkérdések vannak, hanem az általános szellemiség is más

¹ I. Tim. 2. 5.

² Máté 4. 10.

és más képet mutat a luteránusoknál és a reformátusoknál. Ezt az általános különbséget halljuk egy protestáns teológustól.¹

A lutheri típusú protestantizmus inkább a csendes, benső együttélésre Istennel, a kálvini típusú pedig a tevékenyebb, odaadó munkásságra törekszik. A luteránusok alapítójuk szavát: «Isten akaratát a tényekben ismerjük fel», úgy értelmezték, hogy igyekeztek magukat a körülményekbe beleélni, míg a kálvinisták számára munkájuk és harcuk eredménye jel volt, hogy az ügyük Isten ügye. A luteránus teológia az üdvszerzés kérdéseivel foglalkozik és a személyes megszentelődést tekinti főfeladatának és a világ üdvössége iránt kevés érdeklődést tanúsít; míg a református többet gondol az élet értékelésével, Isten kiválasztó tervében az utolsó okra tér vissza és felveti a kérdést: hogyan valósítom meg az Isten tiszteletét a világban?

Ezért ha a luteránus protestantizmus története fölét kell kiírni: «sola fides, sola gratia», a kálvinizmus fölött ez áll: «soli Deo gloria». Ha Luthernál a hitet és az evangéliumot hangoztatták, akkor Kálvinnál az egyházat és a teológiát, mert tanrendszere zártabb és több érzéke volt az egyházi alkotmány kérdései iránt.

Az ellenreformációval és a katolikus reakcióval szemben tanúsított magatartásuk is különböző és szellemüknek megfelelő. A luteranizmus — az egyetlen luteránus hadvezér: Gusztáv Adolf svéd király szereplését leszámítva — az ellenreformáció harcaiban türelmesnek mutatkozott, ellenállása inkább passzív, de mindenesetre kitartó; a puritánok, hugenották és a magyarok — mind-mind reformátusok, aktív harcot viseltek a katolikusok ellen. Az nem véletlen, — mondja az idézett szerző —, hogy a luteranizmus lényegében a monarchikus tartományokban

¹ Muhlert: Konfessionskunde.

terjedt el, míg a kálvinizmus a köztársasági területeken, ahol szélesebb körök rendelkeztek politikai jogokkal. A felekezeti különbséggel nagyrészen összefügg a szellemiség is és így alakult, hogy mikor a tudományos gondolkodás az egyházi hagyományokat elhagyta, a luteránus területeken a monizmus, a református területeken pedig a pragmatizmus hódított. A református protestantizmus inkább a kapitalista kor szellemével nőtt össze, különösen az angol-szász országokban oly állapotokat teremtettek az istenországa megvalósításában, amelyek arról tanuskodnak, hogy az igazi viszonyok meglátását elveszítették. Bár náluk szélesebb látókör van az életfeladatok megvalósítására, de vallási tévedéseik, különösen predestinációs tanításuk újabb szektaalakulásokra, további elforgácsolódásra adtak okot.

Míg Luther a nagy istenországának feladatait sohasem fogta fel, hanem az egyes lelkek megmentésén fáradozott, Kálvin, bármennyire függ is Luthertől protestáns gondolatvilágában, szélesebb látókörű és átfogóbberejű. Luther számára az Isten az irgalmasság végtelen tengere, Kálvin számára a végtelen, szédítő fenségű király. Természetesen ezen egyoldalú istenfogalomból következik azután az Istennek egyoldalú beállítása az üdvösségrendben az emberhez és az emberi élethez. Ezek magyarázzák meg a különbségeket a lutheri és a kálvini típusú protestantizmusban.

II. Az anglikán egyház.

Anglikán egyháznak vagy angol államegyháznak, Church of England-nak nevezzük Anglia nemzeti egyházát, amelynek sajátosságosan protestáns színezete van: a régi tiszteletreméltó katolikus kultuszt nem szüntették meg, amint azt a luteránusok és még inkább a kálvinisták megtették, de más oldalról nem fogadták el a kálvinisták sötét és túlkomoly, szinte rideg vonásait sem, bár a megmerevedés idején sikerült a református ideáknak mindjobban behatolni és érvényt szerezni az anglikán egyházban. Így alakult ki az anglikán egyház sajátosságos formája, amelynek kialakulására nagy hatással volt továbbá az angol nép jelleme: főképpen nemzeti büszkesége és közösségtudata. A katolikus érzés csupán a múlt században kezdett tért hódítani az anglikán egyház kebelében.

1. Az anglikán egyház eredete és történeti fejlődése.

A XVI. század elején még megvoltak Angliában Wiclif tévtanításainak hatásai, a reneszánsz és a humanizmus is igen jelentős volt, nemzeti önállóságra való törekvéssel is találkozunk, sőt a cambridgei egyetemen Luther Márton írásai után érdeklődtek és ugyanakkor igyekeztek az eretnekséget Angliába is becsempészni. De ezek a jelenségek nem szakították volna el Angliát, mivel királya VIII. Henrik (1509—1547) a reformáció ellensége volt, vallási dolgokban igen jártas és az egyházhoz hű, sőt Luther írásaira elleníratot szerkesztett «Az egyház babiloni fogságáról» címen, amiért a pápától a «hit védője» címet kapta. Mindenesetre ebben az eljárásában inkább

az államférfiúi bölcsesége, mint hithűsége vezette. Azonban mindig igaz marad az is, hogy a pápával támadt ellentétben nem vallási, hanem politikai és személyes indítók vezérelték.

VIII. Henrik törvényes házasságban élt Arragoniai Katalinnal, öt gyermeke volt tőle, akik közül azonban csak Mária, a későbbi királynő : katolikus Mária maradt életben. A fékezhetetlen érzéki szenvedélytől hajtott király szerelemre gyulladt Arragoniai Katalin egyik udvarhölgye : Boleyn Anna iránt és a pápától érvényes házasságának érvénytelenítését kérte és egyúttal engedélyt új házasságkötésre, amelyeket a pápa természetesen nem teljesíthetett. A pápa ellenállása a szenvedélyes természetű uralkodó haragját felkeltette, az érzékiség és a nemzeti büszkeség azután nemcsak minden vallásos érzést, hanem minden emberi érzést is kiöltek belőle. Amit a pápa nem akart megtenni, azt megtette egyik udvaronca, a gyenge jellemű Cranmer Tamás, aki előzőleg németországi útján megismerkedett a protestantizmussal, Osiander német protestáns prédikátor hugát titokban magával hozta Angliába és feleségül vette. Ő azután minden lelkiismeretfurdalás nélkül a király első házasságát érvénytelennek nyilvánította, amiért Henrik a canterbury érsekséggel jutalmazta meg. Mivel azonban már nem lehetett várni a házassággal, Henrik a felmentés előtt egész csendben feleségül vette Boleyn Annát 1533 január 25-én, akitől azután ezen év szeptember 7-én leánygyermek született : Erzsébet, a későbbi királyné. Ugyanezen év június 1-én nagy pompával királynővé is koronáztatta Boleyn Annát.

De hogy hová ragadta a szenvedélyes uralkodót érzékisége : azt további útjai szomorúan bizonyítják : Boleyn Annát már 1536-ban lefejeztette testvérével és öt más férfival együtt, akiket mind felesége szeretőinek tartott. A következő napon eljegyezte magának Seymour Jankát,

aki fiának (a későbbi VI. Edwárdnak) születése után 1537 okt. 14-én meghalt, mire Henrik még ugyanabban az évben Cleve Annát vette feleségül, akitől azonban már 1540-ben elváltatta magát, mivel csalódott annak szépségében. A válás után néhány napra egybekelt Howard Katalinnal, a norfolki herceg hugával; de a házasságkötés után ismertté vált, hogy a hölgy korábban szeretőt tartott, mire Henrik ötödik feleségét kivégeztette és 1542-ben elvette Parr Katalint.

A király eközben egyházpolitikai és vallási téren nagy újtást hajtott végre. Ebben az eljárásában nemzeti büszkesége, a pápa iránt táplált gyűlölete, az Egyház javai után való kapzsisága vezették, de emellett erkölcsi botlásait a nagyság külső mázával akarta feledtetni és ezért az 1529-ben megkezdett zaklatásait a pápa és a papság ellen azzal tetőzte, hogy 1534 nov. 3-án parlamenti határozattal az angol egyházat nemzeti egyházzá nyilvánította és magát az egyház fejévé választatta. Mint egyházfőnek joga és kötelessége a legfőbb felügyelet az egyház fölött, a tévtanoknak és szokásoknak megítélése és megszüntetése; az összes jövedelmek és tizedek a királyi kincstárba folynak, a király egyházi címe és tekintélye ellen való lázadás felségsértés; a pápa felsőbbségének elismerése és a vele való közlekedés az egész papságnak tilos. Hogy pedig ennek a törvénynek, az ú. n. suprematias-törvénynek érvényt szerezzen, minden egyházi és világi tisztviselő köteles volt az esküt letenni. Aki ezt megtagadta, arra szomorú sors várakozott: a király vérszámláján a két királynén kívül 2 bíboros, 2 érsek, 18 püspök, 13 apát, 500 szerzetes, 18 teológiai doktor, 12 herceg és gróf, 164 nemes, 124 polgár és 110 asszony szerepelnek. Ezekkel az embertelen kivégzésekkel párhuzamos lépést tartott a javak elkobzása: 616 kolostor esett áldozatul ugyanekkor a pazarló fejedelem kapzsiságának.

A király minden kegyetlensége, a római Egyház gyűlö-

lete és üldöztetése közepett sem engedett az Egyház tanításán változtatni. A király parancsára 1539-ben kiadták hat cikkelyét, amelyekkel a király megszüntette a három évvel előbb kiadott, a protestantizáló Cranmer hatása alatt készült tíz cikkely kötelező erejét és az újonnan kiadott hat cikkelyt halálbüntetés terhe alatt volt köteles mindenki elfogadni. Ez a hat cikkely a következőket tartalmazza: az átlényegülést (transsubstantiatiot), vagyis a kenyérnek és a bornak Krisztus testévé való átváltoztatását a szentmisében; a szentáldozást egy szín alatt; a papok nőtlenségét; a szerzetesi fogadalmak kötelező erejét; a halottakért való misét és végül a fülgyónást. Henrik kíméletet nem ismert azzal szemben, aki e cikkelyeket visszautasította; így kényszerült Cranmer is feleségét és gyermekeit Németországba küldeni, mert a király egyenlő kegyetlenséggel járt el a katolikusokkal és luteránusokkal szemben.

Amikor VIII. Henrik meghalt, Angliának nemzeti egyháza volt, mely a régi hit alapjain állt, vagyis a hit és a kultusz katolikus volt úgy, mint azelőtt, de mivel az Egyház egységétől elszakadt és az egyházi tanítóhivatalt visszautasította, megvetette az alapot Angolország protestantizálására. Mi volt az oka annak, hogy Henrik minden gyűlölete és ösztönös szenvedélye ellenére is kitartott a régi hit mellett? Erre nem találunk más feleletet, mint-hogy rendkívül nagy szelleme és teológiailag alapos képzettsége felismerte a hit alapjait, de nemzeti büszkesége nem engedte, hogy következetes maradjon. Fejlődését Cobbett angol történész így jellemzi: «A legigazságtalanabb, legszívtelenebb, legaljasabb és vérszomjasabb zsarnokot benne látott a keresztény és pogány világ. Angolország, amelyet békében és egységben, jólétben és boldogságban talált, szakadásoktól széttépve hagyott hátra, lakóit koldus sorsban és nyomorúságban».¹

¹ Cobbett, History of the Protestant Reformation.

Napjainkban négyszáz éve, hogy VIII. Henrik megszakította az összeköttetést a pápával. Ilyen alkalommal gyakran úgy emlegetik VIII. Henriket, mint az angol reformáció atyját és a protestáns tévelyek követőjét. Az ellen lép fel gazdag történeti kutatásaira támaszkodva Hilaire Belloc: (a «The Universe» hasábjain, az 1934 márc. 23-iki számában ezt olvassuk): «VIII. Henrikkel üzött egész propaganda történetileg hamis. Részint jóhiszeműleg oly emberek teszik, akik egyszerűen nem tudják, mi a katolikus tan és hagyomány, részint pedig rossz szándékkal, hogy a protestáns tételeket védjék és azt a hitet táplálják, mintha az angol nép természetétől fogva is katolikus-ellenes volna. Maga Henrik király sohasem ingadozott katolikus hitében, akkor sem, amikor ez neki a legnagyobb politikai előnyöket jelentette volna, ha ő az európai szárazföld fejedelmeit barátaivá teszi. A nép nagy tömege azonban egyáltalán nem ingott. Úgy élt, mint azelőtt, meglehetősen közömbösségben, de szimpátia nélkül a külföldön dühöngő vallási rombolás iránt. Henrik szakított a pápával, mivel Boleyn Anna, aki mindenáron királynő akart lenni, teljesen uralkodott fölötte. Egy másik erősakarátú férfiú, Cromwell Tamás, pedig odavitte, hogy templomokat és kolostorokat meg-raboljon kincseiktől. De ennek az impulzív, állhatatlan érzeki és embertelen uralkodónak belső tartása alapján katolikus maradt az egész idő alatt. Nagy tisztelője volt az Oltáriszentségnek és megvetette a külföldön elterjedt tévtanokat. Az egyetlen tan, amelyben tévedett, a pápa fensőbbiségét illeti lelki dolgokban. De ez abban az időben történt, amikor ez a tanítás igen elhomályosult; ő sohasem fogta fel annak teljes jelentőségét az egész kereszténység számára. A szakítás a pápasággal, a kolostorok kirablása, hogy aranyat, ezüstöt és drágaságokat zsákmányolhasson, a legfőbb lelki méltóságok ama hordozóit felbátorították viselkedésükben, akiket a külföldi katolikus-

ellenes ideák megfertőztek. Henrik felügyelt rájuk és korlátok között tartotta. Egészen 1547-ben bekövetkezett haláláig egészben véve az átlagos angolok katolikus életbeállítása sértetlen maradt. Uralkodása alatt a szerencsétlenség nem annyira a dogmatikai tévelyből származott, mint inkább a gazdasági vissza helyzetből. A rengeteg gazdagság, amelyet kolostorok és egyházi javadalmak rablásából szerzett, csakhamar kicsúszott kezeiből, a régi és az új nemesség birtokába jutott, amely halála után mindent elkövetett, hogy a szerzett kincseket megtarthassa és ezért a nép akarata ellenére az egyházi újjátás mellé állt.¹

Henrik halála után a protestantizáló párt szabad kezet nyert az újjátások bevezetésére. Ami nem sikerült a hitben konzervatív Henrik király alatt, azt könnyen megvalósították utódjának, VI. Edwárdnak uralkodása alatt, aki mint kilencéves gyermek foglalta el a trónt (1547—1553). Egymásután sikerült a protestáns párt vezérének, Cranmernek, protestáns szokásokat meghonosítani: így az úrvacsorát két szín alatt osztották a hívőknek is, röviddel utána a papok nőtlenségét is megszüntették 1549-ben, Strassburgból protestáns teológusokat hívtak be, mint Martin Bucer-t a cambridgei egyetemre.

A legfontosabb alkotás ebből az időből, amely századokon át megőrződött az anglikán egyházban: az 1549-ben kiadott Common Prayer Book, amely az anglikán egyháznak a hivatalos *liturgikus könyve* és az 1552-ben kiadott 42 cikkelyből álló hitvallás, amely ennek az egyháznak a *dogmatikája*.

A *Common Prayer Book* Cranmer canterburyi érsek munkája, aki ennek a kidolgozásánál felhasználta a régi angol liturgiákat, továbbá Bucer és Melancthon «Simplex et pia deliberatio» című munkáit és Quignonius reformált

¹ The Universe, 1934. márc. 23-iki szám.

breviáriumát. Négy évvel később ezt a munkát Cranmer ismét átdolgozta, vezető protestánsokkal, köztük Kálvinnal és Melanchtonnal történt megbeszélések alapján különböző katolikus szokásokat, mint például az átlényegülés tanát és az eucharisztikus imádást kihagyta. Ezt az 1552-es kiadást Erzsébet angol királyné azután kevés változással 1559-ben újból kiadta; úgyszintén csekély változtatásokat eszközöltek rajta 1662-ben, majd 1870 — 1872-ben, úgyhogy elmondhatjuk: lényegében napjainkban is az 1552-es kiadás van használatban.

Az újabb időben azonban mozgalom indult meg az anglikán egyházban és hivatalosan is a hit és a liturgia egységét törekednek biztosítani azért, hogy az egyes hitközségekben az idők folyamán belopózkodott liturgikus különbségeket eltüntessék és a különböző irányzatokat egységesítsék. Így történt, hogy a Common Prayer Book új kiadására két tervezetet készítettek, amelyeket azonban az alsóház 1927 dec. 15-én, illetve 1928 jún. 14-én elutasított. A visszautasítás oka az volt, hogy az anglikán egyházban élő anglikatolikus irányzatnak még kevésbé volt katolikus, a protestáns irányúnak, a szabad egyházak híveinek pedig túlságosan katolikus volt.

A 42 cikkelyből álló hitvallás nagyrésztben a Confessio Augustana és más német hitvallások alapján áll, de több pontban elvetik a lutheri tant és inkább Kálvint követik. A hit egyetlen forrása a Biblia, a megigazulás egyedül a hit által történik, két szentséget — a keresztséget és az úrvacsorát, az utóbbit kálvini értelemben — fogadják el; a predestináció tanával szemben nagyon tartózkodóan viselkednek; az eredeti bűn és a szabadakarat tanításában lényegében a katolikus tant megtartják. A protestáns hatást legjobban az fejezi ki, hogy nem követik sem egészen Luthert, sem egészen Kálvint. A királyt proklamálja az angol egyház legfőbb fejének, amelynek

hierarchikus alkotmánya a püspököket illetőleg megmaradt.

Henrik kiskorú fia, VI. Edwárd, csupán hat évig ült Anglia trónján; ennek utóda Henrik egyetlen életben maradt törvényes gyermeke Arragoniai Katalintól: Mária lett, akit (1553—1558) a történelem «katolikus Mária» néven ismer. Katolikus Mária ismét törekedett országában a régi hitet és vallást visszaállítani, a pápát elismerte az Egyház fejének, az angol Egyháznak visszaadta az elkobzott javakat, a nős papokat javadalmaikból kiüzte, az újítás vezérférfiait, mint a hűtlen Cranmer érseket, Latimer worcesteri, Ridley londoni püspököket és másokat javadalmaiktól megfosztotta, bebörtönöztette és kivégeztette, a protestáns törekvéseket pedig erőszakkal elnyomta. Mária eljárása nem volt más, mint a régi egyháznak jogait visszaszerezni ugyanoly módszerekkel, mint amilyennel jogtalanul elvették azokat. Keménységét nem mentegetjük, de viszont őt sem lehet jobban elítélni eljárásában, mint Henriket, vagy utódját Erzsébetet és mindazokat, akik vallási újítást, világnézeti kérdéseket és lelki problémákat erőszakkal akarnak megoldani.

Henrik harmadik utóda, Erzsébet, Boleyn Anna leánya, ismét a protestantizáló irányhoz csatlakozott és folytatta atyjának és mostoha öccsének munkáját a hitújítás terén. Uralkodása idején alakult ki a maga egészében az anglikán egyház: «The Anglican Church», vagy «The reformed Church of England as by Law established», vagy «The Established Church», amely a hivatalos államvallás jellegét nyerte. Visszaállították a hivatalos liturgikus könyvet, a Common Prayer Book-ot, amelynek újabb kiadásába függelékként bevették a régi 42 cikkelynek revideált formáját 39 cikkelyben. Erzsébet törekvése: az új vallásnak tüzzel-vassal való elterjesztése hosszú uralkodása alatt (1558—1603) sikerült is a legsúlyosabb büntetések és kivégeztetések árán.

Az új egyház belsejében azonban csakhamar forrni kezdett és a ridegebb kálvinista irányzatnak nem igen tetszettek az anglikán egyház szokásai és némely berendezései, mivel még nagyon katolikusfűiek voltak. Ezek az ú. n. *puritánok* törekedtek azután az új vallást a katolikus elemektől megtisztítani (innen a puritán név), mint például az istentiszteletet a templomi énekektől, papi ruháktól, az oltároktól és általában minden fénytől, hangoztatván a tiszta bibliai egyházi fogalmat. A puritánok 1567-től mint önálló *presbiteriánus egyházközség* szervezkedtek; a presbiteriánus nevet viselték, mivel az anglikán egyház püspöki (episkopális) alkotmányával szemben azt tanították, hogy az összes presbitereknek hasonló jogaik és kötelességeik vannak és az egyházközség fölött nem a püspök, hanem a presbiterek gyülekezete, a szinódus vagy zsinat áll és ítélkezik.

Ugyancsak puritán, illetve kálvinista érzelműek a *kongregacionalisták* vagy *independentek*, akiknek alapítója Brown Róbert, a norfolki herceg káplánja az egyházközségek (kongregációk) teljes függetlenségét (independentia) hirdette minden episkopális avagy presbiteriánus, illetve szinodális egyházhatalommal szemben. Ez a függetlenség vonatkozik a vallás minden megnyilvánulására: mind a hit, mind a kultusz, mind pedig az alkotmány tekintetében.

Az új irányzatok csak alkalmas pillanatra vártak, hogy megerősödvé előretörjenek, ami részben sikerült is I. Jakab (1603—1625) uralkodása alatt, de az anglikán episkopális egyház kiváló védője: Bancroft canterburyi érsek visszaszorította. Ugyanekkor igyekeztek Skóciában is az angol egyházi rendszert érvényre juttatni, mivel I. Stuart Jakab alatt a szigetvilág közös politikai fő alá került. Skóciában a kálvinista szellemű Knox János győzelemre vitte a puritánizmust és államegyház lett. Majdnem teljes függetlenségben az államhatalomtól. Mikor

Skócia I. Jakab alatt egyesült Angliával, a skót puritán államegyház merev kálvinizmusa enyhült ugyan, de emiatt elégedetlen csoportok támadtak és ezek később egyesültek a «United Presbyterian Church» keretében, de ez ismét egyesült az előbb létező «Free Church»-el és az egyesülés után 1900-ban «United Free Church» nevet vették fel. Skóciában most a régi puritán skót államegyház: Church of Scotland 700.000 hívővel, az ebből kivált United Free Church 500.000 hívővel, míg a skót püspöki egyház: a Scottish Episcopal Church, amely az anglikán egyházzal közösen elfogadja a Common Prayer Book-ot és a 39 cikkelyt, mindössze néhány ezer hívővel rendelkezik.

Amikor I. Jakab utóda I. Károly (1625—1649) uralkodása alatt a király vallási főségét isteni intézménynek és az anglikán egyházat Krisztus egyedül igaz és érvényes egyházának nyilvánították, nem akadályozhatták meg, hogy a londoni puritán hitközségből ne fejlődjön ki a kálvinista szellemű *baptisták* szektája. De ez még csak a kezdet volt a különböző szekták alakulására. Amikor Cromwell Olivér forradalma és diktatúrája következett 1653-ban és a hivatalos kormány hatalom kényszerült nagy türelmet gyakorolni a kálvinista színezetű áramlatokkal, az independentizmus hatalmasan előrenyomult, új szekták támadtak, amelyek közül a legszemélyesebb a Fox Györgytől alapított *kvékerek* szektája. Az anglikán egyháznak rövid ideig tartó győzelmét a szekták ellen II. Károly uralkodása alatt csakhamar felváltotta a hatalmasan előretörő protestáns szabad egyházak és szekták támadása. Az anglikán egyháznak e válságában a vallási ellaposodással szemben új áramlata támad a *metodizmusban*, amely a vallási elmélyedést és a meleg vallási életet hangoztatta a hidegséggel és közönnnyel szemben. De a hivatalos anglikán egyház nem ismerte fel a kebelében támadt erős mozgalmat, elutasította a

methodismust, amely ekkor önállóan megszervezkedett. A következő században már új ágat is hajtott: ez az *Üdvhadserég*. Ezekről a szektákról külön is tárgyalunk részletesen.

2. Az anglikán egyház mai helyzete.

A mai helyzet megértésére vissza kell mennünk az anglikán egyház történetében a múlt század elejére. Amikor Anglia államegyházában minderősebben forrni kezdett és új szekták támadtak, amelyek nagyobb buzgóságot hangoztattak a vallási ellaposodással ellentétben, akkor magában az anglikán egyház szervezetében is új áramlatok támadtak, amelyek azonban nem alkotnak *kifejezetten* valamely pártot az Egyház keretén belül. A történelmi fejlődés során három ily irányzattal találkozunk az anglikán egyházon belül.

Körülbelül száz évvel ezelőtt mozgalom indult meg az anglikán államegyház keretében: ennek a szellemi mozgalomnak történelmi gyökereit abban kell keresnünk, hogy a vallásos szubjektivizmus és főképpen a liberalizmus lelkiileg szétszaggatta a társadalmat és az emberek vágyódtak a vallás tekintélye és konzervatív életértékei után. Az anglikán egyház nem volt abban a helyzetben, hogy gátat vessen a protestáns gondolkodás beözönlésének; erre nem volt elégséges a régi hierarchikus besztásnak a fenntartása és a régi szellemhez való formai ragaszkodás. Ezek nem voltak elégségesek, mert a protestantizmus és az ily szellemű szekták, mint a methodizmus széttörte az anglikán egyház püspök kereteit, hatalmas szabad egyházakat alapított és a politikai befolyás alatt magában az anglikán egyházban is erősödött a protestantizáló irányzat. Ehhez járult, hogy az állami hivatalnokká lett anglikán papság elfásult és közömbös lett. Ezzel szemben támadt az új mozgalom, amelynek szék-

helye Oxford lett, ahol akkor a világ egyik legelső egyeteme állt és itt csaptak össze az új szellemi áramlatok. Innen nevezik az egész mozgalmat *Oxford-mozgalomnak*. Itt kiváló tudósok vették fel a harcot az egyházas szellemet veszélyeztető liberalizmussal szemben: ily vezető teológusok John Keeble, Richard Froude, Robert Wilberforce és egy fiatal kiváló teológus: John Henry Newman.

Ennek a szellemi mozgalomnak elindulását attól a dátumtól származtatják, amikor Keeble 1833 júl. 14-én az oxfordi egyetemi templom szószékéről elmondotta híres beszédét. Ezt követte nemsokára Newman első röpirata, amely már majdnem katolikus szellemben íródott. Neman barátjával E. B. Puseyvel együtt írta és adta ki iratait, amelyekben visszatértek az egyházatyákra és ezeknek tanulmányozásánál egyre jobban belátták, hogy csak az élő egyházi tanítóhivatal nyújtott szilárd irányítást az ősegyházban a keresztényeknek. Az anglikán egyházban azonban ez a tanítóhivatal hiányzik, míg a római katolikus Egyházban ez megtalálható — és ez vitte Newmant a katolikus egyházba 1841-ben. Ezen kiváló egyházi férfiak értekezéseiről (*tracts-tractatus*) a mozgalmat *traktarianizmusnak* is nevezik.

Ez a mozgalom bár vallásos irányú volt, de ebből indultak ki az angol keresztényszocialista irányzatok, ebből fakadt sok irodalmi termék, főképpen innen ágazódtak ki az anglikán államegyházból a visszatérések a katolikus egyházba, mert Newmant ezrek és ezrek követték és követik ma is. Bár Newmannak nem sikerült az egész angol katolikus mozgalmat visszavezetni Rómához, Keeble és Pusey is megmaradtak az anglikán egyház kebelében, de soha nem látott közeledés nyilvánult meg az egész anglikánizmusban Rómához: ők teremtették meg az angol katolicizmus *ritualisztikus* irányzatát, szemben a rideg protestáns felfogással.

Ez az egész mozgalom az anglikán egyház konzervatív irányzatából indult ki, amelyet *High Church* (magas egyház) névvel illetnek; bár ez az irányzat találja el leginkább az anglikán egyház alapvonását, de nem szabad azzal teljesen azonosítani, mivel a *high church* nem egyház, hanem csak egy irányzat az anglikán egyházban.

Ez az irányzat hangoztatja leginkább az Egyház történelmi jellegét, püspöki alkotmányát, szentségi és liturgikus jellegét, egyházuk összefüggését az őskeresztény és a középkori egyházzal. Amikor ennek az irányzatnak a keretén belül megindult az Oxford-mozgalom, amely viszont a ritualista irányzatot vagy *anglokatolizizmust* eredményezte, a katolikus Egyház majd egész kultusza ismét bekerült az anglikán egyházba: a szentmisét római rítus szerint angol nyelven végzik, állandóan őrzik az eucharisziát, bevezették a szentek tiszteletét, az imákat a megholtakért, sőt a pápát az egész nyugati egyház pátriarkájának elismerték. A magas egyházi irányzatnak ez a katolizáló áramlata az English Church Union-ba szervezkedett meg Lord Halifax vezetésével, aki buzgón és komolyan dolgozott az egyesülési törekvéseken az 1921—25-ig Mercier bíborossal folytatott megbeszélések alkalmával.

Amikor az anglikán egyház a metodizmust nem fogadta be és annak követői különválva megszervezkedtek, az anglikán egyház keretén belül is voltak, akik ugyanazt az ébredő mozgalmat elfogadták anélkül, hogy saját szektát teremtettek volna. Ennek a mozgalomnak a célja az egyéni jámborságnak, a személyes megszentelésnek és erkölcsi komolyságnak az ápolása a dogmatikus kérdések háttérbeszorításával. Ez az államegyház keretén belül evangélikus mozgalom és *low church* (alacsony egyház) néven ismerik, amely főképpen a Biblia szabad vizsgálatát hirdeti, a Biblia elterjesztésében és utcai prédikációk tartásában tevékenykedik. Kiváló vezetői

voltak John Newton és Thomas Scott a mult század elején, míg a század második felében gróf Shaftesbury tevékenykedett főképen a szociális nyomor enyhítésén. Ugyancsak ily irányú a legnagyobb missziós társaságuk : a «church missionary society».

Az anglikán egyháznak legszélsőbb, inkább liberális, kevésbé egyházas irányzata a *broad church* (széles egyház), amelyet a mult század elején S. T. Coleridge költő alapított és Th. Carlyle történetbölcsele, Maurice és Charles Kingsley, Fr. W. Robertson és a westminsteri egyház dékánja : Stanley voltak legkiválóbb vezérei. A modern protestáns teológiával, különösen a német szellemi élettel élénk és szoros érintkezésben állnak és a keresztény jámbor életet a szabadgondolkodással törekednek összhangba hozni. A tömegekre ennek az irányzatnak kevésbé van hatása és élénk ellentétben állt a low church irányzattal, amely ellentét csak akkor enyhült, amikor a hatalmasabb high church ellen közösen léptek fel.

A mai anglikán egyházra a munka és a buzgóság nyomja rá jellegét : új, élénk szellem nyilatkozik meg a belső és a külső misszió támogatásában és a szociális kérdések megoldásában. A belső egyházi élet terén férfi és női kongregációk tevékenykednek, önkéntes adományokból templomokat építenek, plébániákat és temetőket tartanak fenn és más új egyházi intézményeket létesítenek. A laikusok is kiveszik részüket a munkából, különösen az iskolai oktatás terén, az egyházi vagyongazdálkodásban és az egyházi egyesületi életben.

Ami a mai egyházi alkotmányt illeti, az nagyjából megmaradt olyannak, mint a katolikus Egyházban ismeretes : az anglikán egyház feje az államfő ; két érseke van : a canterburyi érsek, akinek 27 suffraganeus püspöke van és a yorki érsek 11 suffraganeus püspökséggel. A canterburyi érsek Anglia primása, ő koronázza a királyt.

A püspöki székesegyházaknak kanonokjai vannak, a káptalan élén áll a dékán ; a püspök mellett működik egy archidiákonus, néha egy segédpüspök és a kancellárius. A plébániák esperesi kerületekben egyesülnek. A plébános, rektor, vikár, káplán vagy kurátus, nem igen rendelkeznek ma már magas jövedelmekkel. A papképzés abban áll, hogy miután az egyetemi tanulmányaikat a jelöltek elvégezték, püspöki szemináriumba vonulnak további gyakorlatok elsajátítására. A papok, köztük a püspökök is többnyire házások.

A püspökök és a káptalanok dékánjainak kinevezése a király kezében van ; a püspökök a parlament felsőházának tagjai. Az egyházi törvényeket is a parlament szentesíti és az egyházi peres ügyek is a legfőbb állami bíróság elé tartoznak. Az anglikán egyháznak még igen tekintélyes javadalmi vannak, a földbirtokok tizedét is kapják, ha annak tulajdonosa nem is tartozik az anglikán valláshoz ; az anglikán egyház az államtól függ vagyona kezelésében. A királyi patronátus mellett nagy szerepet játszik a nemesség patronátusa is és gyakran megtörténik, hogy a nemesi patronus valamelyik rokonának adja a javadalmat. Ez azonban az egyház szociális helyzetére kedvező, ha a lelkészek az előkelőbb családoknak tagjai.

A laikusok befolyása az anglikán egyházban meglehetősen élénk, nemcsak annyiban, hogy az egyes hitközségekben a papok mellett church wardens — templom felügyelők — állnak, hanem 1920 óta egyházi parlamentjük is van : «national assembly of the church of England», amely három tagozatból áll : a püspökök gyülekezete, a papok képviselőinek (251 tag) és a laikusok képviselőinek gyülekezete (357 tag). Időnként 1867 óta az ú. n. Lambethkonferenciákat tartják a londoni Lambeth érseki palotában, ahol az egész világ anglikán püspökei megjelennek ; 1925-ben 252 anglikán püspök vett

részt és ezek a konferenciák néha pánanglikán kongresszussal kapcsolatosak.

Az anglikán egyháznak magában Nagybritanniában 20 millió, a britt birodalomban 8 millió, az Egyesült Államokban «protestant episcopal church» néven körülbelül 3 millió híve van. Bár ezek függetlenek az anglikán anyaegyháztól, de az «anglican communion»-ban egyesülnek vele. Az anglikán püspökök száma az egész földön meghaladja a háromszázat.

3. Az anglikán egyház tanítása, vallási élete.

Az anglikán egyház alkotmányában és kultuszában sok katolikus vonást mutat, de a tanításában protestáns elvekre emlékeztet. Az anglikán egyház hivatalos hitiratai az első három hitvalláson — az apostoli, niceai és a konstantinápolyi hitvallásokon kívül — az *anglicana confessio fidei*, az említett 39 cikkely, amely a «common prayer book»-kal együtt az anglikán hívő dogmatikája és kultuszkönyve. A 39 hitcikkely mérsékelt kálvinizmust árul el; ahol a luteránus és a kálvinista felfogás között különbség mutatkozik, mérsékelt jelleggel követi a kálvinizmust és ezért némely pontban az evangélikus protestantizmushoz hajlik. Részletekben: a Bibliát mint az egyetlen hitforrást jelölik meg, az üdvösség a hit által érthető el, elvetik a pápa primátusát, a szentségek közül csak a keresztséget és az úrvacsorát fogadják el, elvetik továbbá a szentek tiszteletét. A papságnál három szentelési fokozatot engednek meg: a szerep, a pap és a püspök fokozatát. A papságnak megengedik a laikus állapotba való visszatérést, de a püspöknek nem, mivel az anglikán felfogás szerint a püspökszentelés kitörülhetetlen jegyet kölcsönöz. Azonban anglikán nézet szerint a papság szentségnek nincsen szentségi jellege.

A common prayer book-ban találunk egy «instruction

to be learned of every child», amely egy gyermek-katekizmus: a hitvallásnak, a tizparancsolatnak és a Miatyánknak rövid magyarázata.

Az angolok gyakorlati érzéke nem igen vonzódik a metafizikai kérdések felé és a dogmatikus vitatkozásokat is kerülik. Ezért inkább a pozitív tudományok, mint a történeti tudományosság, a régi egyháztörténelemnek, különösen az egyházatyáknak a tanulmányozása fejlődött ki inkább, mint a szisztematikus teológiai munkásság. A múlt században különösen az apologiai tanulmányok voltak kedveltek. A teológiai munkásság leg-híresebb helyei régi időktől fogva az oxfordi és a cambridgei egyetemek és jellemző az angol szellemi állapotokra, hogy gyakran találkozunk kiváló államférfiakkal, mint Balfour és Gladstone, akik elterjedt műveikben vallási kérdésekkel is foglalkoznak. Sőt nem ritka jelenség, hogy érdemes és egyházas érzésű tudósokat, ha teológiát nem is tanultak, magas egyházi állásokba hívnak meg tudományosságuk miatt.

Nem érdektelen közlőrl is megismerni az anglikán istentisztelet külső megnyilvánulását kultuszában, amelynek lényegileg katolikusnak kellett volna maradni, de evangélikus és még inkább kálvinista behatásra némileg megváltozott. Természetesen a magas egyház irányzatában megvan a törekvés, hogy minél közelebb jussanak a római ritushoz: így törekszenek a hét szentséget bevezetni és a szentmisét is meghonosítani. Ezért a ritualista és a nagyobb templomokban naponként tartanak istentiszteletet, amelynek a menete a következő: először ima vezet be az istentiszteletet, ezt követi az oltárnál a szolgálat, majd prédikáció, különösen vasárnapokon és azután az áldozás; az áldozóknak, akik letérdelnek, kenyeret és kelyhet nyújtanak, amelyeket a kezükbe adnak. A hívek rendszerint zsoltárokat szoktak énekelni, de az anglikán egyházban előkelő helyet juttatnak az

egyházi zenének és a londoni Pál-templom énekkara igen híres. A papság és a kórus díszes egyházi ruhákban vonul az oltárhoz, rengeteg díszítést alkalmaznak az oltárokon is és a templomok ízléses díszítése, a ceremóniák és formák szabályos és pontos betartása nagy hatással vannak a vallásos érzelmekre. Ebben különösen kitűnik a magas egyházi irányzat, akiknek templomait szívesen keresik fel a kereszténységtől elidegenedett elemek is, mert itt a hétköznapi élet sívárságából a lélek felemelkedik és új erőt gyűjt a munkára. Az anglikán imakönyve : a Common prayer book, amelyről már annyi szó esett, nagyobb hatással volt, mint bármely ilyen mű munka. Ebben megtalálja a hívő a reggeli, esti imákat, a kommunio, azaz a szentmisének megfelelő imákat : itt megfelelő helye van az újszövetségi és az ószövetségi részeknek ; majd a kereszttség liturgiája, katekizmus, az esküvő és a temetés formulája, zsoltárok, a papszentelés liturgiája és hasonlók következnek. Az imakönyvhöz mint függelék járul a 39 hitcikkely : az anglikán dogmatika.

Mivel az állami iskolákban nincsen hitoktatás, csupán Bibliaolvasás van, igen sok gyermek maradna a vallásban járatlan, ha a szülők nem vinnék a vasárnapi iskolákba, ahol azután a hitben oktatást nyernek. Az elemi iskolák kétharmada azonban felekezeti iskolák, ahol az illető iskolafenntartó felekezet szellemében nyernek vallás-oktatást, ami sok veszélyt jelent a diasporákban szét-szórt angol katolikusokra, mivel ezek gyermekei kénytelenek ezeket az iskolákat látogatni. Nagy vallási közönbösséggel találkozunk a nagyvárosok munkás és ipari negyedeiben, ahol a szükség éppen úgy előbb köszöntött be, mint a vallástól való elhidegülés, mint más országokban. Ez ellen az anglikán vallás úgy sietett segíteni, hogy megszervezték Londonban a «society for promoting ohristian knowledge» című egyesületet, amelynek feladata cicsó kiadványokkal és Bibliákkal ellátni a munkás-

negyedek lakosait. Az anglikán egyház törekszik a munkásokat is a maga számára megnyerni, míg a különböző szekták inkább a polgárságra támaszkodnak. A szociális érzés igen sok plébánost vitt a munkás tömegek felé és püspökeik gyakran szerepeltek mint összekötők a munkások és a munkaadók között. Az anglikán egyház az utóbbi időben minden eszközt megragad, hogy minél nagyobb tömeget vonzon magához.

*

Már most kérdezhetjük : milyen állásfoglalást tanustt a katolikus Egyház az anglikán egyházzal szemben és hogyan ítéli meg annak tanítását, kultuszát?

Bár az anglikán egyházba az idők folyamán kálvinista szellem kezdett bevonulni, de nem szabad azt gondolni, hogy ez maradandó volt. A kálvinista szellemet általában igyekeznek kiszorítani : ezért keresik a püspöki egyházakkal való közösséget és együttérzést. Sok protestáns tudós véleménye szerint csak nemzeti szempontból nem lesznek római katolikusokká és mikor IX. Pius megalkotta a katolikus hierarchiát Angolországban, utána XIII. Leó pedig az anglikán szenteléseket érvényteleneknek nyilvánította, állítólag az egyesülés útját vágták el. Azóta hathatósabban keresik az anglikánok az ortodox egyházzal való egyesülést és erre a célra különböző közös egyesületeket alkottak. A közeledés mindenesetre mindig élénkebb és a protestáns eszméktől való eltávolodás mindig érezhetőbb. Mikor a római katolikus szokásokat egymás után bevezették az anglikán egyházba, a protestáns érzületű néphangulat tiltakozott ugyan ellene és mikor az ügy a legfőbb törvényszék elé került eldöntésre, gyakran a magas egyház ellen ítéleztek, a ritualisztikus irányuaknak ez nem tetszett és az ítéletek ellen gyakran adtak nemtetszésüknek kifejezést. Ennek ellenére a magas egyháznak a katolikusokhoz közeledő szándéka nem

csökkent és az irányzat hatalmas lépésekkel közeledik is célja felé és rengeteg személyes megtérésnek az előidézője.

Általában megállapíthatjuk az anglikán egyház követőiről, hogy a szentségeket nagyrabecsülik, ami nem lutheri, sem kálvini, hanem inkább katolikus vonás. És hogy a katolikus egyházhoz nem csatlakozik, inkább politikai okoknak kell tulajdonítanunk, mint vallási okoknak. Amikor IX. Pius 1850-ben megalkotta az angol katolikus hierarchiát a westminsteri érsekkel az élén, akkor a parlament még igen ellenségesen viselkedett a katolikusokkal szemben, a katolikus főpapokat eltiltotta a püspöki cím viselésétől, amit csak 1871-ben szüntetett meg. XIII. Leó 15-re emelte a katolikus püspökségek számát Angliában és ma már a katolikusoknak 4 érsekségük és 14 püspökségük van. XIII. Leó pápa az anglikán szenteléseket 1896-ban kifejezetten érvényteleneknek nyilvánította, mivel az apostoli folytonosság megszakadt náluk. De talán ez az egyház lesz az isteni Gondviselés kezében az, amely majd közvetítő szerepet vállal az egymástól elválasztott keresztény egyházak között. Az anglikán egyház jelentősége a népelet számára még mindig igen nagy, befolyását az összes osztályokra megtartotta és a műveltek ma is hüen állnak mellette. Részint a szabad egyházak tevékenységétől, részint pedig a mindjobban térthódító katolicizmustól buzdítva az anglikán egyház újabban a vallásos életnek és a szociális tevékenységnek új korszakát nyitotta meg kebelében. Hol fog végződni ez a buzgósága és mai orientálódása, még nem tudjuk, de a folyton növekvő és nagy népszerűségnek örvendő high church és a ritualista irányzat szép reményeket nyújt a katolikus Egyház felé való közeledés számára.

III. Az európai kontinensen keletkezett szekták.

Az eddig tárgyalt egyházak: a luteránus, kálvinista és anglikán egyház történelmi egyházaknak is szeretik magukat nevezni, hogy megkülönböztessék magukat a többi keresztény, nemkatolikus valláscsoportoktól, amelyeket ma általában szekta névvel szoktunk jelölni. A következő két fejezetben a ma létező szektákról lesz szó: vagyis oly vallási gyülekezetekről, amelyek a keresztény kinyilatkoztatás alapján állnak, saját tanrendszerral és szervezettel rendelkeznek. Nem foglalkozunk itt az őskeresztény egyházban támadt szektákkal: mert ilyenek kezdettől fogva mindig voltak a kereszténységben, mint például az első századokban a gnoszticizmus, a manicheizmus, a judaizmus, vagy a nagyobb eretnek-ségek: arianizmus, nesztorianizmus, monofizitizmus, montanizmus, novatianizmus; sem a középkor eretnek-ségeivel és szektáival nem foglalkozunk, hanem azon szekták felé fordítjuk figyelmünket, amelyeknek ma is vannak követői és amelyek a protestantizmus talaján fakadtak. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy az összes szekták a protestantizmus bűne, mert hisz a reformáció előtt is támadtak szekták — amint az imént néhányat felsoroltunk —, hanem ezzel azt akarjuk mondani, hogy a reformáció kedvező talajt és légkört teremtett a szekták alakulására és terjedésére. Ezért a hivatalos közvélemény is a katolikus Egyházon és a keleti egyházakon kívül álló összes egyházakat, felekezeteket és szektákat a protestantizmus gyűjtő neve alá foglalja.

Mennyi része van a protestantizmusnak a szekták megteremtésében, az nemcsak abból következtethető, hogy a protestantizmus elterjedése után ma a szekták száma meghaladja a kétszázat, hanem főképpen abból, hogy a szekták mind a protestantizmusnak abból az alaptételéből indulnak ki: a Szentírás a hitnek egyedüli forrása és mértéke. A protestantizmusnak a tétele a következő is: ennek a hitforrásnak magyarázója, értelmezője nem a csalhatatlan tanítói hivatal, amely szerinte egyáltalán nem létezik, hanem minden egyes ember maga. Ennek a *kettős tételnek* természetes következménye, hogy a különböző emberi értelem miatt a Szentírásnak ezer és ezer magyarázata akad és ahány szektaalapító volt és lesz, az mind a Szentírásban keresi a maga igazát. Ezért szinte lehetetlenség a szekták igazi számát megadni, főképpen a protestantizmus elterjedése után. Csupán arra szorítkozhatunk, hogy egyes nagy csoportokat jelölünk meg az újabbkori szektáknál és ezeket két fejezetben tárgyaljuk.

Az első fejezetben az európai kontinensen keletkezett szektákat ismertetjük, míg a másik fejezetben különleges jellegük és eredetük miatt külön tárgyaljuk az angol és amerikai eredetű szektákat.

*

A lutheri és a kálvini típusú reformáció csakhamar más ágakat is eresztett: ezek különböző okokból és körülmények között támadtak. Voltak olyanok, amelyek mérsékelten fogadták el a kálvinizmust, mint a már régebben létező valdiak, vagy csak részben követik azt, mint a mennoniták, vagy csupán alapítójuk a kálvinisták közül került ki, mint az újrakeresztelők, vagy éppen séggel Kálvin tanításával szemben elfoglalt álláspontjuk adott nekik eredetet, mint az arminianusok vagy remonstránsok szektája. Lutheri irányzatból kerültek ki a naza-

rénusok, a Herrnhuti-testvérek társasága és a templomosok szektája. Természetesen a századok folyamán még más szekták is alakultak, de ezek már nagyobbrészt eltűntek és ismeretlenek, ezért mi sem foglalkozunk velük. Másokkal pedig, mint az újapostolikusokkal, az anyaszekta tárgyalásánál: az angol eredetű katolikus-apostoli hitközséggel kapcsolatban foglalkozunk. Foglalkozunk továbbá az unitáriusokkal, vagy szociniánusokkal, mint-hogy azok eredete is az európai kontinensen található fel. Ezen apró szekták között ma legjelentékenyebbek az mennoniták és a Herrnhuti-testvérek hitközsége, ismeretebbek utánuk az arminiánusok, templomosok, unitáriusok, a nazarénusok és az újrakeresztelők.

1. *Az arminiánusok vagy remonstránsok testvériségének megalapítója Jakob Hermans (1560—1609), akit másképpen Jakob Arminiusnak hívtak. Mint holland protestáns prédikátor Amsterdamban lépett fel, hogy az infralapsarii mérsékeltabb irányzata ellen Kálvin szigorú nézetét az abszolút, feltétlen predestinációról megvédelmezze. Az infralapsarii csak feltételes predestinációt tartottak: vagyis azt tanították, hogy predestináció csak a bűnbeesés esetén fogadható el. A nevezett prédikátor törekedett magát beleélni és beledolgozni Kálvin eszméjébe, de mennél többet foglalkozott vele, annál inkább belátta a kálvinista predestinációs tannak istentelenségét és ezt a nézetét nyilvánosan is hirdette. Emiatt megtámadták őt, de ennek ellenére is a leydeni egyetem meghívta őt egyetemi tanárnak.*

Arminius halála után hívei hűségesen kitartottak meszerük tanítása mellett és az üldözés ellenére is számuk szaporodott. Legkiválóbb tagjuk: Hugo Grotius-sal élükön a holland kormányhoz fordultak, remonstrációt nyújtottak be, amelyben tanításukat leszögezik és vallási türelmet kérnek. Az 1618-ik református zsinat elítélte őket, amire többen kivándoroltak, de az 1625-iki évben

vallási szabadságot kaptak. Ugyanekkor «remonstránsok testvérisége» néven szervezkedtek, Amsterdamban szemináriumot alapítottak, melyet 1873-ban Leydenbe tettek át. A múlt században a reformátusok közül számosan csatlakoztak hozzájuk úgy, hogy ma 27 hitközségben 28 prédikátorral körülbelül 21.000 hívük van.

Az arminiánusok a szabadakarat hangoztatásával és az abszolút predestinációval való szembehelyezkedéssel idővel nagy szabadossághoz jutottak, a dogmákat is megszüntették és ú. n. biblikus-praktikus kereszténységet teremtettek, amelynek semmiféle egyházas megkötöttsége nincsen.

2. *A Herrnhuti-testvérek társasága.* Ennek a társaságnak magva még a XV. századból fennmaradt husszitákból került ki, akik a XVIII. század elején otthagyták cseh-morva hazájukat és a szászországi Hutbergbe költöztek Christian David ács vezetése alatt és ott Herrnhut nevű helységet alapították, ahonnan nevüket is veszik. Itt történt, hogy ezeket a cseh-morva elemeket gondjaiba vette Zinzendorf Miklós gróf. Ez a pietisztikus érzelmű német gróf, egy szász miniszter fia, atyja halála után Halleba került, ahol pietista gondolatvilágba került, majd Wittenbergben jogot tanult és nagy utazásokat tett Hollandiában és Franciaországban. Drezdában állami szolgálatba lépett és a hasonló gondolkodású Erdmut Dorothea grófnőt nőül vette. Sokat foglalkozott vallási dolgokkal, mikor pedig Hutberg közelében gazdag nemesi birtokot vett, a cseh-morva herrnhuti társaság fővédnöke lett. Elhatározta, hogy szigorú egyházi fegyelmet és vallásos társulatot honosít meg ebben az általa létesített községben, ahol testvéri szeretetben valósítják meg a Megváltó szeretetét. A kis vallásos kolónia mindinkább megnövekedett hasonló gondolkodásuak bevándorlása folytán.

A grófnak az volt a szándéka hogy a szász protestáns

egyház keretén belül marad községével és nem alapít vallási szektát, de a körülmények arra kényszerítették, hogy 1735-ben egyházi függetlenséget teremtsen, amelynek következménye volt, hogy Zinzendorf grófot államilag számúzták.

A kis hitközség nem elégedett meg csupán belső fejlődéssel, igen korán már a külső misszió gondolata is foglalkoztatta őket. Így már szervezőjük Zinzendorf gróf Európa és Amerika nagy részét beutazta és prédikált. A XVIII. század közepén Nagy Frigyes uralkodása alatt sikerült nekik új hitközségeket alapítaniok, de azzal a feltétellel, hogy az augsburgi hitvallást elfogadják. Így történt azután, hogy a XX. század elején már elég elterjedtek voltak: német területen Herrnhut-ban van a központjuk, szemináriumuk, missziós iskolájuk és hozzájuk tartozik a svájci, dán, németalföldi kerület összesen körülbelül tízezer taggal. Az eredeti husszita területen cseh tagjaik is vannak néhány ezren. Hasonlóképpen Londonban is van néhány ezer tagjuk; az észak-amerikai kerület tagjai leginkább Pennsylvániában vannak 25.000, a dél-amerikai kerület tízezer taggal rendelkezik. De a társaság a pogány missziókban is tevékenykedik és a különböző világrészekben összesen 13 kerületben 145 missziós állomásuk van 100 fehér és 50 bennszülött miszionáriussal és 120.000 pogányokból megtért keresztény hívővel.

A szektának nincsen külön tanrendszere, általában a német evangélikusok tanítását fogadják el, csupán különösebb jelentőséget tulajdonítanak Jézus személyiségének és nagy tiszteletben részesítik a szenvedő és a megfeszített Megváltót. Ezért különösen nagy pompával ülik meg a nagyhét három utolsó napját: az Úr sírjátételét és a feltámadást. Istentiszteletük közös énekek zengésében, prédikációban és a megáldott bor és kenyér vételében áll. Magában a központi városukban igen erkölcsös életet

élnek : ahol teljes szociális és társadalmi egyenlőséget igyekeznek megvalósítani.

3. *Mennoniták.* A XVI. század első negyedében a reformációs gondolatvilág befolyása alatt különös szellemi áramlat támadt, amely az újtók szellemében a benső hitet hangoztatta és ennek következtében a keresztség szentségi cselekedetét a gyermekekre való alkalmazásában elvetette, mert azok a benső megújulására képelenek. Ezt a vallási áramlatot anabaptizmus névvel illették. Az ismétkeresztelők első csoportját Svájcban találjuk, amely 1523-ban szervezett hitközséget alapított. Innen terjedt el a mozgalom Dél-Németországban is, ahol véres üldözést indítottak ellenük és az 1529-ik speyeri birodalmi gyűlés kard- és tűzhalálra ítélte őket. Emiatt innen a szomszédos országokba menekültek, ahol lassanként eltűntek vagy más vallásfelekezetekbe olvadtak be.

Észak-Németországban és a Németalföldeken az anabaptista mozgalmak Melchior Hoffmann vezetése alatt indultak meg, de csakhamar megjelent Jan Matthyssen, aki magát Illésnek, a közelgő Krisztus előfutárjának nevezte. Ennek követői elég erőszakos módon törekedtek megvalósítani céljukat : Krisztus látható szociális királyságát. Egy mérsékeltebb csoport visszautasította ezt a gondolatot és szellemet, 1536-ban fejükké választották Menno Simonis friz aposztata papot és róla nevezik el ezt a csoportot, míg a másik teljesen eltűnt.

A mennoniták tanítása igen egyszerű : a dogmákat és a szentségeket visszautasítják annyiban, hogy semmiféle kötelezettség nincsen náluk a hittételeket illetően, a vallási türelem a dogmatikus területre is kiterjeszkedik. Az egyes hitigazságokat a kálvini típusú protestantizmus szerint magyarázzák, a keresztséget csak a felnőttek vehetik fel alámerítéssel vagy leöntéssel. Egyébként inkább etikai alapon állnak.

Ami már most sorsukat illeti az egyes ország terüle-

tén : *Hollandiában* a XVI. században véres üldözéseknek voltak kitéve, de mikor a XVII. században teljes vallás-szabadságot kaptak, elterjedtek az északi államokban. Hollandiában nem egy kiváló férfiú került ki közülük, ugyanekkor számuk majdnem 200.000 volt. *Németország* keleti részein a mennoniták mint szorgalmas gazdák és telepesek tűntek ki, ezért a kormány ellenszenvüket az esküvel és a katonáskodással szemben elnézte nekik. *Oroszországban* II. Katalin cárnő korlátlan szabadságot biztosított és hatalmas kiterjedésű birtokokat osztogatott nekik, amire ezek nagy tömegekben vonultak Jekaterinoslav és Varsó kormányzóságok területére, ahol lassan százezer főnyi néppé fejlődtek. A mult század második felében Oroszországból Amerikába vándoroltak, a kommunista veszedelem elől pedig Kanadába.

Ma az összes mennoniták száma meghaladja a fél-milliót, amelynek fele az amerikai Egyesült Államokban, a többiek pedig az előbb említett államok területén laknak.

4. *Nazarénusok.* A *német nazarénusok* szektájának alapítója Jakob Wirz, bázeli selyemszövő, a szekta elterjedésének területe főképpen Württemberg. E szekta tanítása különös keveréke katolikus, protestáns, racionalista, pietista és misztikus elemeknek. Az Isten szerintük egyszerű, de a názáreti Jézusban és Jákob Wirzben kinyilatkoztatta magát az embereknek. Ezért az istenország a földön is három koron megy át : az első kor az Atya kora és tart kezdettől Krisztusig, a második a Fiú kora 1826 febr. 22-ig, amikor kezdődik a harmadik kor, mert ekkor Jákob Wirzre szállt Melchizedech papi szelleme és ő megalapította a szentek új egyházát, ezért a szekta követőit «újjegyháziak»-nak is nevezik. Az ember megigazulása is három fokon történik : az első Isten műve Krisztus érdemei miatt ; a második a megszentelő állapot, mint az ember erkölcsi tevékenységének gyümölcse ;

a harmadik fok a legbensőbb szellemi egyesülés Istennel. A szektának ma már elenyészően kevésszámú követője van.

A magyar nazarénusok megalapítói a Hencsey-testvérek voltak, akik Thurgauban érintkezésbe jutottak az újrakeresztelők szektájával és átültették azok téves tanítását magyar hazájukba is. Elterjedési területük Dél-Magyarország volt, onnan származott legkiválóbb apostoluk, Kalmár István is. A szekta az újrakeresztelők tanítását követi általában, de legjellemzőbb pontjaik: a Szentlélek tanítja közvetlenül az embereket és a Szentírás a kinyilatkoztatás forrása, ezért nincsen szükségük papságra és egyházi elöljárókra; két szentségük van: a keresztség és az úrvacsora, de az előbbit is csak a felnőtteknek szolgáltatják ki; általában a szombatot ünneplik meg, de istentiszteletük pap, templom, imádság és szertartás nélkül van; Krisztus láthatatlan egyházat alapított, tehát tagadják a látható egyház létét. A gyakorlati élet szempontjából különös náluk, hogy üldözik az esküt Máté evangéliumára való hivatkozással (V. 31): «Én azonban mondom nektek, ne esküdözzetek sem az égre . . . sem a földre . . .» Tiltják a fegyverviselést és ezért nem szabad katonáskodniok, hivatkozván a Bibliára: «Mindazok, akik fegyvert fognak, fegyver által vesznek el». (Máté 26. 52.) Ez utóbbi tanításuk miatt ellentétbe kerültek a kormánnyal 1848-ban, de az 1868-as alkotmány vallásszabadságot adott nekik.

Nazarénusokat találunk ma Magyarországon, körülbelül 12.000, de elterjedtek még Svájcban és Amerikában is.

5. *Óluteránusok.* Maguk a németországi protestánsok szabadegyháznak, azaz szektának tekintik azokat a luteránusokat, akik az evangélikus-református unión kívül állnak. Ezek óluteránusok névvel szerepelnek és megalakulásuk a következő: III. Frigyes Vilmos porosz

király először Poroszországban kísérte meg a lutheri és a kálvini típusú protestánsok egyesítését. Ez az egységre való törekvés ellenmozgalmat eredményezett Scheibel tanár vezetésével Breslauban, ahol 1830-ban megalakították az óluteránus szabadegyházát. Az állami üldözés ellenére is számuk erősen emelkedett, 1841-ben általános zsinatot tartottak Breslauban, ahol alkotmányt szerkesztettek: a törvényhozó hatalmat a négy évenként összeülő általános zsinatra ruházták, míg a közigazgatást a breslaui egyházi főkollégium végezte. Néhány év múlva szabad vallásgyakorlatot és szervezkedési engedélyt kaptak IV. Frigyes Vilmostól. Ügyüket előmozdították a Lipcsében tartott luteránus konferenciák 1843-tól és a Wittenbergben alapított központi tanács. Ennek a szabadegyháznak törekvése, hogy a Konkordia-könyvhöz híiek maradjanak és ez sok alkalmat adott arra, hogy folytonos szakadásokkal és egyesülésekkel színes történetet teremtsenek kis egyházuknak.

Ezenkívül még *ókálvinisták* is vannak Hannoverben közel a holland határhoz néhány hitközségben, akik a németalföldi reformátusok szellemi hatása alatt ókálvinista szellemben élnek, amely főképpen a predesztinációs tanításhoz való ragaszkodásban nyilvánul meg.

6. *Schwenckfeldianusok*. A nagy reformáció idején lépett fel Kasper von Schwenckfeld (1489—1561). Harminckétéves korában nyíltan Luther tanítása mellé állott és nagyrésze volt abban, hogy ez a tanítás Sziléziában elterjedt. Az úrvacsora kérdésben eltért Luthertől és a zwingli-kálvinista tant fogadta el: t. i. tagadta Krisztus valóságos jelenlétét az Oltáriszentségben. Emiatt el kellett hagyni Sziléziát és Strassburgba költözött, ahonnan néhány év múlva ismét távoznia kellett. Folytonos vándorlásai közepett a württembergi luteránusok 1535-ben Tübingenben vallási vitatkozásra szólították fel, de nem tudtak vele megegyezésre jutni. Ekkor Ulm-

ban telepedett le, de mikor a Christológiában eutychiánus elveket vallott, vagyis Krisztusban az isteni és az emberi természetet összekeverte, Ulmot is elhagyta és haláláig Württembergben élt, ahonnan gyakran látogatta híveit, a schwenckfeldianusokat. Bár minden egyháziasságot elvetett, sziléziai hívei kis hitközségeket alapítottak. A németországi luteránus egyházak 1540 óta nyíltan kitagadták őt és híveit, de a zwingliánusok is visszatartották, mire híveinek száma megakadt. A német területeken még a XVIII. században találunk nyomokat, de ekkor az északamerikai Philadelphiába vándoroltak, ahol még ma is léteznek kis számban. A világháború előtt 1907-ben, kiadták a Corpus Schwenckfeldianorum-ot.

7. *Templomosok.* Hoffmann Kristóf tübingiai protestáns teológus, majd tanító ellenséges érülettel viseltett a kezdődő racionalista áramlattal, de pietista érzelmei miatt az egyháziasságot is gyűlölte. Mint 33 éves fiatal ember a frankfurti parlamenti választásoknál fellépett képviselőjelöltnek a racionalista Strauss Frigyes ellen és sikerrel. De a parlamentben sem látta célja elérését, lemondott mandátumáról és Hardegg György Dáviddal új egyház alapításának tervét dolgozta ki: tervük az volt, hogy dogmatikus és kultusz kötelékektől mentes független és szabad egyházat alapítanak és Jeruzsálemben gyűjtik össze Isten igaz országának híveit és ott megalapítják papi királyságát. Ezért a két alapító Jeruzsálemben utazott, ahonnan visszatérve nagyobb népcsoport átköltözésének lehetőségét készítették elő.

A német luteránusok ellenséges szemmel nézték az új szervezkedést, mire Hoffmann megalakította «Német Templom» vallásos társaságot, amelynek az élére állt mint püspök és Stuttgartban szabályos istentiszteletet tartott, sőt prófétaiskolát állított fel, ahol 14 napos kurzusokban képezte ki a palesztinai kivándorlókat. Az első csoport 1868-ban kelt útra Hardegg vezetése

alatt és szerencsésen el is jutottak Haifába, ahol megépítették első házukat ; ma is a legnagyobb templomos kolónia Haifában található. Később Jaffában is vásároltak földeket és újabb kivándorló rajokat bocsátottak ki, amelyeknek tagjai sváb földművesek és szőlőművesek voltak. Németországban központjuk Stuttgart volt, ahol Kristóf Paulus intézte ügyeiket, mígnem Hardegg és Hoffmann között nézeteltérés támadt, mire szétszakadtak, de Hardegg csoportja a halála után eltűnt és Hoffmann vette át az egész társaság szellemi és vallási vezetését. 1878-ban Kristóf Paulus is a Szentföldre vonult és ekkor Jeruzsálemben is földeket szereztek és megalapították a ma virágzó jeruzsálemi német kolóniát.

A templomosoknak jelenleg a Szentföldön jól működő és jövedelmező kolóniáik vannak, az említett három városon kívül még Sarena, Wilhelma és Názáret mellett Beit-Lahm. Lassan a vallási gondolat háttérbe szorult és az anyagiaknak élnek igazi sváb szorgalommal és kitarással.

A szekta alap gondolata az, hogy az elromlott egyházakból és felekezetekből az istenországnak népét összegyűjtsék, amely azután a tiszta keresztény világrend hordozója legyen, amint egykor a zsidó nép is az isteni világmisszió hordozója volt. Ezért Jeruzsálemnek kell a központnak lenni, hogy onnan induljon ki az egész emberiséget átfogó nagy munka : egy vallású, egy politikai birodalmú világ-teokrácia. A vallási megújhódással természetesen együtt kell járni az erkölcsi, szociális, politikai és gazdasági megújhódásnak is. Ezt a gondolatot fejezi ki a jeruzsálemi templomközösség is, ahonnan a nevüket vették. A szekta a kereszténység alapdogmáit : a Szentháromságot, Krisztus istenségét, a szentségeket, köztük még a keresztséget is elvetette ; náluk írásos kijelentéssel szerzik meg a tagságot az istenországnak, amely írás arról szól, hogy az istenországnak épületén

dolgozni akarnak. A szekta feje a templomelöljáró, akit élettartamra választanak meg.

8. *Újrakeresztelők.* (Anabaptisták.) A reformáció századában egy rajongó szekta is fellépett, amely a Szentírás mellé helyezte a Lélek kinyilatkoztatását az egyeseknek, az ősegyházat akarta visszaállítani, elvetette a felsőbbiséget, vagyonközösséget hirdetett és a hit megvallását követelte a keresztség felvétele előtt. Lutherrel ellentétben a megigazulást a szeretetben tevékenykedő hitnek tulajdonították és az úrvacsora kérdésében Zwinglit követték. Ez a mozgalom Szászországban kezdődött 1521-ben, de innen áterjedt Svájcra is; a mozgalom Storch Miklós wittenbergi posztógyáros nevéhez fűződik és az ő fellépésével kezd a szekta forradalmi jelleget ölteni. Amikor a gyermekkeresztelést elvetették, Frankenhauseennél véresen leverték őket, Zwingli is szakított velük és ekkor kezdtek hitközségenként szerveződni és egymást kezdték megkeresztelni. Svájból Dél-Németországba, Tirolba és Ausztriába is kezdtek elterjedni és az újabb kutatások szerint sokkal többen voltak, mint hinné az ember: a katolikus vidékeken kiszorították a lutheri reformációt, a luteránus vidékeken pedig nem megvetendő ellensége voltak az evangélikus egyházaknak. Csakhamar üldözés indult meg ellenük az említett területeken és az 1528-as császári rendelet értelmében az összes újrakereszteltre halálbüntetést szabtak, amikor is nem keveset kivégeztek, másokat pedig elűztek. Ekkor támadt Hoffmann Melchior, aki az Istenországának felállításáról álmodozott Strassburg központtal; ugyanott elfogták és 1543-ban börtönben halt meg. A szekta ezzel Dél-Németországban leáldozott, Észak-Németországban és a Németalföldön a mennoniták az utódai, akikről külön szoltunk.

Az újrakeresztelőknek Svájcban egyik késő utóda és buzgó követője a református teológus: Fröhlich Sámuel.

Ha a XVI. században meg is szűnt az anabaptisták mozgalma, az újrakeresztelési gondolat nem halt meg teljesen, hanem tovább élt a szétszóródott hívek lelkében. Ennek az újrakeresztelési gondolatnak lett szószólója Fröhlich Sámuel, aki svájci kálvinista szülőktől származott, magába zárkózott, hallgatag gyermek volt. Szülei kálvinista papnak szánták és mikor elérkezett az idő, hogy prédikátorra avassák, saját elbeszélése szerint az Isten különös felvilágosítása folytán felismerte a tévelyt, ott hagyta a kálvinista vallást s szabadon, lelke sugallata szerint elkezdett prédikálni. Thurgau, Zürich és Toggenburg kantonokban saját hitközségeket alapított, amelyeknek tagjait újra megkeresztelte. A mozgalmat átvitte Elzászba, majd Amerikába vándorolt, ott is hitközségeket alapított és a szekta «Apostolic Christian Church» nevet vette fel.

A szektának követői ma kis számban Elzászban, nagyobbreszt az Egyesült Államokban, főképpen Illinois államban, kb. 5000 hívő, élnek. A szekta 1840-ben Magyarországra is bejutott, ahol új szektává fejlődött és nazarénusoknak hívják magukat, akikről külön szoltunk.

A szekta tanítása körülbelül megegyezik azzal, amit a mennonitákról és a nazarénusokról mondottunk és amelyet röviden így foglalhatunk össze : a Szentírás a kinyilatkoztatás egyetlen forrása és a hitnek elégséges zsinórmértéke ; a Szentlélek mindenkit megvilágosít és így a gyülekezetükben mindenki, a nők is felszólalhatnak és taníthatják a többieket ; a keresztséget csak a felnőtteknek osztják ki és pedig a szabadban alámerítéssel, miután bűnvallomást tartottak és minden kárt jóvátettek ; a hit mellett követelik a szeretet jó cselekedeteit. mert ezek feltétlen szükségesek az üdvösséghez.

A keresztségen kívül ápolják a betegek megkenését ; Krisztus közeli eljövetelét várják : a milleneumot, de elvetik a katonáskodást és az eskütételt. Tagadják általá-

ban, hogy Krisztus egyháza látható társaság volna ; református vonás templomaikban, hogy az istentiszteleti hely szomorú, hideg, csupasz, dísztelen ; a kultúrát is fölöslegesnek tartják és sok mindent megtiltanak követőknek, ami a modern kultúrával kapcsolatos.

9. *Unitáriusok.* Az ősegyházban a monarchiánusok tagadták a Szentháromságot és csak egy személyt tanítottak az Istenben. Ez az eretnokség elevenedett meg a reformáció kitörése előtt az olasz humanista gondolatvilágban, amely ismételten kritikát gyakorolt a kereszténység dogmái fölött. Amikor a reformáció elkövetkezett, csak új tápot nyert ez az irányzat, amelynek követői Itáliából Németországba, Svájcba, majd végül Lengyelországba menekültek, átvették a hitújítók tanítását az egyházi tanfőhivatal elvetéséről és a Szentírásnak, mint a kinyilatkoztatásnak egyetlen hitforrásáról.

Francesco Medici udvarából Sziénai Faustus Socinus Erdélyen keresztül Lengyelországba ment és ennek a humanista-racionalista-protestáns mozgalomnak a megszervezője lett : ezért az unitáriusokat róla szociniánusoknak is nevezik. Ekkor Krakkó lett a szekta főhelye, itt nagy tanintézetet állítottak saját nyomdával és itt szerkesztette meg Socinus a krakkói katekizmust. Ez a katekizmus elárulja, hogy a szociniánusok tanrendszere tiszta racionalizmus és nincsen semmi érzékük a hitigazságok mélységei iránt, mint az Isten lényege, az egész isteni üdvrendszerben megnyilatkozó végtelen szeretet és irgalom iránt. Az unitáriusok az értelmet a Szentírás fölé helyezik, amely számukra az egyetlen hitforrás és csak azokat az igazságokat fogadják el, amelyeket az értelem felfoghat : ezért visszautasítják a Szentháromság tanát is és az Isten egyszemélyűségét tanítják — ezért unitáriusoknak vagy antitrinitáriusoknak is nevezik. Jézust ugyan Üdvözítőnek nevezik, de istenségét nem taníthatják : Isten feltámasztotta Jézust halottaiból, jobbára

emelte és ezért neki imádás jár. Krisztus elégtételt szerző szenvedéséről és haláláról szóló tant mint értelmetlent visszautasítják : Krisztus csupán azért Megváltó, mert élete és tanítása által megmutatta az utat a boldogságra. A Szentlélek az Isten ereje.

A szentségekre vonatkozólag : a keresztség felavatási szertartás, de nem szükséges ; az úrvacsora pedig megemlékezés Krisztus haláláról és semmi több. Tanítják ugyan a lélek halhatatlanságát, tagadják azonban a test feltámadását és az örök kárhozatot ; a bukott angyaloknak és a bűnben elhaltaknak a teljes megsemmisülés az osztályrészük.

A krakói virágzás kora nem sokáig tartott : a jezsuiták Lengyelországban erős ellenreformációt fejtettek ki és ez véget vetett ennek a szektának. A krakói iskolát 1638-ban megszüntették, a tévely követőire halálbüntetést szabtak, amire a szekta követői külföldre menekültek, nagyrészüket Erdélybe, mások Hollandiába és ott az arminianusokkal egyesültek, mások ismét Angliába és Amerikába vonultak.

Erdélyben 1566-ban lépett fel az unitárius vallás és veszedelmes ellenfele lett a kálvinizmusnak. Kiváló vezére akadt Dávid Ferencken, János Zsigmond udvari lelkészében, aki az erdélyi kálvinistáknak volt a vezére. Az új vallás csakhamar meghódította az erdélyieket, 1568-ban már szabad vallásgyakorlatot kaptak, sőt maga a fejedelem és a főnemesek közül igen sokan unitáriusokká lettek. De ez lett a békétlenség oka, mivel az összes többi fejedelmek kálvinisták voltak, kivéve a Báthoryakat. Ennek az lett a következménye, hogy a szekta elvesztette a jelentőségét és ma Erdélyben és a mai Magyarországon 75.000 körül van a számuk.

A lengyel szociniánusok közül többen Angliába menekültek és itt törekedtek eretnek nézeteiket terjeszteni. Mivel azonban tanuk terjesztése itt is tilos volt, titokban

maradtak, de a deizmus és a racionalista világ idején nyilvánosságra léptek. Két prédikátor: Lindsey és Pristley hivatalosan is megalapították 1773-ban az angol szociniánus hitközséget.

Angliából Amerikába is eljutott ez a tévtan és különösen Massachsetta állam szektáriusainál talált kedvező fogadtatásra, köztük különösen Channing prédikátor lelkesedett e tanításért és modern filozófusok hatása alatt még távolabb vitte ezt a tévtant a kereszténységtől, mint az eredetileg volt. Azt hirdette, hogy a keresztény nem a hitéről, vagy valamely tanításról ismerhető fel, hanem az életéről és ennek következtében etikai kereszténységet hirdetett: így született meg az amerikai liberális unitarizmus, amely egészen elveti a keresztény dogmákat, mint valami jelentéktelen kérdéseket.

Angliában az unitáriusok szervezete a «British and Foreign Unitarian Association», körülbelül 400 hitközséggel, Oxfordban teológiai szemináriummal. Amerikában a Haward egyetemnek van unitárius jellege, 500 hitközségükben közel százezer felnőtt tagjuk van. Talán nem tévedünk, ha a világon élő unitáriusok számát körülbelül egy millióban jelöljük meg, akik azonban különböző árnyalatú hitet követnek.

10. *A valdiak.* A valdiak eredetének kivizsgálására visszamegyünk a XII. századba, ahol egy gazdag lyoni kereskedőre akadunk: Valdes-re. Ez a kereskedő nagy lelki megrázkódtatás után tökéletesen szakított a világgal, vagyonát jótékony célokra adta és teljes szegénységben követte Krisztust. De ezzel nem elégedett meg, hanem kivonult az utcára prédikálni és követőket gyűjtött, ami sikerült is és sokan csatlakoztak hozzá. Az érsek azonban megtiltotta neki a prédikálást, mire Valdes III. Sándor pápához fordult, aki dicsérte buzgóságát, de megkívánta, hogy az érsek rendelkezésének vesse alá magát. Valdes a pápai parancsot is megvetette és kísérvével ismét nyil-

vánosan prédikált, mire az új püspök : Jean de Belles-maius a városból kiüzette és más szektáriusokkal együtt 1184-ben elítélte. Ez az elítélés azért történt, mert közben a valdiak tévelyeket hirdettek, különösen a szentségekre vonatkozólag, amelyek közül csupán a keresztséget, a bánatot és az úrvacsorát fogadták el.

Az elítélés nagy hatással volt a valdiakra, akik erre átvonultak Dél-Franciaországba, Itáliába és különösen Lombardiába. Az Alpok lakatlan völgyeit elfoglalták és itt különös új nyelv alakult ki náluk, amely a francia és olasz, a provencei és a piemontei között van. Ez ma is a szekta főhelye, ahol századokon át csendben meghúzódva éltek, különösen az inkuizíció idején, amikor sokakat közülük kivégeztek. A szekta teljes elválása az egyháztól a reformáció idejére esik, amikor a valdiak elküldték egyik fiatal prédikátorukat Németországba, hogy ismerkedjék meg Luther tanításával. Az eredmény az lett, hogy 1532-ben Apulia, Calabria, Lombardia, Piemonte és a Provence prédikátorai összejöttek és a svájci Fárel reformátor jelenlétében elhatározták, hogy csatlakoznak a református protestantizmushoz. Tanrendszerük mérsékelt kálvinizmus ; buzgólkodnak a nevelés, a karitás és az egyesületi élet terén ; templomaik dísztelenek, szimbólumuk a gyertyatartó hét csillaggal és a felírással : «A fény világoskodik a sötétségben».

A szekta igen sokat szenvedett az ellenreformáció idején, de 1848-ban teljes szabadságot kaptak Itáliában is és erre a legtöbb olasz városban, sőt Rómában is építettek saját templomot. Ma a valdiak száma Itáliában az amerikai kivándorlókkal együtt nem több 50.000 hívőnél. A többi országokban, így különösen Németországban, a valdiak beolvadtak a többi protestáns felekezetbe és a nyelvük is eltűnt.

*

A lutheri és kálvini típusú reformációval kapcsolatos szabad-egyházak és szekták jellemzésénél majdnem kivétel nélkül megtaláljuk azt a protestáns vonást : a Szentírás a hit egyedüli forrása, amelyet azután kiki a maga sugallata szerint értelmezhet. Ennek következménye, hogy a hivatalos csalhatatlan tanítói hivatalt elvetik, de ezzel együtt azután minden egyháziasságot : egyházi hierarchiát, az Egyház fejének elsőbbségét. Feltűnően közös vonásuk, hogy a szentségek számát a legjobb esetben kettőre leszállítják, a papságot igaz hivatásától megfosztják és az áldozat jellegét templomaikban megszüntetik és istentiszteleteiknél csupán a prédikációkra szorítkoznak.

Az evangélikus és a református protestantizmus szintén törvénytelen szektáknak tekinti ezeket a csoportokat, de viszont arra kevésbé alkalmas, hogy hatásosan fellépjen ellenük. Ami ugyanis a szekták éltető eleme, ugyanaz a protestantizmus lelke is : a szekták egész tanításán végighúzódik a protestáns vonás. Azonban sok pontban mérsékeltőbbek a protestánsoknál és inkább a katolikus tanításhoz közelednek. Például az arminianusok Kálvin predestinációs tanát mérsékelték ; mások pedig, mint például a nazarénusok és az ezekkel rokon mennoniták és mindezeknek közös eredete : az újrakeresztelők Luther megigazulás tanát megváltoztatva a katolikus tan felé hajlanak : Luther szerint az ember szabadakarata az eredeti bűn miatt megszűnt és csak a bűnre képes ; ennek következtében a megigazulás nem belső megtisztulás és átalakulás a megszentelő kegyelem által, hanem csupán a bűnnek befödése, névleges, de nem valóságos megszüntetése. Ezek az említett szekták lelki újjászületésről, az ember benső megigazulásáról beszélnek és az üdvösség eléréséhez a hit mellett megkövetelik a szeretet jócselekedeteit és a megszentelő kegyelmi állapotot, mint az ember erkölcsi tevékenységének gyümölcsét tekintik.

Ezért találunk náluk valami ősegyházféle vonást : a szigorúbb egyházi fegyelmet, amennyiben a közösségükkel élénkebb összeköttetést tartanak fenn. Ez részben megmagyarázza azt, hogy az aránylag kisszámú szekták évszázadokon keresztül fennmaradnak és nem tűnnek el a nemzetek millióiban.

Nem tartom szükségesnek, hogy ezeket az itt említett egyes szektákat tudományos szempontból felépített cáfolattal kísérem : arra ők maguk sem tartanak igényt, hogy valaki tudományos szempontból komolyan vegye őket, de más oldalról inkább csak a tanulatlan nép között terjednek és ott vajmi keveset használna a teológiai érvekkel való harc : módszerük leginkább abban áll, hogy egy-egy mondatot kikapnak a Szentírásból és azzal érvelnek az egyszerű emberek előtt, akik nem hivatottak ennek a raffinériának a mélyére látni és így könnyen a megtévesztésnek áldozataivá lesznek.

A felsorolt szekták követőinek száma valamivel többet tesz ki, mint másfél milliót, de a két milliót nem haladja meg.

IV. Angol és amerikai eredetű szekták.

Az előző fejezetben tárgyalt szekták meglehetősen jelentéktelenek mind számuknál fogva, hisz összes követőik száma *nem* haladja meg a kétmilliót, mind pedig területi megkötöttségüknél fogva, mert a legtöbbje csak kis területen vagy egy nemzet kebelében terjedt el. Sokkal nagyobb jelentőségre tettek szert az angol és az amerikai szekták követőiknek számánál és területi elterjedtségüknél fogva.

Angliában az anglikán államegyház mellett, amelyet az előzőkben már ismertettünk, a reformációs idők forradalmi hangulatában új vallási csoportok alakultak. Mivel az anglikán egyház megtartotta hierarchikus (episkopális) szervezetét, amely némelyeknek nagyon katolikus volt, sokan ezektől az elemektől akarták megtisztítani az új vallást: ezek a puritánok. Ugyanők később a *presbiteriánus* nevet vették fel, mert azt hangoztatták, hogy az összes presbitereknek hasonló jogaik vannak és az egyházközség fölött nem a püspök, hanem a presbiterek gyülekezete áll. Ezek, mint a skót egyház, kálvinistáknak érzik magukat, természetesen angol-szász nemzeti jelleggel. Ugyancsak ilyen forradalmi szellemből indultak ki a *kongregacionalisták* vagy independentek, akik minden egyházközségnek teljes függetlenségét hirdették az episkopális és presbiteriánus egyházhatalommal szemben. Az eredetben osztoznak velük a *baptisták* és a *kvékerek*. Az európai pietizmussal rokon gondolat támasztotta a *metodisták* különféle csoportjait, amelyekhez a XIX. század szociális nyomorának enyhítésére csatlakozott az *Üdvhadereg*. Ugyancsak a XIX. század apokaliptikus

mozgalmai termelték ki az *irvingiánusokat*, a *Darbysmus* szektáját és az *apostoli szektákat*.

Ez a 9—10 angol eredetű szektárius csoport közös érdekeik védelmére két nagy szervezetben egyesült: az egyik «Anglia evangélikus szabad-egyházainak tanácsa» (Council of the evangelical free churches of England) és a másik a néhány évvel ezelőtt alapított ugyanezen egyesületnek szövetség-tanácsa, amelynek hivatalos jellege van. Ezek a szekták az előkelő anglikán államegyházzal szemben a kispolgárságra támaszkodnak és az államegyházban hozzájuk legközelebb áll az evangélikus irányú low church.

A legszínesebb, szinte kaleidoszkopszerű képet nyujtanak vallási tekintetben az *Amerikai Egyesült Államok*. Amerika felfedezése után alig néhány évtizedre katolikus szerzetesek megnyerték a bennszülött lakosságot a katolikus Egyháznak. Természetesen ez nem ment simán, mert az első hittérítők vére festette meg az újvilág földjét és tette termékenyvé Krisztus számára. A XVII. század elején azonban Virginia angol kolónia megalapításával megnyílt a kapu az angol bevándorlók előtt, akik a protestantizmust is megalapították amerikai talajon. Ez a bevándorlás mindinkább folytatódott annyira, hogy csakhamar túlsúlyba jutottak a protestánsok, sőt mikor 1763-ban Kanada is az angolok kezére jutott, ott is uralkodóvá lett a protestantizmus. Mikor a reformáció alatt és után megindult a népvándorlás amerikai földre: a holland kálvinisták, a skót presbiteriánusok, az anglikánok üldözése elől menekülő kvékerek, a francia királyoktól féltő hugenották, az angol Jakabok elől menekülő ír katolikusok költöztek e földre. Ezek a felekezetek azután magukkal hozták hazájukból a másik felekezet gyűlöletét és a szabadság földjén egymást akarták kiirtani. Csak egy állam: Maryland katolikus lakói hirdették az általános vallási szabadságot Baltimore lord, Maryland fejének

rendelete alapján. De az Egyesült Államok megalakulása-kor az alkotmány teljes vallásszabadságot biztosított minden felekezetnek és így mindenki meggyőződése szerint tisztelheti az Istent. Ez a vallásszabadság azután rányomta bélyegét Amerikára, mert ott nincsen népegyház vagy államvallás, a nyilvános hivatalok számára nem követelnek semmiféle vallást, hitoktatás az állami iskolákban nincsen : vagyis az állam és az egyház teljes elválasztását hajtották végre. Viszont a protestantizmus sem vett fel Amerikában sajátos alakot, mint Európában a három történeti egyház, hanem inkább a gyakorlati szellem érvényesülése következtében sajátos szekták alakultak, amelyeknek eredete és jellege kifejezi az ország vallási hagyománynélküliségét.

Ennek következtében a legkülönbözőbb irányú keresztény felekezetek és szekták szabadon fejlődhetnek : a keleti államokban a kereszténységet, legalább is külsőségeiben megbecsülik, de a nyugati részeken rengeteg sok a vallástalan és a megkereszteletlen, anyagiás gondolkodású polgár. Az északamerikai Unió a népszámláláskor egyáltalán nem veszi figyelembe a vallást, de ezért nem szabad a nagy tömegeket felekezetnélkülieknek tartanunk, másoldalról pedig a statisztikákban az egyes egyházak és szekták adataira vagyunk utalva, amelyek nem megbízhatók.

Az említett tények következtében Amerika a szekták eldorádója lett és ma közel 200 különféle vallásfelekezetet számolnak. Megbízható források szerint az Unió 130 millió lakosából 70 millió tartozik a protestantizmus neve alatt a különböző egyházakhoz és szektákhoz. A hivatalos anglikán episzkopális egyháznak 3 millió hívőjén kívül, akik a jobb és a műveltebb körökhöz tartoznak, az összes előbb említett angol eredetű szektáknak vannak követőik. Az igazi amerikai eredetű szektákat két vonás jellemzi : az egyik a tisztán gyakorlati beállítottság a vallási kér-

désekben és feladatokban is, amely a vallási elmélyedést háttérbe szorítja és másodrangúvá alacsonyítja ; a másik vonás : hogy Amerika nem élte át a keresztény középkort, ennek következtében nincs vallási hagyománya, hiányzik a vallási fejlődéstörténet, a skolasztikus bölcselnek világossága, az igazi misztikának bensősége. Ez utóbbi vonás magyarázza meg az előző vonást. De ezt érzi az amerikai néplélek is : ezért a mindennapi élet pusztaságából, a kálvinista gondolatvilág hidegségéből kutatja az előbbi vonásokat és így származtak azok a sajátos szektaalakulatok, amelyekben homályos filozófiai gondolatmenetek, szentimentális miszticizmus, ki nem alakult bibliai hit különös keverékké olvadtak össze. Csupán az ily szempontból jellegzetes szekták ismertetésével foglalkozunk itt, mint a *mormonokkal*, az *adventistákkal* és Russel alapításával : a *komoly bibliakutatók* szektájával. Természetesen még hozzá kell fűznünk, hogy az előbb említett 200-féle felekezet közül igen sok csak árnyalatilag különbözik a másiktól : így például a baptistáknak 14 ága, a metodistáknak 15 színeze is van. Így tehát a 200-féle felekezetet ezen az alapon harmadára is leszállíthatjuk és le is kell szállítanunk.

E bevezető szavak után az egyes angol és amerikai eredetű szekták történetét és tanítását a következőkben ismertetjük.

1. A presbiteriánusok.

A presbiteriánusok tágabb értelemben Kálvin összes követői, amennyiben a hierarchikus, vagy püspöki rendszerrel ellentétben a lelki és kormányzó hatalmat a presbiteriumokra bízák. Szűkebb értelemben ma általában presbiteriánusoknak nevezik az angolnyelvű országok : Anglia, Skócia, Írország, Északamerika kálvinistáit, ahol a presbiteri rendszer nemcsak a katolikus Egyháztól,

hanem még a püspöki rendszert fenntartó hivatalos anglikán egyháztól is elkülöníti őket.

A *presbiteri rendszer* vagy presbiteri alkotmány abban áll, hogy az egyházközség tekintélyesebb tagjaiból: egyháziakból és világiakból testület alakul — a presbiterium — és ez képviseli az egész gyülekezetet, annak nevében bizonyos jogokat gyakorol és a főbb kérdésekben a döntés joga nála van. A presbiteri elvet, amely a lutheri és a zwingliánus irányzatnak idegen volt, Kálvin vezette be, aki az Isten szavát nemcsak prédikációval akarta gyümölcsözővé tenni, hanem arra rendelt külön intézménnyel: «a censores morum»-mal, az erkölcsbírákkal, akiknek első feladata az egyházi fegyelem ellenőrzése volt. Ezt az elvet legkövetkezetesebben a skót egyházban vitték keresztül, de más protestáns területeken is presbiteri rendszer alakult ki: így Franciaországban 1802-ben, míg a rajna-westfáliai presbiteri rend 1835-től általában mintaképe lett a többieknek. Eszerint a presbiterium tagjai a lelkészek, az egyházgondnokok, a diákonusok, ahol vannak; a presbiteriumok követeiket a zsinatba küldik, amely zsinat az elnökségét teljesen szabadon választja. A kerületi zsinat szuperintendensei és egy-egy egyházi és világi követ alkotják a tartományi zsinatot. Az utóbbiakból alakul meg az általános, vagy birodalmi zsinat. A presbiteriumok hatáskörébe tartoznak a felekezeti ügyek: istentisztelet, egyházi fegyelem, ifjúság nevelése, szegénygondozás, birtokkezelés, továbbá a külső és belső kormányzási ügyek.

A *presbiteriánusok eredete* a következő: az anglikán egyház szervezete, kultusza, némely szokása túlságosan katolikus ízű volt némelyeknek, akik ezektől az elemektől megtisztítani szerették volna új egyházukat. Különválásukra alkalmat adott az 1559-iki «Act of Uniformity», amikor ezek nem csatlakoztak az anglikán egyházhoz és 1567 óta külön egyházközséget szerveztek, amelyben már

megtisztították az új vallást az említett elemektől és ezért *puritánoknak* nevezték magukat. Ezzel a vallási ellenzékkel I. Stuart Jakab és I. Károly alatt egyesült egy politikai ellenzék is, amely a parlamenti jogok kibővítését követelte és így a puritán fogalom politikai jelentést is kapott. Idővel a puritánok különböző irányzatokra oszlottak: egyik ilyen irányzatuk a szűkebb értelemben vett *presbiteriánusok*, a másik a kongregacionalisták, a harmadik a baptisták, a negyedik a kvékerek, akikkel a továbbiakban foglalkozunk.

A presbiteriánusok helyzete az egyes országokban: *Skóciában* Knox János honosította meg a presbiteriánizmust. Az 1560-ban tartott első általános zsinaton a Book of Discipline-ban lefektetett elvek szerint megalkották a presbiteri egyházszervezetet. A következő évtizedekben a katolikus Egyházzal és az anglikán püspöki egyházzal szemben folytatott küzdelmekből győztesen kerültek ki és később is, amikor VI. Stuart Jakab (1567—1625), 1603-tól mint Anglia királya I. Jakab és I. Károly politikai okokból megkísérelték Skóciában az anglikán liturgia és püspöki szervezet meghonosítását, ezek a kísérletek hajótörést szenvedtek. A skót presbiteriumok is küldtek képviselőket a westminsteri konferenciára (1643—52), ahonnan a westminsteri hitvallás származik: a «Confession of Faith» elfogadja a kálvinizmust, a «Directory for the public Worship» a liturgiát puritán módra egyszerűsítette és így az állami befolyás kizárásával a presbiteri alkotmány mellett döntött. Skóciában ezek az iratok az államegyház hitiratai. Az Angliával való szoros összeköttetés következtében az állam és a patronusok joga például a lelkészek állásbahelyezésénél, gyakran a gyülekezet jogával szemben érvényesült és így a kálvinista színezet a skót államegyházban elhalványodott. Ez különböző elágazásokra vezetett az államegyháztól és ezek 1847-ben az «United Presbyterian Church»-ban egyesültek. Amikor

pedig később a lordok háza visszautasította az ú. n. vétőtörvényt, amely szerint a patronustól ajánlott lelkeszt a gyülekezet véneinek többsége visszautasíthatta volna, megalakult a Free Church. E két egyház 1900-ban egyesült az «United Free Church»-ban, amelynek félmillió tagja van az államegyháznak, a «Church of Scotland»-nak 700.000 tagjával szemben.

Angolországban VI. Edwárd alatt mutatkozhattak kálvinista törekvések (1547—53), Erzsébet (1558—1603) az egységesítő törvénnyel és a 39. cikkellyel az anglikán vallást tette kötelező államvallássá, amellyel szemben álltak nemcsak a katolikusok, hanem a kálvinisták is, akik puritánok vagy nonkonformistáknak nevezték magukat. I. Károly uralkodása alatt egyes pártfogóik, hatalmas államférfiak révén sikerült nekik a hadseregben és a parlamentben túlsúlyra jutniok és a westminsteri zsinaton győzelemre juttatták elveiket. Cromwell forradalmi uralkodása alatt azonban nem ők aratták le e győzelem gyümölcseit, hanem az independensek. A királyság visszaállítása után ismét az anglikán egyház jutott győzelemre és csak 1689-ben kaptak engedélyt Angliában a nonkonformisták magánistentisztelet tartására; jogaikat közben folyton igyekeztek gyarapítani, 1691-ben egyesültek az independensekkel, melyhez 1696-ban a baptisták is csatlakoztak. A múlt század második felében a különböző pártok egyesültek a «Presbyterian Church of England»-ben, amelyhez a methodisták egyik ága is csatlakozott.

Irországban a presbiteri mozgalom a XVI. század utolsó évtizedében jelentkezett és megerősödött a skótoknak az Ulster grófságban való betelepedésével I. Jakab alatt. A múlt században egyesültek a Presbyterian Church of Irland-ban félmillió hívővel, de mellette létezik még a kevés hívőt számláló Reformed Pr. Ch. of Irland.

Északamerikában I. Jakab óta Angliából, Irországból, később Hollandiából sok presbiterianus telepedett le,

akik több ágra szakadtak : jelentősebbek a Presbyterian Church in the United States több mint egymillió hívővel, a Reformed Pr. Ch. in the U. St. negyedmillió hívővel ; ezenkívül még négy presbiteri egyház létezik különféle neveken, amelyek az előbbiekkal összesen két és félmillió hívővel rendelkeznek.

A világ összes presbiteri alkotmánnyal bíró reformált egyházai a mult század második felében egyesültek az Alliance of the Reformed Churches throughout the World holding the Presbyterien System-ben, amely nem a hit-alapon, hanem a presbiteri alkotmány alapján elkülönül az episkopális egyházaktól és az independentizmustól. Ez az alliance zsinatokat tart : az elsőt Edinburgben 1877-ben, a hetediket 1904-ben Liverpoolban tartotta.

2. Kongregacionalisták vagy independensek.

A reformációs idők harcaiban akadtak olyanok, akiknek nemcsak az episkopális szervezet, de még a presbiteri alkotmány sem volt elég radikális és ezek az egyházközségek teljes függetlenségét hangoztatták. Ezért az anglikán egyház és a presbiteri szervezettől különálló egyesületeket, kongregációkat alapítottak és innen nyerték nevüket : kongregacionalisták, vagy independensek a teljes függetlenség fogalma miatt. Először csak Hollandiában alapítottak ily független kongregációkat, de 1616-tól Londonban is, ahol Cromwell kormánya idején nagy befolyásra tettek szert. Később a türelmirendeletig, vagyis 1689-ig sokan Amerikába vándoroltak és oda is magukkal vitték az új eszmét.

A szektának dogmatikai szempontból semmi lényeges külön tanítása nincsen ; a kálvinista predesztinációnak legszélsőségesebb fejlődését mutatja : az egyházközség feje Krisztus, tagjai pedig csak a kiválasztottak lehetnek ; ezért minden dogmatikai, hierarchikus és kultusz meg-

kötöttség elvetendő és csupán a Szentírás az irányadó mérték. Az atyák tanításai, a zsinatok határozatai, a régi egyház hitvallásai nem kötelezők. Ez a szekta nem tett mást, mint a protestáns gondolatot logikusan végigvezette a végső konkluzióig, mint a kvékerek. 1658-ban 120 kongregacionalista hitközség elfogadta a westminsteri hitvallást. Ma Nagy-Britanniában és Amerikában található hárommillió hívőjükkel.

3. *Baptisták.*

Az újrakeresztelők szektájával már foglalkoztunk és láttuk, hogyan terjedt el Németországban, Svájcban a reformáció idején, hogyan támadt életre a holland menoniták szektájában, sőt újabban a nazarénusok is ugyanannak a gondolatnak megvalósítói. A nagyobbarányú baptista mozgalom Angliában indul meg: 1580-ban az angol independens (kongregacionalista) községekben némelyek kezdték elvetni a gyermekek keresztségét, kiváltak a hitközségeiből és «általános baptisták» névvel illették magukat arról a tanításukról, hogy Krisztus általános engesztelést szerzett halála által és Kálvin predesztinációs tanításával szemben azt hirdették, hogy az Isten kegyelme minden embernek osztályrészül jut. Ebben a légkörben történt, hogy az egyik londoni puritán hitközség nemcsak a gyermekek keresztségét utasította vissza, hanem a keresztelésnek eddigi formáját: a vízzel való leöntést is Szentírás-ellenesnek nyilvánította. A hitközség egyik tagját Blount Richárdot, elküldték a hollandiai Rhynsburg arminianus hitközségéhez, ahol már régebben is alámerítéssel kereszteltek. Itt a nevezett Blount újból megkereszteltette magát Rhynsburgi Ker. János tanítóval, visszatért Londonba és a puritán hitközség 55 tagját ismét megkeresztelte alámerítéssel. Ez az első baptista hitközség Angliában. A tagok «meg-

keresztelt keresztények»-nek nevezték magukat és az általános baptistákkal szemben vallották Kálvin predesztinációs tanítását, vagyis, hogy az emberiségnek csak kiválasztott része jut boldogságra, a «nem-kiválasztottak» pedig a kárhozatra jutnak : ezért őket partikuláris (részleges) baptistáknak is szokták nevezni. Az általános baptisták is csakhamar bevezették az alámerítéssel való keresztelést és egyesültek az utóbbiakkal.

A baptisták szektája iránt kezdetben meglehetősen nagy volt a lelkesedés ; különös védelemnek örvendettek Cromwell Olivér lord-protector kormányzósága idején (1653—58). De csakhamar kemény üldözés tört ki II. Károly király idejében (1660—85), amikor a prédikátorok bebörtönzésével, kápolnák bezárásával igyekeztek terjedésüket megakadályozni. Azonban ennek ellenére is nőtt a baptisták száma. A XVIII. század elején mutatkozó lanyhulás erre a szektára is áterjedt, amikor kebelében a külföldi missziók és a keresztség kérdése egyébként is szakadásokat okozott. A múlt században friss új életet vitt be a szektába Spurgeon prédikátor, kiváló szónokuk (meghalt 1896).

Amerikában 1639-ben, tehát majdnem egyidőben az angliai baptista mozgalommal, alakult meg az első baptista hitközség. Alapítója Williams Roger puritán prédikátor volt, aki 1631-ben 30 éves korában kivándorolt Angliából Amerikába, a Rhode Island (Providence) államot alapította és teljes vallásszabadságot hirdetett. Williams Amerikában még egyszer megkereszteltette magát barátjával, Hoffmann Hezekiellel, akit viszont ő keresztelt meg alámerítéssel. A baptista mozgalom aránylag lassan haladt előre, 1776-ig csak száz kisebb baptista hitközségük volt tízezer taggal. A függetlenségi háború azután hatalmas lökést adott ennek a szektárius mozgalomnak is : számuk erősen megnövekedett, baptista főiskolák nyíltak meg, köztük a Brown-egyetem

és még másik két egyetem. A mult század közepe óta 160 baptista magasabb tanintézet nyílt meg: egyetemek, szemináriumok, kollégiumok, felsőbb leányiskolák, sőt külön intézetet állítottak fel a négerek és az indiánok számára. Az övéké a Rockefellertől oly gazdagon dotált chikágói baptista egyetem is. A mult század utolsó tizedében az egyik évben több mint ötmillió baptista úrvacsora-részstvevő volt. Ma a baptistáknak a fele Amerikára számítható és nem tévedünk, ha ott a — különböző árnyalatú — baptisták számát a gyermekekkel együtt 15 millióra tesszük.

A baptizmus az európai kontinensen Németországon át terjedt el: a mult század elején működött Hamburgban Oncken János bázeli születésű, de skót metodista nevelésben részesült ifjú, aki dr. Sears amerikai baptista kereszttelésében részesült és nem kevés üldözésen, nehézségen át sikerült neki kivívni a német baptisták szabadságát. A század közepén már félszáz gyülekezetben ötezer tagot számláltak Németországban, ahonnan azután a szomszédos északi államokba és Magyarországra is elterjedt a baptisták szektája.

Hazánkban különböző, Németországot megjárt mestereberek voltak az első terjesztők: Rottmayer asztalos, Novák szabómester és végül a mult század második felében Mayer Henrik, mint a «Brit és Külföldi Biblia Társaság» megbizottja szervezte meg az első baptista gyülekezetet és fejtett ki nagy munkásságot. A XX. század elején az államhatalom is elismerte a baptistákat, akik legsűrűbben Bihar és Aradmegyékben laktak. A világháború után a nagyon lefogyott hitközség nagy erővel kezdte meg az evangélizálást, folyóiratokkal, teológiai iskolájjukkal és alamizsnájukkal igyekeznek ügyüket előbbre vinni, amely a protestáns vidékeken többé-kevésbé sikerül is.

A baptista szekta különböző ágainak összefoglalá-

sára szolgál az 1905 óta létező világszövetségük, amely laza kötelékekkel bár, de igyekeznek a különböző árnyalatú csoportokat összetartani. Az összes csoportok taglétszáma 11 millió megkeresztelt tag, amely a gyermekekkel együtt háromszorosára emelkedik, vagyis majdnem harminc millióra kell ma becsülnünk a világ baptistáinak számát.

A baptistáknak különböző csoportjaik vannak: a *tulajdonképpeni baptisták* az összeseknek a négyötödét ölelik fel. De ezenkívül még vagy tíz jelentősebb csoportjuk van, amelyek közül a legnépesebbek:

a) *Krisztus tanítványai*, másfél millió felnőtt taggal, leginkább az amerikai Missouri államban, továbbá Nagy-Britanniában, Ausztráliában és az angol dominiumokban vannak elterjedve. Alapítójuk Campbell Tamás és fia Sándor, akik a múlt század elején vándoroltak ki Amerikába. Tanításában ez a szekta távolodott el legjobban a kereszténységtől, tanrendszerének racionalista és pelagiánus színezete van; elvet minden hittételt, amelyet nem lehet egyenesen Krisztus szavaira visszavezetni a Szentírásban. De tévelyeket tanít a Szentháromságról és Krisztus istenségéről is. Irodalmilag nagy jelentősége van a szektának számos egyeteme és főiskolája miatt.

b) A *szabadakarati baptisták* (Free-Will-Baptist) a kálvinista predesztinációs tannal ellentétben a teljes akaratszabadságot védik és arminiánus alapelveket követnek. Első hitközségük 1780-ban New-Hamshire-ban alakult meg; sajátságuk, hogy olyanokat is az úrvacsorához engednek, akik nincsenek baptistaként megkeresztelve.

c) Pennsylvánia és az attól nyugatra fekvő államok németnyelvű lakosai között vannak a *Tunkers*-nak nevezett baptisták, akiknek alapítójuk a német Müller Sándor. Ennek a baptista árnyalatnak mennonita jellege van:

elvetik az esküt és a hadi szolgálatot, minden művelődés ellenségei. Ezért ez a szekta csak ott tarthatja magát, ahol az élet még egészen patriarkális és nincsenek kultúr-igények. Ennek egyik ága a «Cionista testvérek», akik Pennsylvániában Cocalico partján megalapították az Ephrata telepítvényt és szorgalmas, aszkéta munkások.

d) *A hetedik nap baptistái* (Seventh-Day Baptists) nem a vasárnapot, hanem a szombatot ünneplik meg; a XVII. században alapította Bampfild Ferenc Angliában, de ugyanekkor Amerikában is megalakult.

Ezeket kívül még számos árnyalatot lehetne felsorolni.

Ami a *baptisták tanrendszerét* illeti, 14 cikkelyben foglalják össze tantételeiket.¹

Az 1. cikkely: «Hisszük, hogy az Ó- és Újszövetség szent iratai a Szentlélektől ihlettek, úgy, hogy e könyvek együttesen alkotják az emberiségnek adott egyedül igaz isteni kijelentést és az Isten megismerésének egyetlen forrását s ezeknek kell lenni a hit és életmód egyetlen szabályának és zsinórmértékének».

A 2. cikkely szól a hitről az egy igaz Istenben, minden dolog Teremtőjében, aki három a személyben és egy a lényegben. Ugyanitt szó van az angyalok teremtéséről és bukásáról, továbbá az ember teremtéséről.

A 3. cikkely a bűnről szól: a baptisták szerint — a protestáns felfogás után — az eredeti bűn nem igazi bűn, hanem az emberben rejlő rossz hajlam, lustaság a jóra és hajlandóság minden rosszra. A 4. cikkely Jézus Krisztus megváltásáról szól helyes katolikus értelemben. Az 5. cikkely: «Hisszük és valljuk, hogy öröktől fogva Isten szabad tetszése volt, hogy bűnösöket megváltson, örök és boldog életre vezessen. De mi azt tartjuk, hogy az Írás határozottan tanítja minden ember felelősségét Isten előtt. Az Istentől kiválasztottakat senki sem ragadhatja

¹ B. Weert: Magyar ford. «Megkeresztelt keresztények hitvallása és alkotmánya». 1923.

el». Tehát a baptisták is követik Kálvin predestinációs tanát tompított formában.

A 6. cikkely az újjászületésről beszél teljesen protesztáns értelemben : a bűnös bűneinek tudatában Krisztushoz menekül és a hit által elnyeri bűnei bocsánatát és a megigazolást. A következő cikkely az újjászületést követő megszentelésről szól, amely a hívő teljes kialakítása Krisztus képévé.

A 8. cikkely a keresztségről szól : «Hisszük, hogy az Újszövetség határozott kijelentése szerint, a Krisztus által szerzett szent keresztség abban áll, hogy a megkeresztelendő az Úrnak erre rendelt szolgálója által az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében egyszer víz alá merítenessék és abból ismét kiemeltessék». A továbbiakban kifejti, hogy csak felnőttek kereszttelhetnek meg és a keresztség nem kegyelmi eszköz, amint általában nem tartják szentségnek, mert ilyen náluk nincsen. A következő cikkely az úrvacsoráról szól kálvinista értelemben : Krisztus lelki módon élveztetik a kenyér és bor látható jegyében.

A 10. cikkely az Úr gyülekezetéről szól : A gyülekezetnek a feje az Úr Jézus Krisztus, más látható feje nincsen ; tagjaiból választják a gyülekezet véneit, tanítóit, prédikátorait, akiknek kötelessége a gyülekezet felett felügyelni, tanítani és prédikálni az istentiszteleti összejöveteleken. A tagok kötelessége a kölcsönös szeretet, a gyűléseken való részvétel és az apostoli munka a hitközség kiépítésében. A botrányt okozó és ismételten bűnökbe eső tagokat kizárják. A 11. cikkely az Úr napjáról, a vasárnapnak a megszenteléséről szól ; a 12. cikkely tanítja a monogám házasságot és házasságtörés esetén megengedi az elválást és az ártatlan félnek az új házasságkötést. A 13. cikkely engedelmességre kötelez a felsőbbség iránt. A 14. cikkely tárgyalja az utolsó dolgokat : elfogadják az örök pokolt és mennyországot,

a feltámadást, de chiliasmust is tanítanak : vagyis szerintük az első feltámadás után Krisztus ezer évig fog uralkodni az igazakkal és azután a gonoszok is feltámadnak és ekkor lesz a végítélet. A tisztítóhely létezését a baptisták elvetik.

A baptisták istentisztelete igen egyszerű : prédikációból, elmélkedésből, énekből és imából áll. Sajátságos az ú. n. bibliai óra, amikor a prédikátor a Szentírás valamely részletéről beszédet mond, utána teljes hallgatásban a hívők elmélyednek a hallott igazságok fölött. Végül a prédikátor felszólítja az egyik vagy másik testvért vagy nővért, aki azután az előbb átélmélkedett igazsággal kapcsolatban tesz nyilatkozatot a maga érzelmeiről és gondolatairól.

*

Mi katolikusok elismerjük a baptisták komoly erkölcsi törekvését, buzgóságát és vallási tevékenységét és azt a tényt, hogy ellentétben az adventistákkal a baptisták mindig visszautasították a katolikus Egyház és a pápaság ellen intézett támadásokat és rágalmakat. Hans Herzl a cionizmus alapítójának egyetlen fia, aki 1924 okt. 17-én katolikussá lett, miután a zsidóságból a baptista szektán át a katolikus Egyházba jutott, a baptistákról ezt írja : «A baptistákban buzgó keresztények szektáját ismertem meg, akik a Szentírás szellemében élik életüket. Kezdtem egyszerű és szép istentiszteletüket látogatni».¹ Másik kedvező bírálatot hallottunk, amikor az egyik német evangélikus egyháztanács arról tárgyalt, mit kellene tenni, hogy a szegényekkel jobban megismertessék az evangéliumot, a felelet az volt : «küldjete nekik prédikátorokat» ; de erre egy luteránus professzor azt felelte : «küldjete nekik baptistákat !»

¹ Neues Reich, Wien. 1924. 254.

A baptizmus a maga dogmanélküli kereszténységével tetszetős a modern, büszke embernek, de éppen e dogmanélkülisége miatt nem tudja a baptizmus a jelenkor vallási szükségleteit kielégíteni. A nyugtalanul kereső emberiség csak akkor fogja megtalálni békéjét, ha az igazságnak ama rendíthetetlen oszlopaira építhet, amelyen Krisztus igaz Egyháza áll. A szubjektivizmus miatt a baptizmust sok szürke tévely övezi, a szentségek tagadásával megfosztja az embert az isteni kegyelemtől és így a gyenge emberi akarat a maga szenvedélyességével nem juthat célhoz, amelyet az ember a hit és erkölcs kérdéseiben csakis isteni erővel érhet el, amelyet Krisztus az Egyházba és a szentségekbe helyezett.

4. *Kvékerek.* (Quäkerek.)

Quäker eredetileg gúnynév volt vallási rajongók megjelölésére és jelentése szerint : reszketők.

Ez a szekta is jellegzetes kifejezője annak : hová jut a vallási gondolat, ha a biblicizmus és szubjektivizmus útján szabadjára engedjük. Ez a szekta is végigvezette a protestánsoktól felállított elvet és bemutatta annak végső állomásait : hová jut logikusan az emberi értelem, ha a tanító hivataltól elvonatkoztatva magára hagyjuk vizsgálódásaiban és a maga szubjektivizmusában alakíthatja ki vallásos meggyőződését. A reformációs idők vallási forradalma termelte ki a XVII. század elején ezt a szektát, miután az embert elszakították Krisztus igaz Egyházától, de helyébe nem tudtak neki sem jobbat, sem ugyanolyanértékűt adni és az emberből sem tudták kiirtani a nemes törekvést az igazi bensőséges táplálék, az igazság után. A kvékerek becsületes, őszinte vizsgálódása rá a bizonyíték, hogy az egyesek mindig ki vannak téve a tévedésnek és tévedésbe is jutnak, ha nem fogadják el azokat a tényezőket, amelyeket Isten végtelen

bölcsessége rendelt. Ez a szekta a protestáns tanításnak legvilágosabb cáfolata : hogy a Biblia nem az egyetlen és elégséges hitforrás és a csalhatatlan egyházi tanítóhivataltól nem lehet büntetlenül elpártolni. E szekta története is bizonyítja : az egyes emberek belső megvilágítása a vallási liberalizmushoz, később a deizmushoz vezetett, ahonnan már csak egy lépés volt a racionalista vágyányokra terelődés. Minden erkölcsi komolyságuk, önzetlen, bátor emberszeretetük és mély vallásosságuk ellenére meg kell állapítanunk súlyos vallási tévedésüket : a bukott emberiség szomorú helyzetének félreismerését.

A szekta alapítója Fox György Angliában a Leicestershire grófság Drayton falujában született 1624-ben tisztességes, becsületes iparosszülöktől, akiktől jó tulajdonságokat örökölt, de hamar megnyilvánult álmodozó búskomorsága és magányos csendes tépelődése. A 19 éves zárkózott ifjú gyakran ült távol az emberektől és nagy dolgok fölött tépelődhetett, mert volt lelki ereje méltatlanul viselkedő papokat meginteni és társaságukat elhagyni, hogy — saját bevallása szerint — Isten szavát meghallja : «Látod, amint az emberek hiúságokba merülnek el ; te felejtsd el, maradj távol tőlük és légy rájuk nézve idegen». Az isteni hívás üzte-hajtotta a nyugtalan fiatal embert helységről-helysére, mindenütt világosságot és nyugalmat keresett, de nem talált. E kutatása közben ismét az Isten szavát vélte hallani : «Egy van, aki bajodat ismeri és segíteni akar : Jézus Krisztus». Erre csendesebb lett nyugtalan lelke és most már egy célja volt : Krisztust megismerni.

E céljának elérésében a fiatal rajongó a megkezdett úton tovább haladt és meggyőződése lett, hogy az ember nem a tudományos képzettség, sem a mai kereszténység, sem a Biblia megszokott olvasása által jut az igazsághoz, hanem egyedül az Isten szava által, amely minden ember lelkében megszólal. Ez a belső isteni fény minden igaz-

ságnak zsinórmértéke, ez a legmagasabb ismeret minden emberi tanításnak a magva.

Ebben a gondolatban kifejeződik a szekta lényege és alaptanítása. Ennek a tanításnak sikerült barátokat is szerezni, akikkel azután Fox rettenthetetlen bátorsággal lépett fel a bűnös világ, a bírák igazságtalansága, a kereskedők csalásai, a papok világiassága ellen. Amikor a hatalmas termetű férfi vállaira lógó hosszú hajával, bő ujjasban és bőrnadrágban a tömeg elé állt és felnyitotta száját, gondolatai és érzelmei nehezen találtak kifejezések, de a mosoly elhalt a hallgatók ajkain, mert a szávaiból áradó bensőséges tűz a szívek jégkérget is megolvasztotta. Ennek ellenére rengeteg szenvedés és üldözés kísérte útjain: többször tetteleg bántalmazták, bíró elé hurcolták, akinek kérdéseire nem adott feleletet, hanem felszólította, hogy tisztelje Istent és reszkessen Istentől, mire a bíró gúnyosan «quäker»-nek, reszketőnek nevezte és innen kapta a szektája is ezt a nevet, mert azelőtt «barátok szövetsége» volt a nevük. Foxot halálra ítélték és csak előkelő férfiak közbenjárására kerülte el a kivégzést.

Az üldözések okai voltak többek között, hogy Fox tagadta a háború jogát és a hadi szolgálat kötelezettségét, követőinél a vallási rajongás gyakran nyilvános botrányokban nyilvánult meg, de különösen sok bajt és gyűlöletet szerzett a szektának Fox barátja: Naylor Jakab, a londoni hitközség elnöke. Ez a megtévelyedett az «emberfia legszebbjének», a «béke fejedelmének» tiszteltette magát és mikor törvény elé állították, nem tagadta, hogy imádtatta magát. Fox e kinövéseket elítélte, de nem volt ereje a felidézett szellemet viasztorítani.

Az üldözések ellenére is nőtt a szekta követőinek száma és így hozzáálltak a szekta szervezetének kiépítéséhez és a vallás-erkölcsi előírások kidolgozásához. A hitkérdéseiben semmi kötelezőt nem írtak elő; előírásaik az

istentiszteletre, a házasságkötésre, a szegény-, beteg- és a községápolására vonatkoznak. De a szektának nem igen voltak nyugodt napjai: Fox ismételten börtönbe került, majd Amerikába ment misszióskörútra, közben megnősült, de amikor visszatért Angliába, ismételten börtönbe került és csupán életének utolsó éveit voltak nyugodtabbak. Ugyanekkor vígasztalására szolgált William Penn híres kvékernek működése. Ez az ifjú tekintélyes angol admirálisnak és miszticizmusra hajló német anyának volt a fia és szülei akarata ellenére a kvékerekhez csatlakozott és ezért a legkeményebb üldözéseket is eltűrte. Az ifjú Penn II. Károly királytól szülei követeléséért az állami kincstártól Északamerikában Delaware-től nyugatra, hatalmas földrészt kapott, amelyet tiszteletére ma is Pennsylvániának neveznek. Penn e területen 1662-ben szabad államot teremtett, demokratikus és vallási eszméit törekedett a jóság szellemében megvalósítani és valóban az indiánok atyja lett és a vadon pusztaság vörös fiainak bizalmát sikerült neki megszerezni. A rabszolgaság kemény sorsának enyhítésén dolgozott és tulajdonképpen ő ennek a szektának a megalapítója Amerikában. Ezt az egyébként nemeslelkű férfiút is keményen üldözte a sors: felségsértéssel gyanúsították, majd felesége és idősebb fia hirtelen meghaltak, majd ismét törvény elé állították állítólagos katolikus érzelmei miatt és ami a legérzékenyebben érintette: egy angliai utazása után Pennsylvániát vallásilag és erkölcsileg teljesen feldulva találta. Hosszú betegség után 1718-ban halt meg, miután barátja, Fox már 1691-ben elköltözött az élők sorából. Ugyancsak ekkor halt meg Barclay, a kvékerek teológusa. A kvékerek száma ekkor Anglia öt-millió lakosából 50.000 volt.

Fox, Barclay és Penn halála után a szekta hanyatló irányt mutat: a vallási szubjektívizmus a bomlás csíráját hordta magában már kezdettől fogva. Először a külső

missziót adták fel, azután fölöslegesnek mondták a prédikátorok képzését, majd a tudományosságot is a belső megvilágosításra való hivatkozással elhanyagolták és így a Biblia olvasását is elhanyagolta a nép, sőt már a templomokat is zárva tartották. Így sikerült azután a deizmusnak ezt a szuette várat könnyű szerrel bevenni, amelyet elősegített Barnard Hannah kvékernő racionalista ízü munkássága.

Hasonló szakadást idézett elő Hicks Illés, aki Krisztus istenségének dogmáját vetette el, de ő is csupán a szubjektivizmust vezette végig és jutott a tagadásig. A kvékek őt mint eretneket kizárták, sőt reakció indult ellene és megalakult az ú. n. evangélikus barátok mozgalma, amely az evangéliumot a belső megvilágítás fölé helyezi.

Eközben a kvékek folytatták szociális munkásságukat a rabszolgák felszabadítása érdekében, elsőrangú feladatuknak tekintették a szegény, beteg- és börtönügyek szolgálatát. Közvetlen a világháború előtt a szekta belsejében is új élet indult meg, elkezdték a belső és külső missziót művelni, érdeklődtek a nevelés és az iskola kérdések után is, sőt főiskolákat állítottak, mint Birminghamben a Woodbrooke főiskolát, ahol vallási és szociális tanulmányokat folytatnak. Parlamenti képviselőik által bekapcsolódtak más életkérdésekbe is: védelmére keltek az elnyomott búroknak, a szolgaságban tartott freknek és a jogaiból kifosztott Indiának. De különösen nagy simpatíát szereztek a világháborúban tanúsított magatartásukkal és a felebaráti szeretet terén hozott áldozataikkal a világháború szerencsétlenségeiért. Angliában gondjaikba fogadták az ott élő idegeneket, a francia kormány kérésére a hadviselte területekre többszáz tagjukat küldték és egymillió dollár értékben ruhát, élelmiszert stb. Oroszországi működésük és jótékonykodásuk ismeretes, ugyanúgy Lengyelországban, Ausztriában, Németországban a világháború pusztításai után.

A kvékerek e szociális tevékenységüket lelkiismeretességgel, őszinteséggel és békeszeretettel gyakorolták, ami által a nép szimpátiáját megszerezték; belső életükben megerősödtek és ma is arra törekednek, hogy a racionalizmustól és materializmustól megrontott világ erkölcsi újjászületését szolgálják.

A kvéker szekta alkotmánya, szervezete és tanítása.
A szekta összes követőinek száma alig haladja meg a nyolcszázazret, amelynek többsége Nagy Britanniában, az Egyesült Államokban és a többiek pedig elszórva más országokban élnek. A szekta követői a hitközségben egyesülnek, egy-egy kerület hitközségeinek képviselői a kvéker tartományt alkotják: 12 ilyen tartomány van és a tartományok képviselői évenként összejönnek az általános zsinatra, mely a legfőbb intéző az összes ügyekben.

A hitközségek élete igen egyszerű, de bensőséges: a három évre választott felvigyázók és az öregek tisztje a község családainak látogatása, a lelki esetleg gazdasági bajok felismerése és támogatása, az istentisztelet ellenőrzése és megrendezése. Felvételre vagy a kvéker szülőktől való származás jogosít vagy önkéntes belépés azzal a feltétellel, hogy az illető komoly akarattal akar élni Krisztus példája szerint, résztvesz az istentiszteleteken, elutasítja a háborút mint keresztényellenes dolgot.

Barclay a kvékerek teológusa a következő módon írja elő az istentiszteletet: «Dísztelen és egyszerű, csupán padokkal telt teremben ülnek a világosság barátai a legmélyebb csendben, ahol semmiféle tárgynak nem szabad vallásos gondolatot ébreszteni. Ez az ünnepélyes csend félóráig, néha egy óráig is eltart és csak sóhajok hallhatók, amíg valaki felülről megvilágosítva és ösztönözve beszédben vagy imában nem nyilvánítja belső érzelmeit. Megtörténik, hogy a gyülekezet szétmegy anélkül, hogy valaki a jelenlévők közül ösztönzést nyert volna beszédre. Néha a belső küzdelem rángatózásban, reszketésben nyilvánul

meg, amíg a belső fény győzelemre nem jut és nem olvad fel a szent örömben». Ez a hallgatás náluk nem passzív lelki pihenés, álmodozás, hanem tevékeny hallgatás az Isten szavára.

A *kvékerek hittanát* megtaláljuk az 1920-ban tartott világkonferencia alkalmával kiadott nyilatkozatukban: «A kvékerek a XVII. században számos nyilatkozatot adtak ki, amelyekben kifejezik, hogy általában Krisztus történeti egyházával karöltve elismerik mint lényeges tanokat: az Atya, Fiú és Szentlélek egységét, Krisztus isteni és emberi természetét, a bűn megtörténtét és a megváltás szükségességét, Krisztus feltámadását, engesztelési művét és a Szentírás sugalmazását. Ezt a beállítást társaságunk állandóan megőrizte, igényt tartott és most is igényt tart arra, hogy lényegében ortodox és evangéliumi. De számunkra e hitvallomásoknak csak annyiban van értékük, amennyiben az örök igazságokról tanuskodnak, amelyeket mi emberek a lelki átélés által ismerünk meg. Egy élő hitvallomás nem állandó, hanem folyton előre tör. Ez nem fejezhető ki nyelvi formában, ez a szellemnek az ember lelkében fejlődő életétől függ és benső összeköttetésben áll azzal».

Ez a belső fény a legjellegzetesebb kifejezése a vallási szubjektivizmusnak. «A belső fény alatt értjük azt a szellemi, égi, láthatatlan szervet, amelyben az Isten lakik mint Atya, Fiú és Szentlélek. Krisztus szellemi testének, Krisztus testének és vérének nevezzük, amely a szenteket táplálja az örök életre. Ez a belső Krisztus». Ez a belső fény az Isten-ismeretnek, hitnek és minden igazságnak forrása és mértéke, ez fölötte áll az Írásnak, az Egyháznak és ez a legfelsőbb bíró az élet összes kérdéseiben. De ez továbbá minden szentség forrása is: a bűnbeesés által az isteni fény elveszett az emberben, de megmaradt a képesség, hogy az ismét befogadja. Az Isten minden ember számára küld illy belső fényt a látogatása napján, amelyet

az ember visszautasíthat ; de ha lelkét megnyitja e belső fénynek, akkor ennek erejében megigazul, a romlott természetet legyőzi, visszajut Isten barátságába, Krisztus újjászületik a lélekben és ebből fakadnak a jócselekedetek mint gyümölcsök.

E belső megvilágításról szóló tanítás következtében a kvékerek elvetnek minden egyháziasságot, tanítói hivatalt, papságot, de visszautasítják még a szentségeket is : a keresztséget és az úrvacsorát is, mert ezek szerintük csak külső szertartások. A házasságnak fontosságot tulajdonítanak abban az értelemben, hogy a hitközség jelenlétében kötik meg, de megfosztják szentségi jellegétől.

A társadalmi életükben is kifejezik a belső fényről vallott tanításukat : mivel a belső fény minden emberben egyenlő, az emberek is egyenlők. Ezért egymást per «te» szólítják meg, senki előtt nem veszik le a kalapot, a szokásos címeket nem adják meg senkinek. De hadjáratot vezettek a modern divat és más szokások ellen : a legújabb időkig tiltották a táncot, a színházak látogatását, a feltétlen őszinteségre való törekvés miatt az esküt is és mint a béke országának fiai elítélték a háborút és ma is elvetik mint istentelen és ördögi, keresztényellenes intézményt. A kvékerek a világbéke legbátrabb hívei és előharcosai.

5. *Methodisták.*

A reformációt követő idők vallásos buzgósága a protestánsoknál nem volt tartós ; így már a XVIII. század elején a legtöbb protestáns egyházban tespedés, hanyatlás állt be, a papságnak és a népnek egymástól való eltávolodása nagy arányokat öltött, a hitetlenség és az erkölcsatlenség szinte nem ismert határokat. Ez volt a helyzet az angol protestáns körökben is, ahol a különböző szektákban megmerevedett és elaludt minden vallási élet. Ekkor támadt a *methodizmus* mint nagy újjászületési mozga-

lom, melyet talán a protestantizmus legnemesebb ágának mondhatunk. Minthogy ez a mozgalom abból a körökből indul ki, ahol az igaz egyházat már régen megsemmisítették, azért protestáns hitalapból indultak ki a vallási megújodásnak megvalósítására és így annak minden tévedését a kinyilatkoztatás forrásáról, az eredeti bűnről, az egyházzól és annak fejről, az egyházi hivatal jelentőségéről, szentségek lényegéről magukévá tették. E tévelyeket a metodistáknál szintén elítéljük, de nem tagadhatjuk el tőlük nemes céljukat, hogy egy kornak és egy birodalomnak széteső kereszténységét törekedtek megújítani. Ezáltal rengeteg embernek, akik a vallási és erkölcsi romlás útján jártak, útmutató lettek Istenhez. Ez a mozgalom szociális és karitatív működésével a társadalmi életbe is belenyúlt és jól értette élénk vallásos társasélet megteremtését. Örülünk annak, amit Isten dicsőségére és az emberek lelki üdvére tesz, de sajnáljuk, hogy az igaz Egyház kegyelemeszközei hiányoznak nála és minden eréllyel visszautasítjuk súlyos tévedéseit.

*

A metodista mozgalmat Wesley János alapította, aki 1703-ban az angliai Lincolnshire grófság Epwort helységében született; leghűbb társa volt Károly testvére (szül. 1707-ben). Apjuk az anglikán államegyház prédikátora és szüleiknek 19 gyermekük volt. John a londoni Charterhouse középiskola befejezése után az oxfordi Christchurch College-be vonult, ahol a filozófiát és a klasszikusokat nagy szorgalommal tanulta. Itt jutott kezébe Kempis Tamás: Krisztus követése, amely döntő jelentőségű lett egész életére. Közben szerpappá szentelték az anglikán egyházban, de a papszentelés felvételét elhalasztotta és még három évig tanult teológiát, természettudományokat, héber, arab, francia nyelvet és filológiát. De közben segített atyjának a lelkipásztorkodásban és végül 1728-ban pappá szentelték. Egy évre rá ismét visszatért Oxfordba, ahol már öccsét is ott találta

és annak két barátjával a vallásos élet gyakorlására kis klubbot alakítottak, melynek vezetését John vette át. A klub meghatározott rendszert: metódust állapított meg a vallásos gyakorlatok, a tanulás, a felebaráti szeretet gyakorlására: ezért a kis klub tagjait tréfásan *metodistáknak* nevezték. A mozgalomhoz csatlakoztak többen is, köztük Wesley után a legkiemelkedőbb metodista: Whitefield György, aki egy vendéglős fia volt és először mint pincér, majd mint inas annyi pénzt keresett, hogy tanulhatott: viharos ifjúság után Istenhez tért.

A két Wesley testvér és Whitefield megkezdtek a munkát: rövid és sikertelen amerikai missziós kísérleteik csak arra szolgáltak, hogy érintkezésbe jutottak a Herrnhuti-testvérek szektájával, amely rájuk csak káros hatással volt. A Wesley-testvérek egészséges törekvéseikbe a német pietisták rajongása becsúszott, amellyel azután más protestáns elemek is erős hatással voltak Wesley-re, mert ismeretsege után nagy utazást tett Németországban és a herrnhuti szekta községeit felkereste. Tőlük vették azt a tanítást, hogy Isten irgalmának tudata töredelmes érzést vált ki az ember lelkében és ezt az öntudatot égi béke követi a lélek belsejében. Maga Wesley is átélte ezt az öntudatot egy Londonban tartott gyülekezetben 1738 május 24-én este $\frac{3}{4}$ 9 órakor, amikor Luther előszavát olvasták a Rómaiakhoz írt levélhez.

Ezen események után megindult a metodizmus nagyobb térfoglalása: John Wesley rendkívül tehetséges szónok volt, öccse Charles mester volt a vallásos költészet terén eleven és meleg előadással, Whitefield pedig szintén minden idők legnagyobb szónokai közé tartozott. A valósi szétszaggatottságnak, a hitetlenségnek és erkölcstelenségnek beteges korában mint hatalmas orkán rázta meg az embereket e férfiak prédikálása. Amikor a gyűlölet az anglikán püspökök részéről megtiltotta nekik, hogy a templomokban prédikáljanak, akkor kivonultak

a szabad ég alá : Whitefield első szabadtéri prédikációját csak 200 szénégető hallgatta Bristol mellett Kingswoodban, de a másodikat már kétezer, a harmadikat négyezer és két hét múlva ugyanott tartott prédikációját 1739 márc. 18-án már húszezer ember hallgatta. Hasonló eredménnyel prédikált John Wesley is, aki ugyanennek az évnek áprilisától decemberig 500 szónoklatot tartott : csak tizet templomban, a többbit szabad ég alatt. Gyakran 3—4 szónoklatot is tartott ugyanazon a napon. Így vonult a három férfi faluról-falura : ezrek tolongtak körülöttük és százezrek kezdtek törődni ismét lelkük üdvével.

A methodista mozgalom lelkes vezére John Wesley, az említett kiváló tulajdonságai mellett ritka energiával, bátorsággal és szervezőképességgel rendelkezett : célja Isten dicsősége volt és sohasem kereste önmagát. Életmódja egyszerű és szigorú volt, arcáról és fényes szeméből nemesség sugárzott, közlekedésében is természetes nemességet, okos megfigyelést és kedélyes vidámságot áruult el. Minden nagysága mellett is példás alázatosság jellemezte őt. Mindenét a szegényeknek, betegeknek, az ügy előrevitelének szentelte : széles irodalmi munkásságából sok pénzt keresett, de azt mind jótékony célokra áldozta : körülbelül egymillió pengőt juttatott a szegényeknek és szükölködőknek. Rengeteget dolgozott : reggel négy órától késő estig : a lelkek szolgálatában megtett út hossza kétszázezer angol mérföld és csak a betegsége kényszerítette arra életének utolsó húsz évében, hogy kocsin utazzon. Nyolcvannyolcéves korában halt meg és szónoklatainak száma meghaladja a negyvenezretet.

De a megpróbáltatások sem maradtak el e kiváló férfiú életéből : első sötét óráit anglikán papkollégái okozták, akik nem engedték templomaikban őt szónokolni, amire ő megalapította az első methodista kápolnát. Második nagy fájdalma volt, amikor a német Herrnhuti-testvérek szektájával szakított ; de a legfájdalmasabb volt neki, amikor

Whitefield vitte szakításra vele a dolgot 1741 március 28-án. Ennek előzményeihez tartozott, hogy Whitefield szigorúan kálvinista alapon állt és a predesztinációt Kálvin értelmében elfogadta, amelyet Wesley már ifjúkora óta, mint istentelen tévtant, elítélt. Ez vitte törésre a dolgot, de Whitefield annak ellenére, hogy sokat tevékenykedett Angliában és Amerikában, nem ért el tartós eredményt: 1771 szept. 30-án halt meg, miután 18.000 prédikációt tartott.

Wesley azonban felismerte, hogy tartós eredményt csak úgy tud elérni, ha szervezetet ad alkotásának. És ez oly mértékben sikerült neki, hogy a metodisták ma is azzal dicsekszenek, hogy a katolikus Egyház szervezete után ők vannak a lepéldásabban egyháziilag megszervezve. Wesley első cselekedete volt, hogy a laikusokat munkakörébe vonta, szónokokká képezte őket és vagy mint egyes hitközségek prédikátorai, vagy mint vándorpredikátorok működtek. Erre szüksége is volt, mert bár néhány anglikán pap csatlakozott mozgalmához, mégis nagy paphiány mutatkozott, különösen Amerikában. Mivel pedig az anglikán püspökök nem voltak hajlandók neki laikusokat papokká szentelni, végül is maga szentelte fel prédikátorait papokká arra hivatkozva, hogy az ősegyházban a püspök és a presbiter azonosak voltak és így neki, mint felszentelt papnak joga van szentelni. Ez az eset annyira elhidegítette szigorúbb felfogású testvérét Charlest, hogy az e szavakkal: «Testvérem kitörülhetetlen szegényt hozott nevére», teljesen elfordult tőle.

A metodista szervezet magva a hitközség, amelynek egyszerű tagjait «ébredők»-nek, vagy «feltámadottak»-nak nevezik. Ezek számára három szabály van: 1. Minden rossz kerülése (felsorolják a rossz, vagyis bűnös cselekedeteket). 2. Jócselekedetek (az irgalmasság testi és lelki cselekedetei). 3. A kegyelemeszközök használata (nyilvános istentisztelet, prédikáció, úrvacsora, írásolvasás,

családi és magán-imádság). A lelki tökélyben előhaladtak neve «kegyelmezettek» volt és ezek más jócselekedetekre is kötelezve vannak. A hitközség rendszerint 12 tagból álló osztályokra oszlik, melynek élén az osztályvezető áll, aki hetenként minden egyes taggal megbeszéli annak lelki ügyeit. A hitközségek pénzügyeinek intézésére gondnokot (steward), a kápolnák gondozására kurátorokat rendelt. Wesley maga negyedévenként minden hitközséget meglátogatott, hogy az egyes tagokkal azoknak lelki ügyeit megbeszélje, de később erre a célra a kerületi asszisztentst állította.

Az egyes hitközségeket kerületekbe egyesítette, amelynek élén az említett kerületi asszisztens állt. A kerület tisztviselői negyedévenként konferenciára gyűltek össze. Amikor a methodisták száma nőtt, 10—12 kerületet tartományba (district) egyesítettek, amelynek feje a tartományvén (district-senior) volt, aki a tartomány összes prédikátorait évenként egyszer konferenciára gyűjtötte össze.

A methodista szekta legfőbb intéző szerve az általános konferencia, amelynek 100 vándorprédikátor tagja van és ez a 100-as bizottság a törvényes birtokosa az összes methodista intézményeknek és javaknak. Ezzel Wesley oly kiváló szervezetet adott művének, amely záloga volt az eredményes munkásságnak: akik valaha kövekkel fogadták a methodista prédikátorokat, azok megtértek és elhagyták régi erkölcstelen életmódjukat.

Ismét visszatérünk erre a fáradhatatlan alapítóra: szünet nélkül utazott, prédikált, hitközségeket alapított és látogatta a régiéket. Széleskörű irodalmi munkásságot fejtett ki: hitvédelmi és dogmatikus füzeteket, tankönyveket, történelmi és természettudományos munkákat, Szentírás-magyarazatot, prédikációkat és leveleket írt: 118 idegen munkát dolgozott át és 50 kötetes «Keresztény könyvtár»-t adott ki. Mindezek gazdag tudásról, gyakorlati élettapasztalatokról és a lelkek üdvéért való aggódás-

ról tanuskodnak. Eközben az idő is eljárt felette : hófehér haja, de lelkének tüze a régi fényben ragyogtak szeméből ; 88 év ellenére naponként felment, azaz inkább felvitette magát a szószékre és utoljára 1791 február 23-án mégegyszer prédikált, de akkor azután testi ereje össze-roppant, többnapos álom lepte meg és március 2-án a halál véget vetett ennek a tevékeny és nyugalom nélküli életnek. Joggal állíthatjuk, hogy Wesley az összes szekta-alapítók között, William Booth mellett, a legtehetségesebb és valóban a világtörténelem nagy férfiai közé tartozik : egy protestáns tudós Wesleyt a protestáns Loyolai Szent Ignácnak nevezte, míg egy katolikus tudós azt mondotta róla : más körülmények között reformpápa lett volna.

A metodizmus mai világhelyzete.

Angliában az alapító halála után súlyos megpróbáltatások vártak a methodista szektára : belső szakadások következtében meglehetősen megoszlott az ereje és így nem fejthette ki azt a szociális missziót, amelyet a modern kultúra elanyagiasodása és industrializálódása ellen megkezdett. Pár évvel az alapító halála után Kilham prédikátor egy csoporttal elkülönült «Új methodista-társaság» (Methodist New Connexion) néven. Ugyanekkor a kvékerek befolyása alatt másik csoport vált le, amely később «Independent Methodist Church» nevet vette fel. Azután ismét más külön csoportok alakultak, amelyek később «United Methodist Church» néven ismét egyesültek. A legnagyobb csoportot alkotják a sok szétforgácsolódás ellenére is a régi westleyiánusok, akiknek egyháza több tagot számol, mint az összes többi leányszekták, amelyek az idők folyamán váltak ki az anyaszektából. A múlt században az általános konferencia mellé új szövet létesítettek az ú. n. képviselő konferenciát, amely 240 lelkész-

ből és ugyanannyi laikusból áll. Az angol metodista csoportok tagjainak száma a missziós területeket is beszámítva, másfélmillió felnőtt, tehát a gyermekekkel együtt annak háromszorosa, vagyis négy milliót felülmul.

Amerikában él ma a metodisták majdnem háromnegyed része, tehát annak legtermékenyebb területe. A metodizmust itt maga az alapító és Whitefield terjesztették el; Coke Tamás anglikán pap lett első szuperintendensük, aki a püspök címet is felvette és ilymódon származott a «Methodist Episcopal Church», a püspöki metodista egyház, amely teljes önállóságra jutva, nemcsak a legnagyobb metodista egyház lett, hanem Amerika kulturális és szociális életében fontos tényező. De ez sem maradt egységes, hanem több önálló egyházra szakadt: így 1830-ban vált ki a «Methodist Protestant Church», amely a püspöki hivatalt visszautasítja; másik csoport a «Wesleyan Methodist Church of America», amely elvetette a püspöki hivatalt, a vándorprédikátorságot és rabszolgaságot; más csoportok a «Kongregational Methodists», a «New Kongregational Methodists», továbbá a «Methodist Free Church», amely az akaratszabadságot hangoztatja és tagjainak tökéletes megszentelését célozza. A püspökök helyett szuperintendensek vannak, akiket tíz évre választanak. Ezeken kívül még tíz önálló metodista egyház van a négerek számára, amelyek közül a legjelentősebb a «Colored Methodist Church». Az amerikai metodista egyházak közel tízmillió felnőttet számolnak és így a gyermekekkel együtt számuk a 25 milliót is meghaladja Amerikában.

Európán kívül még nagyobb számban vannak metodisták *Kanadában*, ahol a metodista egyházak egyesültek a presbiteriánusokkal és a kongregacionalistákkal az «United Church of Canada» szervezetben, amely több mint félmillió tagot számol. *Ausztráliában* a metodista egyházak a «Methodist Church Of Australia»-ban szervez-

kedtek közel kétszázezer taggal. Ezenkívül *Japánban* is vannak közel harmincezren megszervezve.

De találunk metodistákat Európa majdnem összes országaiban; az európai országokat három kerületre osztották: az első kerületbe, amelynek püspöke Zürichben székel, tartoznak Németország, Svájc, Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia, Bulgária; a második kerületbe az északi államok: Norvégia, Svédország, Dánia, Finnország és a Balti-tenger környéke, a harmadik kerületbe Franciaország és Itália tartoznak.

Németországba a metodizmus Angliából jutott, de hathatósabb eredményt az Amerikából jött püspöki metodista egyház ért el. Frankfurtban metodista szemináriumuk van, ahol az összes európai országok számára prédikátorokat képeznek. A metodisták itt buzgó szociális-karitatív tevékenységet fejtenek ki és számuk meglehetősen nőtt és elérte a félszázezret majd kétszáz hitközségben.

Svájc minden szekta számára termékeny terület: a toborzás eredménnyel járt a genfi tó partján; önkéntes adományaik évenként jelentős összeget tesznek ki. *Ausztriában* csak az utóbbi időben kezdett terjeszkedni és az ország 8 községében vannak metodisták. *Magyarországon* szintén az amerikai püspöki metodista egyház működik és a fővároson kívül 15—16 városban, illetve községben gyűjtöttek tagokat és számuk néhány ezerre tehető. *Jugoszláviában* a háború után fejt ki nagyobb tevékenységet a metodizmus és a szociális munkát állította előtérbe és különösen a kultúrszegény vidékeken ér el nagyobb szimpátiát. *Bulgáriában* 24 missziós állomást állított fel, *Oroszországban* pedig sikerült nekik a szovjettől több kaszárnyát és más épületet megszerezni, ahol karitatív tevékenységet fejtenek ki.

Az északi államokban és a balti tartományokban hasonlóképpen gazdag szociális és karitatív tevékenységükkel

hívták fel a figyelmet, számos prédikátoruk működik e területen és sikerült nekik közel százezer tagot szerezni.

Itáliában hatalmas propagandával indult meg a metodizmus elterjesztése, Rómában teológiai főiskolát állítottak fel a Monte Marion és más városokban is vannak iskoláik, 50—60 prédikátor tevékenykedik, de kevés eredménnyel. Hasonlóképpen *Spanyolországban és Franciaországban* is alig megnevezhető eredményt tudnak felmutatni. Éppen ezekből a jelenségekből láthatjuk, hogy a protestáns országokban mily nagy vágyódás és nyugtalanság van a mélyebb kereszténység és hit után, amely a katolikus országokban megvan.

Ezek után összegezhetjük a metodizmus világhelyzetét: Angliában (a missziós területekkel): másfélmillió felnőtt, Amerikában (az európai államok metodistáival): kilenc és félmillió felnőtt, Kanada: hétszázezer felnőtt, Ausztrália és Japán: kétszázezer felnőtt, amely összesen tizenkétfélmillió felnőtt taggal, vagyis a gyermekekkel együtt a mi számításaink szerint harmincmillió.

A metodista tanítás.

E szekta tanainak megértéséhez meg kell jegyeznünk, hogy Wesley, mint anglikán pap az anglikán egyház erkölcsi reformátoraként lépett fel és csak a körülmények készítették arra, hogy az anglikán egyházzal szakított és új szektát alapított. Ebben nagy hatással voltak reá a Herrnhuti-testvérek, akikkel amerikai útján ismerkedett meg és később saját hazájukban is felkereste. Ezért tehát tanításában nem találunk sok újat, leginkább e két vallási csoport tanításának összeegyeztetésében áll a metodisták hittana.

A metodisták hitiratai: Wesley «Általános Szabályok», «Megjegyzések az Újszövetséghez», «53 prédikáció» című művei, amelyek 14 kötetben láttak napvilágot; ezekhez

csatlakozik még néhány dogmatikus füzet és népies traktatus. E műveiben Wesley az anglikán egyház 39 cikkelyét átdolgozta, illetőleg abból 24-et elfogadott. A metodista teológia összefoglalását megtaláljuk M'Clintonck and Strong's Cyclopedia műben, amely katekizmus vagyis kérdés és felelet formájában összefoglalja a metodista tant.

A Cyclopedia első része a Szentírásról szól, mint a hitnek és az életnek elégséges zsínórmértékéről. A Biblia helyes megértését a Szentlélek felvilágosítása által nyerjük. A második rész a háromszemélyű egy Istenről és a harmadik a teremtésről megegyezik a katolikus Egyház tanításával. A negyedik rész Isten legelőkelőbb teremtményeiről: az angyalokról és az emberről tárgyal: az eredeti bűn szerintük protestáns értelemben a rosszra való hajlandóság. Az ötödik rész az isteni törvényt, vagyis a tízparancsolatot tárgyalja; szó van itt a bűn lényegéről és a bűn büntetéséről. A hatodik Jézus Krisztusról, mint Megváltóról és a megváltás művéről szól helyes értelemben. A hetedik a Szentlélekről, annak működéséről az ember lelkében és a keresztyény egyházban; a nyolcadik a keresztyény egyházzal, amely az «összes hívők társasága Krisztus, a fej alatt»; ugyancsak itt találjuk a szentségekről szóló részt: a keresztséget és az úrvacsorát kálvinista értelemben fogadják el.

A kilencedik rész a metodista szekta jellegzetes tanítását tartalmazza a megigazulásról és a megszentelésről. Ez a metodista teológiában a legnagyobb fontosságú: az üdvösség útja Isten kegyelmével kezdődik, a bűnösnek bűnbánatot és hitet az Úr Jézus Krisztusban kell tanúsítani. A bánat abban áll, hogy az ember szégyenli bűneit, elismeri és beismeri, meggyűlöli és elhagyja, hogy szívből megtérjen Istenhez. Bár a bűnbánat szentségét nem ismerik el, nyilvános gyónást is szoktak végezni. A megtérés az az újjászületés, «amelyet a Szent-

lélek hajt végre bennünk, amely által új élet támad bennünk és Isten gyermekeivé leszünk». Az újjászületést a megszentelés követi, «a folytonos növekvés a kegyelemben és istentetszésben a Szentléleknek bennünk lakó ereje által, amíg mi a tökéletesség célját : Krisztust elérjük». Tehát erősen kidomborítják az isteni kegyelem általánosságát és mindenható erejét. A metodizmus annak is fontosságot tulajdonít, hogy a megtéréssel belső megrázkódtatás jár : a szívét hatalmas érzelmek járják át és a kegyelem után a lelket valami biztonság érzése fogja el az üdvösséget illetőleg. Ez az örök üdvösség felől való biztos érzés a Szentléleknek tanúsága és a szívét mennyei örömmel telíti meg. Ezzel a lelki megrázkódtatással gyakran külső jelek is együtt járnak, mint sírás, sóhajtozás, örömkítőrések és így minden ember megérzi megtéréseinek pillanatát.

A tizedik és utolsó rész a végső dolgokról tárgyal : a feltámadásról, a pokol és a mennyország örökkévalóságáról, de az általános protestáns elv szerint ők is visszatásítják a tisztítóhely létezését.

*

A metodizmus tanrendszeréről tehát elmondhatjuk, hogy szellemileg nem emelkedik arra a magaslatra, amely ezt a mozgalmat erkölcsi szempontból, mint az újjászülést felemelte és ebből a szempontból az összes többi szekták fölé emelte. Tanítása gyenge, a protestantizmustól kölcsönzött, ahol pedig újat ad : az üdvösség biztonságának az érzését, ott pedig nagyon bizonytalan talajra : az érzések világára épít, amelyet pedig az örökkévalóság nagy kérdéseiben nem lehet megtenni.

A metodistáknál általában élénk hitközségi élet folyik : az istentiszteleteken szívesen vesznek részt, ez pedig vidékenként különböző. Az ájtatosság központja a prédí-

káció, kerete pedig az orgonajáték, népének és közima. Az egyes osztályok vezetőjükkel hetenként összegyűlnek Biblia olvasásra és sok helyütt szokásban vannak az ú. n. önbeismerések, vagy lélekmegnyilvánulások az egyes tagok részéről, melyet a vezető oktatása követ. Szeretik az éjjeli istentiszteleteket, az ú. n. virrasztásokat, amikor egész éjjelen át elmélkednek és imádkoznak. Amerikában szokásosak az ú. n. táborozások, amelyek a lelkigyakorlatainknak felelnek meg: itt éjjel sátrakban alszanak, nappal pedig szentbeszédeket hallgatnak a szabad ég alatt.

Mi katolikusok csak sajnáljuk, hogy ez a nagyszerű reformmozgalom tévútra jutott és az emberfeletti munka, amelyet alapítói végeztek, nem a kereszténység egységét mozdította elő, hanem egy újabb szektával szaporította a már egyébként is megtépett kereszténységet.

6. *Üdvhadsereg.*

Az angol kereszténység a XVIII. században megmerevedett és bár a methodisták és a kvékerek törekedtek új életet támasztani a merev formák között, de ez a reakció is, mint minden ily mozgalom nem találta el a helyes mértéket. A methodizmus a maga buzgó tevékenységével és erkölcsi követeléseivel is oda hatott, hogy a hitet másodrangúnak minősítette, az egyházat részben kikapcsolta és majdnem kizárólag etikai kereszténységet állított fel. Ehhez járult a XVIII. század végén, a nagy francia forradalom idején, amikor az elnyomott és éhező tömeg még szabadság, egyenlőség és testvériség után kiáltott, hogy a gépek kultúrája megteremtette a nagy várost a maga nyomorúságával, proletár lakosságával és antiszociális helyzetével. Ennek a népességnek helyzete szinte már nem is emberi volt: a gyermekek kiszolgáltatva a pénzéhes munkaadóknak még a men-

helyekről is, a fiatal leányok az erkölcstelen munkaadóknak, akik a gyárakat háremnek nézték, a felnőttek 40 évükkel megrokknva az utcára kerültek, a még munkabírók pedig a durvaságnak, az erkölcstelenségnek, vallástalanságnak, a fizikai szegénységnek oly förtelmes tengerében éltek, hogy már emberi mivoltukat is elfelejtették.

Ekkor támadt egy férfiú Angliában, ahol ezek az állapotok a nagy és széles kiterjedésű kereskedelem következtében a legsiralmasabbak voltak és ez a férfiú egy célt tűzött ki maga elé: embertársainak testi szükségét enyhíteni, emberi lelkét az erkölcsi posványból kiemelni és a leggonoszabbnak is a Krisztus-hasonlóságot visszaadni és Isten- és felebaráti szeretettel megtölteni. Ez a férfiú az Üdvhadsereg alapítója Booth William (szül. 1829 ápr. 10.), aki maga az anglikán egyház hitében született, nevelkedett, de már 15 éves korában a metodisták közé lépett és ifjú barátaival a legrosszabbak megmentésén fáradozott: este Bibliával a kezében szülővárosának Nottinghamnak legerkölcstelenebb utcáiba vonult, prédikált és a betegeket látogatta. Itt megtanulta, hogyan kell eredményesen beszélni az ily szegény bűnösöknek és mindig több lett egy-egy beszéde után a kísérője, akik a legközelebbi metodista kápolnában bánatos tanúságot tettek megtérésükről.

Az ifjúnak egyetlen vágya volt ekkor, hogy a metodista egyház papja lehessen, de az orvos vonakodott megadni a nélkülözésektől és munkától legyöngült ifjúnak a kívánt orvosi bizonyítványt. Végre sikerült neki a «Methodist New Connexion» oldal-szekciónál pappá szenteltetni magát 23 éves korában. Ugyanekkor másik szerencse is érte: megismerte legnagyobb, legnemesebb munkatársát és élettársát: Mumford Katalint, akit három év múlva feleségül vett.

Ez a nemeslelkű nő előzőleg a metodista hitközség

egyik osztályának vezetője volt és buzgó tevékenységet fejtett ki. Teljesen azonos lelkületű Booth Williammal, amely leginkább akkor tűnt ki, amikor Booth ismételten kérte a metodista hitközséget, hogy mentsék őt fel helyhez kötött állásától és engedjék meg neki, hogy mint vándorprédikátor működhessen. Amikor ezt Booth az utolsó alkalommal kérte egy nyilvános gyűlésen, a karzaton jelenlévő Mumford Katalin, már mint Booth felesége a metodisták határozatára, hogy Booth még egy évig maradjon a helyén, felugrott és villámló szemekkel kiáltotta le a gyülekezetbe: «Soha!» Így került ez az ideális lelkületű házaspár négy gyermekkel máról-holnapra az utcára, de ez lett ennek a mozgalomnak a megalapítása is. A biztos jövedelemről lemondva, kényelmüket feláldozva, segítségére siettek azoknak a legszerencsétlenebbeknek, akikkel már senki sem törődött.

Az elkövetkező években Booth mint vándorapostol lépett fel és prédikációinak színhelye az utca, színház, koncertterem, cirkusz, táncterem, használatonkívüli lóistálló, filléres csapszék, fedett kuglizó, ácsműhely és hasonló helyiségek. Céljának érdekében mindent felhasznált; erre tudta, hogy egyik legjobb eszköz a megtérteknek a foglalkoztatása és elég emberismerete volt ahhoz, hogy ezeket kellőleg fel tudja használni. Tudta jól, hogy egy megtértnek néhány eldadogott szava néha többet ér egy ragyogó prédikációnál és ezért a gyülekezetekben megtért hallgatóit is szerepeltette és igen nagy eredménnyel. Mikor pedig Londonba és talán az akkor ismert világnak legnehezebb pasztorációs területére: London keleti részeibe költözött, akkor volt igazán elemében ez a buzgó férfiú. Az emberiség söpredékének láttára azt kiáltotta nevének: «Katalin, megtaláltam igazi rendeltetésemet; ez az a nép, amelynek megmentésére vágytam ezekben az években». És a buzgó házaspár másodszor is Istennek ajándékozta magát és ez nép lett az ő népük.

Ezeknek prédikált a hosszú, sovány férfiú izzó szemekkel, Bibliával a kezében, szívetmegrázó szavakkal és vitte a züllött népséget vissza Krisztushoz.

De nem csupán a buzgó munka volt térítési fegyverük, hanem az anyagi támogatás is : jól tudták, hogy minden lelki erőlködés hiába, ha a legszükségesebb anyagi támogatást nem tudják megadni. Ezért azután mindenüket a szegényeknek osztották ki akkor, amikor maguk nem tudták, hogy családjuknak holnap lesz-e falat kenyere.

Hétévi buzgó működés után, amióta feladta biztos állását, már oly gazdagon folytak az adományok, hogy saját templomuk építésére gondolhattak : így történt, hogy 1869-ben Londonban 13 állomásuk volt nyolcezer ülőhellyel. De ezenkívül még az előbb felsorolt profán helyeken hetenként 140 gyűlést tartottak prédikációval. Ekkor az aratással együtt a munka is megnövekedett : házi látogatások, Biblia olvasások, esti tanítások, vasárnapi iskola, csavargók iskolája, élelmiszer-osztogatások, ez mind szerepeltek pasztorális eszközeik között. Az év végén pedig megállapíthatták, hogy rengeteg éhező szegényt támogattak, az utca bukott leányainak ezreit mentették meg, számtalannak állást szereztek, sok részegest a megtartóztatás fogadalmára vittek és az evangéliumot olyanok előtt is hirdették, akik sohasem hallottak volna az örömhírről.

Ily megfeszített munka, új missziós állomások felállítása közepett jutott a mozgalom az 1878-ik évbe, amikor Booth mozgalmának megadta katonai autokratikus szervezetét és a Salvation-Army (Üdvhadsereg) nevet. Az egyes állomások neve corps lett, tiszteket, uniformist, zászlókat, szabályzati könyvet szereztek és a legfőbb angol törvényszéknél letették az okmányt, amely az Üdvhadsereg fennállását minden időkre biztosítja. A következő évtized : 1880—1890 alatt az Üdvhadsereg meghódította a világot : behatolt Irországba, Amerikába,

154 IV. ANGOL ÉS AMERIKAI SZEKTÁK

Ausztráliába, Franciaországba, Kanadába, Indiába, Svájcba és az összes nagyobb államokba. Főhadiszállásuk Londonban a Queen Victoria Street-en van, folyóiratuk a War Cry (Csatakiáltás).

A vallási elterjeszkedéssel a szociális-karitatív tevékenység is nőtt: az Údvahadsereg nővérei seprűkkel és kefékkel vonultak ki, hogy a szegényeik lakását kiséperjék, külön csoportnak volt a hivatása a részek gondozása olyképpen, hogy az utcáról felszedték, biztonságba vitték és felébredés után jobb életmódra vezették őket. Népszerűségük csak növekedett, amikor elkezdték üldözni őket. Az egyik évben (1882) bevételük elérte a tízmillió pengőt és így még több csarnokot építettek és béreltek, külön fogházmisziót rendeztek be és a börtön kapuinál várták az elbocsátott fegyenceket, gondjaikba fogadták és testileg-lelkileg gondoskodtak róluk. Ugyanezen években csak Angliában 12 Magdolna-otthonuk volt, ahol összesen 839 bukott leányt vettek fel és ebből 724-nél tartós javulást értek el. Ekkor már annyira elterjedtek, hogy 1886-ban tartott londoni kongresszuson 16 nemzet képviselői jelentek meg.

Fordítsuk figyelmünket az alapító felé és kísérvük őt élte utolsó évtizedeiben: 1890 október 4-én érte őt életének egyik legnagyobb csapása, amikor feleségét a halál megváltotta rettenetes szenvedéseitől. Ez a nemeslelkű nő nyolc gyermeknek gondos anyja, férjének hű felesége és «az Údvahadseregnek ható és formáló ereje», halálával ennek a szektának belső fejlődése is lezáródott. Tevékeny írónő volt maga is és halálos ágyán is férje egyik jelentős munkájának: «In darkest England and the Way out» (London, 1890) korrekuráját végezte. Felesége halálát követő húsz esztendő jelentős munkában telt el és a szekta ezen idő alatt nagy elterjedésnek örvendett. Maga az alapító rengeteget utazott: 24-szer utazott Németországba és apostoli útjának hosszúságát a Földnek a

Holdtól oda-vissza való távolságára becsülik. És ezt az utat a 65—80 éves koráig terjedő időközben tette meg. De nem hiányzott az elismerés e kiváló férfiúnak : Európa uralkodói különös kitüntetésekben részesítették, a sajtó ünnepelte őt, az egyetemek díszdoktoruknak, a városok díszpolgárukká választották. E törhetetlen munkaerő is végre megtört az élet terhe alatt : 1912 május 23-án megvakult egy rosszul sikerült operáció után és ugyanazon év augusztus 20-án a 84 éves aggastyán elköltözött e földről, akiről életírói joggal állíthatják, hogy a katolikus Egyház kebelén belül egy második assisi Szent Ferenc lett volna : milliók mentek át kezén és szegényen halt meg.

Az Üdvhadsereg mai helyzete. Az Üdvhadsereg valóban hadsereg akar lenni, hogy hadat viseljen a rossz ellen, amely az embert szegénnyé és nyomorulttá teszi. Ezért tagjainak a legszigorúbb engedelmesség van előírva és a szekta formája az abszolút monarchia. A szekta élén áll a generális, tábornok, aki a legfőbb intézője az összes ügyeknek, fegyelemben és tanban egyaránt : ő nevezi ki az összes magasabb tiszteket, sőt még az utódját is egy lepecsételt levélben. Jelen generális : Higgins Edvárd. A generálist követi a vezérkari főnök, a nemzetközi főhadiszállás előljárója.

Az egyes országok intézőszervét főhadiszállásnak nevezik, amelynek élén a parancsnok áll, a főbb tisztviselők a vezérkari tisztek. Az egyes országok divíziókra oszlanak, azok pedig corps-okra, amelyeknek tisztjei különböző rangokat viselnek : kapitány, hadnagy, kadett, míg a divíziókban őrnagy, ezredes stb. Az egyes corps-oknak helyi tisztjei is vannak, akik minden ellenszolgáltatás nélkül szabad idejüket az Üdvhadsereg feladatainak szentelik. Az egyes hadtesteknek muzsikusk csoportja is van, akik a helyi tisztekhez számítanak ; van azután gyermekcsoport, ahonnan később a tiszteket veszik,

akiket a 29. életévtől képeznek ki a kadett intézményekben, amilyen körülbelül 40 van az egész világon.

A tisztek rangja az uniformison is fel van tüntetve; az egyszerű katonán egy réz S (Salvation), míg a tiszt uniformisán ez az S a rang szerint sárga, vörös, ezüst stb. szalagból, a magasabbrangúaknál az S mellett a címer is látható. A címerben a sugárzó Nap központjában két egymást keresztező kardon kereszt áll, amelyet az S övez; a Nap fölött korona, a felírás pedig: «vér és tűz». A Nap az Isten világosságát, a sugarak az evangéliumi igazságokat, a kereszt Krisztus jelét, a kardok a rossz ellen való harcot, a korona az örök dicsőséget, a «vér» szó Krisztus megváltó halálát, a tűz a Szentlélek küldetését jelenti. Az Üdvhadsereg zászlója: vörös mező — Krisztus vére, — kék széltől övezve — a szívtisztaság. A vörös mező közepén nyolcágú sárga csillag — a Szentlélek tüzének szimboluma és a szavak: vér és tűz.

Az Üdvhadsereg mai világhelyzete a legutóbbi adatok szerint: 83 országban működnek 15.517 corpsban 24.513 tábori tiszttel, 105.034 segítővel, 42.949 muzsikussal, 61.265 énekessel és 33.109 kadettal.

Folyóirataik száma 122, a példányszám majdnem eléri a kétmilliót. Nagyszámú szociális berendezkedésük van: gyermek-, leány-, férfi- és anyaotthonok, éjjeli menhelyek szegények számára és kórházak.

Az üdvhadsereg hittana, erkölcstana, istentisztelete.

Booth Williamnak nem volt szándékában szektát alapítani, bár a lelkek megmentésén fáradozott és mozgalmát is erre a célra irányította a szociális gondolatnak bekapcsolásával. Mivel saját gyermekei közül is csak az elsőt kereszteltette meg, sokáig az a vád érte az Üdvhadsereget, hogy keresztényietlen és istentelen. De idővel más-képpen ítélkeztek róla: vallásos irataikon komoly hang

vonul végig és az Űdvhadsereg tanításai az alapítóokmányban is le vannak fektetve. Az Űdvhadsereg évkönyvében pedig e felírással egy fejezet van: «What Salvationist believe», «Mit hisz az Űdvhadsereg tagja», amely 11 cikkelyben a hitük foglatatát tárgyalja.

Az első, legfontosabb hitszabály: a Biblia az egyedüli hitforrás. Ezért az Űdvhadsereg intése: «A Bibliát naponta kell olvasnom, jelentőségét kifürkésznem, hinnem, amit mond és általa vezetnem magamat. Istent kell kérnem, hogy segítsen a Biblia megértésében, amikor azt olvasom. A Biblia csupasz ismerete és a hit nem menthet meg, ha nem teszem, amit abból tanulok». Nekik nincsen hivatalos Bibliájuk, használják a meglévő kiadásokat, köztük a katolikusokét is.

A további cikkely Istenről tanít: «Hisszük, hogy egy Isten van, végtelenül tökéletes, minden dolgok Teremtője, Fenntartója és Irányítója». A 3. cikkely: «Hiszünk a három isteni személyben: az Atyában, Fiúban és Szentlélekben, az osztatlan lényekben, egyenlő hatalomban és dicsőségben, az imádás egyedül igaz tárgyában». A 4. cikkely: «Hisszük, hogy Jézus Krisztus személyében az isteni és az emberi természet egyesült oly módon, hogy valóban Isten és valóban ember». E három utolsó cikkely helyes tanítása után szól a megváltásról, megigazulásról és megszentelésről. A megváltásról ezt mondja: «Hisszük, hogy az Űr Jézus szenvedése és halála által bemutatta az engesztelő áldozatot az egész viláért: mindenki, aki jóakarátú, megmenthető». Miután helyes értelemben megállapítja az eredeti bűn következményeit az emberiségre, a megigazuláshoz, vagy amint az Űdvhadsereg mondja: az űdvösséghez a bűnös ember részéről bánatot és hitet követel és ha ez megvan, akkor a büntől való megszabadulás a következő módon történik: Isten megbocsátja a bűnbánónak a mult bűneit, a bűnös újjászületik a Szentlélek által, megkapja a belső meggyőződést, hogy

Isten gyermeke lett. Az újjászületéssel kezdődik az ember megszentelődése, amelynek teljessége abban áll, hogy az ember egész lényével tökéletesen odaadja magát Istennek és teljes szabadságban van a bűntől. Ez az Isten műve, pillanatnyilag történik, gyümölcsei pedig a béke, öröm és a tökéletes megegyezés Isten akaratával. Ezen kérdésnél az Údvhadsereg elveti a szentségi tant, még a keresztséget is.

Az utolsó dolgokra vonatkozólag megegyeznek a többi protestánsokkal, vagy mondjuk a metodistákkal: elfogadják a katolikusokkal az ítéletet, az örök pokolt és mennyországot, de elvetik a tisztítóhely létezését.

Amint általában a protestáns vallások, de különösen az újabb szekták a hittételeknek kevesebb jelentőséget tulajdonítanak és fölébe helyezik az *erkölcstant* és etikai kereszténységet igyekeznek csupán teremteni, az Údvhadsereg is Booth szerint ebben foglalja össze programját: «Az egyetlen hit, amelynek mi átadjuk magunkat, a kötelességérzetben, az önzetlenségben, a szívtisztaságban, az Isten- és felebaráti szeretetben nyilatkozik meg». A vallás, maga a kereszténység szeretet, amely mint Istenszeretet Krisztus követésében, a felebaráti szeretet pedig az önzés teljes legyőzésében nyilvánul meg. Szigorú parancsokat állítanak fel a tízparancsolat követésére, minden hiúságról, világi szórakozásról való lemondásra és az önmegtagadás gyakorlására, különösen pedig a március elején szokásos önmegtagadási héten. A felebaráti szeretet legszebb gyakorlása annak az elvnek megvalósítása: «mentsd meg a lelkedet», amelyben ez is benne van: «mentsd meg felebarátod lelkét». Nemes előírásaik vannak a házások kötelességeiről, a gyermekek neveltetéséről és az alkalmazottak bánásmódjáról. Tilos más felekezet követőivel viszályt támasztani, annak papjait vagy működését valamiképpen is lebecsülni és más vallásnak ártani. Elvetik a háborút, a párbajt; a művészetet, tudományt,

irodalmat csak annyiban látják szívesen, amennyiben azok a lelkek üdvét szolgálják.

Az istentiszteleteket szívesen tartják a szabad ég alatt : az egész világon sok-sok tízezerre megy a hetenként tartott gyűlések száma a szabad ég alatt, ahol imával, énekkel, zenével és prédikációval dolgoznak az egyesek lelki üdvén. Akik ilyenkor érdeklődést mutatnak, azoknak zárt helyen is gyűlést tartanak, ha megtérnek, házaikban is felkeresik őket és soha többé szem elől nem tévesztik. Vallási szokásaik között a keresztségetpótló gyermekfelajánlás szokásos e szavakkal : «Seregek Űra, vedd tulajdonodba e gyermeket», amelyeket a tiszt mond és visszaadja a gyermeket szüleinek e szavakkal : «Az Űr és az Űdvhadsereg csoportjának nevében felvettem e gyermeket, akit szülei teljesen a világ üdveért adtak oda. Isten üdvözítse, áldja és őrizze a gyermeket. Ámen». A házasságkötés szertartása a következő : a vőlegény felszólítja a jelenlévőket, hogy legyenek tanuk arra, hogy a jelenlévő nőt házastársul veszi és vele kitart jó és rossz napokban, gazdagságban és szegénységben, betegségben és egészségben, amíg a halál őket Isten rendelése szerint el nem választja. Hasonlóképpen szól a menyasszony, akinek a vőlegény gyűrűt húz ujjára és a tiszt mindkettő kezét e maga kezébe veszi e szavakkal : «Isten áldjon meg titeket és a tieiteket. Isten áldja a hadsereget. Amen». Különös szertartással temetik el halottaikat is : a temetésnél mindnyájan fehér szalagot hordanak az öröm jeléül ; a szalagon vörös H betű, fölötte korona mint a dicsőség szimboluma, a koporsóra a Bibliát és az énekeskönyvet helyezik ; a sírnál pedig a tiszt éneкли : «A Mindenható Istennek tetszett drága bajtársunkat e csapatból a neki készített égi helyre felvenni : átadjuk testét a sírnak, földet a földnek, hamut a hamunak, port a pornak abban a biztos és erős reményben, hogy a föltámadás hajnalán viszontlátjuk egymást».

Az Üdvhadsereg ismét egy élénk példája annak : ami jót a protestáns alapokon felépíteni csak lehetséges, azt mind megtette, de még sem éri el a tökéletes kereszténységet : mert ez nemcsak abban áll, hogy Isten parancsait a szeretet terén megtartsuk, hanem abban is, hogy az isteni igazságokban szilárdan kitartsunk, a megszentelési eszközöket használjuk, amelyeket Krisztus rendelt és melyekben mint csatornában kegyelme folyik az egész emberiség számára. Az Üdvhadsereg karitatív és szociális téren hatalmasat alkotott, a hit kérdéseiben is tompította a protestáns tévelyeket : például a megigazulás kérdésében hangoztatja az ember együttműködését a jócselekedetek által, de viszont sok pontban csak végiggondolta és vezette a protestáns tévelyeket és így új tévelyekhez jutott. Bár felekezeti fölötti akart maradni : vallási szekta lett a többi között.

Apokaliptikus szekták.

Az anglikán egyház az első felbuzdulás után aléltságba, merevségbe esett és felrázására gyakran élénk mozgalmak támadtak, mint a XVIII. században a metodizmus, a XIX. században az Üdvhadsereg és ezeknek megvolt a hatása az anglikán egyház papjaira és laikus hívőire egyaránt. Ezek is elkezdtek imaegyesületeket alapítani azzal a kimondott céllal, hogy az államegyházat megreformálják. Ugyanekkor kezdődött az oxfordi egyetemen tudós teológusok mozgalma, akik a szentatyák iratait és a régi katolikus liturgiákat kutatták és kutatásaik eredményét traktátusokban közrebocsátották : ezek közül és ezeknek hatása alatt sokan visszatértek az elhagyott katolikus Anyaszentegyházba, de mások megálltak a félúton és a komoly vizsgálódás, keresés az igazság után meggondolatlan vallási rajongássá változott. E vallási össze-visszaságban, kaotikus mozgalmakban felütötte fejét egy különös

gondolat : Krisztus második eljövetelének gondolata. Ezt a gondolatot táplálták néhány rajongónak látomásai, a Szentírásban található és abba beleolvasott számítások az Úr eljöveteléről és végül az apostolok korára emlékeztető képzelt jelek és jövendölések felismerése. Ebből fakadt a másik gondolat : Krisztus eljövetelét 12 apostol fogja megelőzni, akik eljövetelét előkészítik.

Ebből a gondolatkörből származott azután a szekták sorozata, melyeknek főprogrammpontja az Úr eljövetelére vonatkozik és ezeket a szektákat közös névvel apokaliptikus szektáknak szoktuk nevezni. Ezek közül a kiemelkedőbbek az irvingiánusok, az új apostoli egyház, az adventisták, a mormonok és Russel szektája : a millenisták.

7. Az irvingiánusok.

(Katolikus-apostoli egyház.)

XIX. század első negyede után az egyik gazdag londoni bankár : Henry Drummond évenként egy hétig vallási konferenciákat tartott villájában az Albury Parkban körülbelül 40 hasonló érzelmű férfival együtt. Ebbe a társaságba került Irving Edwárd fiatal skót prédikátor, aki 1792-ben született Dél-Skóciában és 32 éves korában átvette a londoni skót hitközség vezetését. Ez a hatalmas, szép szál férfiú, vállig érő hosszú hajával, aszkéta, szellemiségtől sugárzó arcával, tüzes beszédeivel nagy hatást váltott ki hallgatóiból. Mindinkább beleélte magát abba a gondolatba, hogy Istentől küldött próféta és 1824-ben egyik háromórás prédikációjában bejelentette, hogy Krisztus feléleszti egyházában az apostolok, próféták, evangélisták és tanítók hivatalát. Ily gondolatkörrel került Drummond társaságába, ahol szívesen fogadták ; ekkor már nyíltan is beszélt Krisztus eljöveteléről és a Szentlélek új leszállásáról. A Lélek le is jött Drummondra 1832 őszén, de ugyanekkor fellépett egy

londoni ügyvéd : Cardale, akit szintén elismertek Krisztus apostolának. Cardale apostol Irvinget a londoni hitközség angyalává, Drummondot az alburyi hitközség angyalává nevezte ki, de később ez utóbbit apostollá léptette elő, míg az előbbi nem. Közben Irving betegeskedni kezdett, az orvos déli tájakat, de valami «próféta» északi vidéket ajánlott, mire ő ez utóbbi tanácsot követte és Glasgowban meg is halt 1834 dec. 8-án.

Ennek az új szektának Irving annyiban volt alapítója, hogy mint főszereplő ő adta az alapgondolatot : az új apostolok isteni küldetésének gondolatát. A 12-es szám hamarosan betelt és az 1835-ben Londonban tartott apostoli zsinaton már az összes apostolok jelen voltak.

A 12 apostol visszavonult Albury várába egy évre, hogy előkészüljenek a nagy apostoli munkára és valóban 1836 június 15-én, az apostolok széteszlásának ünnepén ők is elindultak a nagy világba, hogy az apostolok művét befejezzék. A világot 12 kerületre osztották «deli Izrael fejedelmei», ahogy magukat nevezték és megegyeztek, hogy kiki 12 ezret fog kerületéből gyűjteni : a «megpecsételt»-et. Kivonulásuk előtt 200 oldalas pástorlevelet intéztek négy nyelven a római pápához, a katolikus Egyház összes pátriárkáihoz, érsekeihez, püspökeihez, az összes országok keresztény egyházaikhoz, a császárokhoz, királyokhoz, kormányokhoz és közölték a közeli ítéletet és Isten terveit. Közösen elhatározták, hogy a megbeszél 1260 apokaliptikus nap után, vagyis 1838 karácsonyára pedig mindnyájan összejönnek Albury kastélyában.

Ezen évek és a következő tíz év missziós munkájának vajmi kevés volt az eredménye : néhány hitközséget, néhány protestáns előkelőséget sikerült nekik megnyerniök, sőt az augsburgi egyházmegye területén egy katolikus esperest és néhány száz laikust is megnyertek. Ugyanezen években a belső kiépítés is megtörtént mind dogmatikai, mind pedig liturgikus szempontból. De a

következő években az apostolok sírba szálltak anélkül, hogy Krisztus megjelent volna: 1901-ben Woodhouse az utolsó apostol is sírba szállt, azóta papjaik is lassan kivesznek: a szektának Angliában alig van követője, az Egyesült Államokban körülbelül 50.000-re tehető a számuk.

A szekta tanítása és liturgiája két hivatalos könyvben van lefektetve: a Katekizmus, amelynek utolsó kiadása 1911-ből van, a másik «A liturgia és az egyház más istentiszteletei» című kiadvány. A katolikus Egyházzal egyértelműen vallják az Istenről, a Szentháromságról, a teremtésről, a megváltásról, a megtestesülésről szóló tanokat. A protestánsokkal ellentétben tanítják, hogy Krisztus látható egyházat alapított, amelynek tagjai a keresztség által leszünk, amely igazi megigazolást ad az embernek. A szentséget teljesen katolikus értelemben határozzák meg; a keresztségen kívül elfogadják az Oltárszentséget, de tévesen tartják, hogy Krisztus testével és vérével a kenyér és a bor lényege is jelen van. A harmadik szentség náluk a megpecsételés, amely a bérmálás helyét foglalja el náluk és csak a húsz évet betöltötteknek adják fel. A gyónást is szentségi jelleggel ruházzák fel és súlyos bűnre fülgyónást írnak elő. A betegek megkenése is szentség, csak homlokon kenik meg a beteget és a keletieket utánozzák, mert ha több pap van jelen, minden egyes elvégzi a megkenést. A házasságot kifejezetten szentségnek tartják és a papok csak papszenteléssel lehetnek azokká. Bevezették azután az Istenanyjának a tisztelétét is. A szentmiséhez felhasználják a római misekönyvet, a görög rituálét és az anglikán Common Prayer Book-ot. A szentmise ünneplésének felépítése majdnem ugyanaz, mint a katolikusoknál; a papjaik liturgikus ruhákat hordanak. Amint a tanban katolikus, protestáns és keleti ortodox elemeknek sajátságos keverékét, ugyanazt találjuk a liturgiájukban is.

A szekta tévelye röviden abban az egy gondolatban rejlik, hogy Krisztus közeli visszatérését várják. Ezt a gondolatot követte az a másik, hogy apostolokat rendeltek. Egyébként pedig gondolkodásában egészen katolikus és csak sajnálhatjuk, hogy mikor már eljutottak az Egyház küszöbéig, azt nem lépték át és nem foglaltak helyet az igaz Egyházban. Egyedül a katolikus Egyház papjait ismerik el igaz papoknak, mert a hozzájuk átlépő katolikus papokat nem szentelik újra, mint azt az evangélikus prédikátorokkal megteszik. Mivel apostolaik lassan kihaltak és papjaik is ugyanoly módon el fognak tűnni, mielőtt még Krisztus megjelenik, akkor a nyáj pásztor nélkül szétszéled és végre belátják súlyos tévedésüket.

8. Az új apostoli egyház.

Az apostoli-katolikus egyház Észak-Németországban is elterjedt és itt rögtön meglátták a szekta nehézségét, amely abban nyilatkozott meg : mi lesz, ha az apostolok meghalnak? Ezért, mikor már az irvingiánus apostolok közül csak hat volt életben, a berlini hitközség egyik tagja : Geyer és a hamburgi Schwarz azt vitatták, hogy valahányszor egy apostol meghal, annak helyét be kell tölteni. Az élő hat apostol ebben az új tanban az alaptannak : Krisztus közeli eljövetelének megtagadását látták, ezért Woodhouse a nevezett tagokat kizárta, akik erre külön egyházat alapítottak, amelyet 1906-tól «Újapostoli egyház»-nak neveznek, a tagokat pedig apostolikusoknak.

A szekta nagy buzgalommal kezdte meg hódítási munkáját és sikerült is neki meglehetősen szép számú követőt összetoborozni. A szekta szellemi vezére az előbb említett Schwarz lett, aki később összeütközésbe került Geyerral és ez utóbbi kivált, de kis csoportja alig élte túl halálát. Schwarz néhány társával apostollá választatta magát és sikerült neki az előbb még meglehetősen katolikus

irányú szektát református irányba terelni, főképpen egyik apostoltársa, Menkhoff befolyására. Lassanként az egyes hittételeket változtatta meg, azután a liturgiában eltörölte a liturgikus ruhákat, szertartásokat és az új szekta már alig valamiben is hasonlított az anyaszektához. Sőt az apostolok folytonos választásával teljes ellentétbe került az anyaszekta alapgondolatával és ezért ez utóbbi minden közeledési kísérletet visszautasított, amelyet az apostolikusok kifejtettek.

A szellemi vezér halála után, 1895-ben a vezetés Krebs Fritz útmester kezébe jutott, aki mint «apostol-atyánk» majdnem isteni bálványozást kívánt meg követői részéről. Tíz évig buzgólkodott a szekta vezetésében és az neki köszönheti nagy elterjedését és kiépítését. Mikor az anyaszektában az utolsó apostol is meghalt, náluk a 12-es szám teljes volt ; sőt Krebs mint törzsapostol a hatalmat egyesítette a maga kezében, nagy erélyt és szervezőképességet árult el. A szekta szerencsétlenségére a hirtelen halál elragadta őt 1905-ben Braunschweigben háromnapi tüdőgyulladást követő szívbénulással. Utóda Herman Niehaus, egyszerű földművelők gyermeke, aki maga is nagyon hiányos oktatást kapott, de nagy buzgósága miatt Krebs őt jelölte utódjának mint törzsapostolt.

Niehaus vezetése alatt a szekta terjedt, sőt missziós tevékenységet fejtett ki Kelet-Indiában, Dél-Amerikában, Ausztráliában, Afrikában és Észak-Amerikában, de legtöbb eredményt Németországban, továbbá Hollandiában, Svájcban és az északi államokban, szóval a protestáns vidékeken érték el. Az újapostoli egyház lelkiismeretes összeállítása szerint összes tagjaik száma meghaladja a 400.000-et, akik körülbelül 2000 hitközségben élnek.

A szekta hivatalos tanítása az 1924-ben kiadott Katekizmusban e cím alatt : «Tankönyv a vallásitanítás számára» 656 kérdésben és feleletben van összefoglalva. Ez a könyv az első főrészben Isten működését tárgyalja az

őszöveltségi történetekkel és a tízparancsolattal együtt. A második rész Jézus Krisztusról, a harmadik a Szentlélekről és az Egyházzról tárgyal ; a negyedik a keresztyény élet előírásait tartalmazza.

Hitvallásuk első három cikkelye az apostoli hitvallás 12 cikkelyét tartalmazza. A negyedik cikkely az élő apostolokról szól Krisztus eljövele előtt ; az ötödik az egyházi hivatalokról, amelyeket az élő apostolok töltenek be. Ez a két cikkely az újapostoli egyház alapítását tartalmazza a már eddig ismertetett fogalmak szerint. A következő három cikkely a három szentségről szól : a keresztségről helyes értelemben, az úrvacsoráról, ahol a Fiú működése nyilatkozik meg és a megpecsételéssről, amely a Szentlélek működése. Ezt a legfontosabb szentséget csak apostol adhatja fel és az előző két szentséghez járul : a keresztséghez, amely a vízkeresztség és az úrvacsorához, amely a vérkeresztség, a megpecsételés, tűzkeresztség. A kilencedik cikkely Krisztus eljövételéről apokaliptikus és chiliasta ideákkal van teltve ; a tizedik cikkely engedelmességet kíván a felsőbbsséggel szemben.

Az újapostoli szekta istentisztelete rendkívül hideg, teljesen a kálvinista puritánizmus szellemében történik : maga a terem is dísztelen, sem kereszt, sem kép, csupán a négy evangélistának a szimboluma látható. Az istentisztelet imából, énekből, bibliai felolvasásból és prédikációból áll, azután általános feloldozást ad a pap, majd a kovásztalan kenyér és a bor fölött elmondja az átváltozás szavait és két szín alatt megáldoztatja a híveket.

*

Ez az új szekta teljes ellenmondásba jutott önmagával : elismerte azokat az apostolokat, akik a katolikus apostoli egyházat alapították, mint Istentől küldött férfiakat. De akkor így kell okoskodni : ha azok az apostolok Istentől küldettek, akkor ez az új szekta elvetendő, mert azok ezt elítélték és elvetették ; vagy pedig azok

az apostolok nem küldettek Istentől, akkor pedig az új-apostoli szekta ismét csak elvetendő, mivel alapjában nagy tévedés van. Tehát mindenképpen helytelen alapon áll, még távolabb jutott az isteni igazságtól, mint az anyaszekta, mert elvetette azokat az igazságokat, amelyek amabban helyesek voltak. Bár ez a szekta is szándékosan kerüli a katolicizmust, de sokkal több katolikus elemet rejt magában, mint sejténé.

9. Adventisták.

Krisztus közeli eljövetelének gondolata Amerikában is megtalálta a maga szektáit. Amikor a francia forradalom eseményeinek hatása alatt tömeges kivándorlás indult meg Amerikába és Napoleon hadjáratai izgalomba hozták a lelkeket, ezek a történések megrázták az embereket és fantasztikus elképzeléseknek adtak okot. Ebből az elgondolásból indult ki az adventisták szektája (nevük az adventus latin szóból ered, amely jövetelt jelent), amelynek megalapítója Miller William; de az adventista név ma már csak gyűjtőnév a többféleirányú és nevű csoport számára, amelyek csak abban egyeznek meg, hogy Krisztus eljövetelét várják.

Az adventista szekták atyja Miller William Massachusetts állam Pittsfield helységében született 1782-ben szegény baptista szülőktől. A tehetséges gyermek nem juthatott magasabb iskoláztatáshoz, ezért magánszorgalommal igyekezett pótolni: a kezébe kerülő könyveket mind nagy mohósággal olvasta; aminek következtében hitét elveszítette és csak 34 éves korában tért meg szülei szektájába: a baptistákhoz. Mivel kis farmja volt, elég ideje akadt a Bibliát olvasni, amelyből különösen az Úr eljövetelére vonatkozó helyek érdekelték: így Dániel jövendölései és a Titkos Jelenések könyve. Mivel tudományos képzettsége hiányzott, egész természetesen

tévutakra jutott : Dániel könyvének azt a helyét vette : «Amíg 2300 nap az este és reggel változásával elmúlik, akkor a szentély megtisztítatik». (Dániel 8, 14.) Ez a hely a jeruzsálemi Templomra vonatkozik, de Miller a földnek a viláégés által való megtisztítására vonatkoztatta. A 2300 nap prófétai napok, azaz évek : a számítás tehát 457-től indul ki Krisztus előtt, amikor kiment a parancs Jeruzsálem felépítésére és a zsidók egy része hazaindult Esdrás vezetése alatt a babiloni fogságból. Ettől az évtől számítva 2300 évet, az eredmény Kr. u. 1843. év, amikor tehát az Úr eljön ezeréves uralmának felállítására.

Miller 36 éves volt, amikor ezt a nagy titkot felfedezte, de még 13 évig titokban tartotta. Először 1831-ben lépett a nyilvánosság elé titkának felfedésével és rá két évre írásban kiadta adventista gondolatait e címmel : «Evidences from Scripture and History of the Second Coming of Christ about the year 1843», (Bizonyosságok a Bibliából és a történelemből Krisztus második eljövételére 1843 körül.) Miller baptista prédikátori minőségében prédikált is és hirdette gondolatait és mennél közelebb jött az 1843. év, annál számosabbak voltak a megtérések. Miller prófétai lelke természetesen sok látomásnak és álomnak volt részese és így felismerte, hogy a pontos eljövétel 1843 márc. 21. és 1844 márc. 21. közé fog esni. Ezen a télen az emberek eladták földjeiket és vetetlenül hagyták, a megtértek a hitetleneknek ajánlódózták birtokaikat, hogy Krisztus megérkezésekor semmi akadályuk ne legyen az őt követésre. Így jött a régen várt 1844 már. 21. és tova ment, mint minden más nap, az Úr nem jelent meg : Miller úr bevallotta tévedését. De egyik követője : S. S. Snow megmentette a helyzetet azzal, hogy az Úrnak a szüzekről szóló hasonlatában az áll, hogy a vőlegény nem világos nappal jön, hanem késlekedik éjfélig : tehát ez a félnap félévet

jelent és így az Úr ezen év október 21-én fog megjelenni. Ennek a gondolatnak ismét akadtak követői, a megtértek száma folyton nőtt.

Maga Miller nem igen hitt jövődölésének javított kiadásában, de végül ő is a hívők közé állt és az adventisták várták az Urat a várva-várt napon égreemelt szemekkel az evangélium szavai szerint: «Amikor ez kezd megtörténni, akkor tekintsetek fel és emeljétek fel szeméiteket: akkor közeledik a megváltástok». (Lukács 21, 28.) De ez a nap is elmúlt, mint a többi és az Úr nem jött el. Egyik hívő így írja le e nap végét: «Én elhagytam a gyülekezetet és sírtam, mint egy gyermek. Az idő elmúlt és a várva-várt Úr nem jött el. Azt kellett mondanunk, amit egykor Mária Magdolna mondott: Elvették az Urat és nem tudom, hová tették». (I. Himes.)

Miller követőinél nagy ellenszenv nyilatkozott meg azok ellen, akik ezt az ostobaságot nem fogadták el, köztük a baptisták ellen is. A baptisták Millert követőivel együtt kizárták a hitközségből és erre ők részint bánattal visszatértek, részint az új elgondolás szerint alkotott szekta tagjaivá lettek. Ez az új elgondolás a híres White nővérnek a megvilágosítása, aki ennek erejében kijelentette, hogy a Dánieltől megjövendölt tisztulás nem a föld megtisztítása, hanem az említett szentély az ég: 1844 okt. 22-én vonult be az Úr az ég szentjei közé, hogy azok szentélyét az isten-fiak bűneitől megtisztítsa. Tehát az adventisták lemondtak arról, hogy az Úr eljövetelet meghatározott időhöz rögzítsék. Ekkor 1845-ben alkotta meg Miller az új adventista hitközséget, amelyek száma azután megszaporodott, de kezdetben egymástól meglehetősen függetlenek maradtak.

Már a kezdet kezdetén más és más csoportok alakultak az adventista gondolat körül: az eredeti adventisták neve: «*Evangelical Adventist*», az evangéliumi adventisták, akik a lélek halhatatlanságát tanítják. Az Úr eljövetele-

kor csakis az igazak támadnak fel és a világítéletig Krisztussal ezer éven át uralkodnak, amikor azután a rosszak is feltámadnak és az örök kárhozatba jutnak, míg az igazak a mennyországba. Ennek az eredeti csoportnak alig néhány ezer felnőtt híve van, folyóiratuk: «Messiás hírnök» Bostonban jelenik meg.

Már az 1844 októberi Krisztus-várás előtt Storr adventista prédikátor új tant hirdetett az emberi lélek halhatatlanságáról: azt tanította, hogy a lélek a halál után az öntudatlanság állapotába jut és csak a végítéletkor ébred fel, amikor az igazak lelkei Krisztustól boldog halhatatlansággal jutalmaztatnak meg, míg az istentelenek lelkei megsemmisülnek. Ezt a csoportot «*Advent Christian Church*», adventista keresztényeknek nevezik. Ez átkerült Amerikából Angliába is, összes követőinek száma harmincezer körül van; folyóiratuk az «*Advent Review*».

A harmadik csoport azt tanítja, hogy a bűnben megholtaknak a milleniumban, az ezeréves békebirodalomban próbaidő adatik. E szekta gondolatvilágát tovább építették a komoly bibliakutatók, akikről még szólunk. E csoport neve «*Church of God in Christ Jesus*», Isten Egyháza Jézus Krisztusban, folyóiratuk «*The Restitution*», számuk 4000 felnőtt.

Később, 1864-ben Storr csoportjából kiváltak «*Life and Advent Union*», «Élet és advent közösség» néven új csoportot alakítottak és azt tanítják, hogy a rosszak egyáltalán nem fognak feltámadni a világítéletkor, hanem örökre az öntudatlanság állapotában maradnak. Tagjaik száma kb. ötezer, folyóiratuk: «*The Herald of Life*» (Az élet hírnöke).

Az eddig elsorolt adventistákat, akik a végső dolgokat illetően lényegesen nem térnek el egymástól, közös néven *First Day Adventists*-nak nevezik, mivel a hét első napját, a vasárnapot ünneplik. Ezekkel szemben

állnak a *«Seventh-day Adventists»*, akik a hetedik napot, a szombatot ünneplik: szektájuk jelentősebb az előbbieknél. Eredete a többivel egy időből való: R. Preston adventistanő 1844 nyarán New-Yorkból Washingtonba jött és igyekezett meggyőzni az adventistákat a szombat megszentelésének szükségességéről. Ennek a gondolatnak nagy propagandát fejtett ki a már említett White nővér, akit az adventisták Istentől küldött prófétának tisztelnek. Ez a nő, leánynevén Ellen G. Harmon, 19 éves korában férjhez ment James White adventista előljáróhoz és misztikus lelkületével, távolbalátás tehetségével, a szombattiszteletnek fanatikus védelmezésével, kiváló adventista irodalmi működésével nagy hírnévre tett szert. A szombat-mozgalom fővédelmezői eredményt értek el, 1853 óta mozgalmuk jelentékenyen megnőtt, hét évre rá hivatalosan is felvették a *«hetedik nap adventistái»* nevet és megteremtették a szoros együttműködést, fontos egészségügyi reformokat vezettek be, mint a disznóhústól, alkoholtól, dohánytól, teától és kávétól való önmegtartóztatást. Egyik csoportjuk nem fogadta el az egészségügyi reformokat és White nővért sem ismerte el prófétai küldöttnek és ezek alkották a *Church of God* szektát, amely jelentéktelen maradt.

A hetedik nap adventistái Amerikán kívül is elterjedtek: 1874-ben rendezték be az első középeurópai adventista missziót és ettől kezdve mindinkább tért hódítottak. 1885-ös év nagy ünnep volt számukra: White nővér, aki akkor 58 éves volt, meglátogatta Svájc, Anglia, Francia-, Német-, Olasz- és az északi országok adventista községeit. A múlt század végétől Hamburg lett az európai tevékenység központja, ahonnan fáradhatatlan buzgalommal terjesztették eszméiket, amelyek ma már az egész földön elterjedtek. A szombatos adventisták száma ma körülbelül 200.000-re tehető, míg a *«First-day Adventista»* négy csoportja alig tesz ki 50 ezret.

Magyarországon főleg Budapesten tevékenykednek, van négy imaházuk, de számuk alig néhány ezer és szombatosok néven ismerik őket.

A szombatos adventisták *propaganda tevékenysége* szinte páratlan: nagy ügyességgel kiépítették a laikus apostolságot és nagyszámú fizetett erők állnak az ügy szolgálatában: misszionáriusok, missziósnővérek, ügynökök és más segéderők. Ezek fáradhatatlanul toboroznak, házról-házra járnak, és mivel a legmodernebb munkaszisztémában vannak képezve, eredménnyel jár munkájuk. Például ily modern rendszer a mappa-munka. Az ügynök meghatározott időben meglátogatja ugyanazon családokat, adventista iratokat és könyveket ad kölcsön olcsó mappában: ily módon rövid idő alatt sok olvasót gyűjtenek, akik közül mindig akad egy-kettő «megtért». Erre a célra felhasználják a gyermekeket is, akiket rendszeresen kiképeznek és nagy eredménnyel működtetnek: egy példa, hogy az egyik vásárnap délelőtt 30 gyermek három óra alatt 350 márka áru nyomtatványt adott el. Sőt az összes híveik kötelezve vannak minden alkalmat felhasználni arra, hogy más híveket szerezzenek, könyveket tovább adjanak és a beteg- és szomszédlátogatókat, utazásokat erre a célra jól kihasználják.

Az adventisták tanítása, istentisztelete és szokásai.

Az adventisták közös tanítása, hogy az Úr eljövetelének napja közel van és a jelek, amelyek az Údvözítő szavai szerint az eljövetelt megelőzik, már részben beteljesedtek. Azonban az összes csoportok óvakodnak meghatározott időt megjelölni az Úr eljövetelére. Mivel tehát ez a sarktanításuk, a végső dolgokról szóló tanítás fontos helyet foglal el a hittanukban. A legtöbb adventista csoport a lélek természetes halhatatlanságát tagadja — kivétel az evangéliumi adventisták csoportja — és

szerintük ez csak a feltámadással jut osztályrészül mint Isten kegyelmi ajándéka. Vagyis elvetik az örök pokol létezését és a rosszak teljes megsemmisülését tanítják a világitélet után.

Az adventista tanítás szerint a lélek sorsa a következőképpen alakul: az emberi lélek a test halála után öntudatlanságba, vagyis álomba merül és az Úr eljöveteleig így marad, amikor az igazak feltámadnak és Krisztussal ezer évig uralkodnak. Az ezeréves békeuralom elmúltával a rosszak második halált szenvednek és örökre elpusztulnak. Ebben a pontban két csoport — amint már láttuk — eltérést mutat: mert az egyik csoport a rosszak lelkét már az első halálnál pusztulásnak juttatja, míg a másik csoport a rosszaknak Krisztus ezeréves békeuralma idején kegyelmi időt nyújt.

A hetedik nap, vagyis a szombatos adventistáknak ellegzetes tanítása, hogy az Úr napja a szombat és óva intik az emberiséget a szombat megszenteltségtelenítésétől és a «Titkos Jelenések» szerint is a gonosz állatnak ismertetőjele a vasárnap megszentelése. És ebben a pápának van a legnagyobb bűne és ezért ő az Apokalipszis gonosz állata, az antikrisztus. Ezért azután valószínű rágalomhadjáratot intéznek a pápa ellen, sőt azt állítják, hogy az Apokalipsziszból bebizonyítható a pápa antikrisztus jellege. A Titkos Jelenések 13. fejezetében Szent János egy állat képében antikeresztény hatalmat jelez és mondja: «Akinek értelme van, az számítsa ki az állat számát». Ez a szám 666; az adventisták szerint pedig a pápa tiarája ezt a felírást viseli: Vicarius Filii Dei (Az Isten Fiának helyettese). Ha e latin felírást latin nagybetűkkel írják és a betűk számösszegét összeadják, 666-os számot nyernek. Ugyanez az eredmény, ha a Latinus Rex Sacerdos cím latin nagybetűinek értékét összeadjuk. Ezzel a naiv és szinte gyerekes játékkal akarják vallási igazságaikat bizonyítani; cáfolatul elég

annyi, hogy Szent János görög nyelven írta könyvét és nem latinul; anyanyelve héber volt és ebben a dolog nyitját is megtaláljuk, amennyiben a mássalhangzók mint számok értéke Neró császár nevét adják.

Ugyanígy vannak a vasárnap megszentelésével, amelyet nem a pápaság vezetett be: már az apostolok idejében a hívek az első napon, vagyis vasárnap jöttek össze a kenyérszegésre. (Ap. csel. 20, 7.) Erre bőven találunk bizonyságokat az első időkben: így a Didachéból, a Barnabás-levélből, ahol a szombatot szembeállítják a vasárnappal, amikor Jézus halottaiból feltámadt. Ugyanígy antiochiai Szent Ignác a leveleiben élénk tanúságot tesz a vasárnap megszenteléséről, mint az Úr napjáról. De végül is ez nem a lényeg, ez inkább csak szóharc, mert ez a változás nem ellenkezik semmifelé törvénnyel; amint az ószövetség beteljesedett az újszövetségben, a szombat a vasárnapban. Az isteni parancs az, hogy hat munkanap után egy napot az Isten szolgálatának szenteljünk: ez az első vagy hetedik nap lehet.

Ami az adventisták egyéb tanítását illeti, az legnagyobb részben az általános protestáns tannal egyezik: a Biblia az egyetlen hitforrás, amelyből elvetik az ú. n. deuterokanonikus könyveket. A Bibliából legtöbbször becsülik a prófétai könyveket, mint az ószövetségből Dániel könyvét, az újszövetségből a Titkos Jelenések könyvét. Tanítják az egy, szellemi és végtelen Isten létezését, mindenek Teremtőjét, a Szentháromságot, kifejezetten vallják Krisztus istenségét. Hasonlóképpen keresztény értelemben helyesen fogják fel Krisztus megváltói működését és elégtételtszerző engesztelését. A megigazulásnál az ember közreműködését tanítják és elvetik Kálvin predestinációs tanát. Ebben a pontban inkább a katolikus tanításhoz közelednek.

A szentségekre vonatkozólag az adventisták elvetik a gyermekek keresztelését és a felnőtteket is alámerít-

téssel keresztelik. Elfogadják az úrvacsorát, amelyet megelőz náluk a lábmosás; valamiféle betegek megkenése is szerepel náluk, de nem tulajdonítanak neki szentségi jelleget. Az úrvacsorához alkoholmentes bort használnak, amint a többi — már említett — egészségügyi rendelkezést is szigorúan megtartják, amelyekben zsidó rituális parancsokra ismerünk. Fontos parancsuk a tized, amelyet minden tagjuknak kötelessége a misziós célra beszolgáltatni; ennek a parancsnak teljesítését igen szorgalmazzák, sőt ez a szeretet parancsánál is fontosabb: ezt követi azután a szombat megszentelésének parancsa.

Szombaton tartják istentiszteletüket — az első nagy csoport természetesen vasárnap —: az istentisztelet prédikációkból és a szombat-iskolából áll. Az úrvacsorául megáldott kenyeret és bort vesznek magukhoz. De gyakran tartanak vallásos tárgyú előadásokat a hét más napjainak estéin is.

*

Az adventista szekta a keresztény gondolatvilágnak furcsa eltorzítása és az Egyház ellen folytatott harcában nem riad vissza a rágalmaktól sem. Tanításukat már nagyjából megcáfoltuk; ami jó ebben a szektában, azt az áldozatkészségükben foglalhatjuk össze, amely az egyes tagok részéről is megnyilvánul. Ez pedig nemcsak a miszióikért való önkéntes adományokban, hanem a megengedett élvezetek lemondásában nyilvánul meg. De ezzel ki is merítettük azt a jót, amit róluk mondani lehet. Bár a kereszténység alapdogmáit megtartották, de az igazság magva annyira tévedésektől van behálózva, hogy az egyes tagoknak az igazság felismerése nagyon nehéz, sokszor szinte lehetetlen.

10. A mormonok.

(Az utolsó napok szentjei).

Ez a szekta sokak meggyőződése szerint már nem is nevezhető kereszténynek és ezeknek némileg igazuk is van, mert alapítójuk világosan és kifejezetten polytheismust és polygámiát tanított és ez utóbbit a gyakorlatban is megvalósították. Már pedig e két pont a legellentéesebb tanítás a keresztény hit, illetve erkölcs ellen és amely szekta ezt követi, nem mondható kereszténynek, ha némely pontokban a keresztény tanítást is követi. De mivel szívesen nevezik magukat «Jézus Krisztus egyházának», a keresztény szekták között foglalnak helyet, azonban a leghatározottabban visszautasítjuk, mint a kereszténységnek lezüllesztett és torz formáját az összes tévtanok között. Erről egyébként meggyőző bennünket az alapítónak élete és a szekta története minden érv hangoztatása nélkül.

Az alapító élete és a szekta története az alapító haláláig. Smith József szüleinek tíz gyermeke közül mint a negyedik az Északamerikai Egyesült Államok Vermont államának Sharon falujában született 1805 dec. 23-án. A gyermek szülei: atyja és anyja egyaránt vallási képzelgésekre, babonára és jóslásokra rendkívül hajlamosak és különösen az anyának folytonos látomásai voltak, amelyeket később Joe fiának segítségével kiadott. A család az alkoholnak is rendkívül hódolt és így Joe gyermek súlyos öröklött terhességet hozott magával a világra. Beteges természetét a környezet és a korszellem csak erősítette, amelyhez járult a családnak nyugtalan, folytonos vándorlásokban telt élete; az apa mindent megpróbált, hogy a szerencsét maga felé fordítsa: volt néptanító, szatócs, házaló, kincskereső, jövendőmondó, kocsmáros és végül, mikor Joe tízéves lett, apja egy kis farmot vett át.

Abban az időben, a XVIII. század végén és a XIX. század elején nagy vallási megmozdulások történtek az amerikai területeken : a methodisták, a baptisták és más sekták nagy buzgósággal fáradoztak, hogy az új területekre bevándoroltak tömegeit megnyerjék maguknak. Ez az ébresztési munka sokezer embernek megtérésére, de egyúttal nagy vallási nyugtalanságra, forrongásra, versengésre, vitákra és ezek következtében sok gondolkodásra, vallási megbeszélésre is adott alkalmat. Így volt ez a Smith családban is : bármilyen rongyosan nőttek fel a gyermekek otthon, a vallási kérdések iránt nagy érdeklődést mutattak mindnyájan ; a családi vitákban természetesen az egyetlen hitforrás és olvasmány a Biblia volt, főképpen pedig az ószövetség. A gyermek Joe nagy érdeklődéssel hallgatta ezeket a vitákat, amelyek a család alacsony műveltségének megfelelő nívón folytak, a hallottak fölött sokat tépelődött és ez a tépelődés nála csakhamar lelki zavarokat idézett elő, amelyek gyakran epileptikus rohamokban nyilvánultak meg. A 15 éves gyermek, amikor azon gondolkozik, hogy melyik sektának van igaza, látomás formájában kapja meg erre a feleletet. Atyja ekkor hat gyermekével a presbiteriánusok sektájához csatlakozott, de ő ezt nem fogadta el és elment a magányos erdőbe, hogy megvilágosításért imádkozzon. Elbeszélése szerint hirtelen sötétség vette őt körül, majd fényoszlop jelent meg feje fölött, fényesebb, mint a nap, amely lassan föléje ereszkedett. E fényességben két emberi alakot látott a levegőben és az egyik a másikat mutatva így szólt : «Ez az én szeretett fiam, hallgasd őt», mire Joe magát összeszedve megkérdezte : melyik a helyes sekta, amelyet követnie kell és azok azt felelték, hogy egyikhez se csatlakozzon, mert azok mind helytelenek. Joe tépelődő lelke nem tudja elválasztani saját beteg lelkének képzelődéseit és a bibliai hallott eseményeket : ez utóbbiak

előtte élő valósággá lesznek és mivel Istentől küldött prófétának érzi magát, Krisztus táborhegyi megdicsőülése az ő életében is valósággá lett. Ezért egész gondolkodása, cselekvése ennek a meggyőződésnek a jegyében áll és ez oly erővel hat rá, hogy összes gondolatait, álmait Isten kinyilatkoztatásának tartja és mint valóságot kötelezővé teszi hívei és az összes emberek számára.

Joe nem fogyott ki a látomásokból, három évre rá ismét látomása volt : angyal jelent meg neki és tudtára adta, hogy Manchester falu közelében, ahol éppen akkor laktak, a Cannora dombon értékes tárgyak vannak elásva, és pedig egy írás aranytáblákra vésve és a zsidó főpap Urim és Thummim nevű mellvértjére erősített két kristály, amelyek segítségével a titkos írás kibetűzhető. Az írás az amerikai kontinens lakóinak eredetéről és az Amerikában is megjelent Krisztusnak tanításáról tudósít. Az angyal közölte vele továbbá, hogy az Isten meghívja őt Jézus Krisztus egyházának visszaállítására ezekben az utolsó napokban. Joe másnap valóban megtalálta a megjelölt helyen az említett tárgyakat, de az angyal megtiltotta, hogy azokat négy év leforgása előtt onnan elvigye.

A második látomás élénk bizonyossága annak, hogy a próféta törekedett valami isteni eredetű könyvnek állítólagos birtokába jutni, amely azután a Bibliával egyenrangú, sőt annak a kiegészítése és befejezése volna. Ez a gondolat nála végül is látomásokban sűrűsödött, amelyek valódiságáról Joe állhatatosan meg volt győződve. Ebben az időben Joe mint egy farmosnak a szolgálója folyton okkult dolgokkal, kincsek felfedezésével foglalkozott és kísérleteinél egy átlátszó követ használt, amiért a nép tréfásan «peepstone Joe»-nak, «követkukucskáló Jóská»-nak csúfolta. Ezek a gyakori kísérletek nála odafejlődtek, hogy önrévületbe helyezkedett, józan gondolkodása és öntudata megszűnt és eltűnt a válaszfal a valóság és a beképzelés, az érzékek valódi

és az álmok világa között. Így közeledett a negyedik év, amikor 1827 szept. 22-én az aranylemezek Joe birtokába juthattak, amikor neki első dolga volt azok írását lefordítani és az mint a mormonok szent könyve 1830 elején jelent meg.

A mormonok szent könyvének eredetére vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy az említett aranylemezek sohasem léteztek a valóságban, hanem csupán a próféta álomvilágában. Szellemileg degenerált lelke annyira az öntudatalattinak hatalmába került, hogy mindazt, amit mint gyermek az amerikai nép eredetéről hallott és a Bibliából olvasott, az lelkében mind egy regénnyé szövődött, amelyet ő igazságnak tartott. Most lelkének ezt a terményét akarta kiadni, de szüksége volt írástudásra és pénzre: mindkettőt szolgáltatotta neki Harris Márton vagyonos, de sötét babonában élő paraszt, aki határtalan bizalommal volt eltelve az új próféta isteni küldetése iránt.

Az együgyű paraszt volt Joe eszköze: Joe egy függöny mögött ült azzal az ürüggyel, hogy az aranylemezeket senki sem láthatja és ő azokról diktálja a szöveget, amely az eredeti okmányon «reformed egytian» nyelven van írva. Joe a kristálykövek segítségével angol szöveget lát és ezt diktálja. Sőt annyira ment e ravasz csaló, hogy a csodálatos jeleket lerajzoltatta, amellyel Harris elment a Columbia egyetem orientalista tanárához: Charles Antonhoz, aki az irka-firkában semmiféle egyiptomi hieroglifákat nem ismert fel és szédelgésnek minősítette az egész történetet. Harris hite azonban megingathatatlan volt a prófétában. A valóságban Joe a függöny mögött önrévületbe esett a kalapjába helyezett kövek nézésénél és ebben az abnormális állapotban minden lehetséges látomása volt.¹

¹ A lemezekről kiadott kopiákat tudományos vizsgálódásnak vetette alá Van der Valk, aki Zur Beurteilung des Propheten Joe Smith, c. könyvében számol be erről.

Smith Józsefnek sikerült más irnokokat is találni: így Cowdery Olivér kovácsot és néptanítót és Whitmer Dávid fiatal parasztleányt, akik természetesen hő vágyakozással voltak eltelve, hogy az aranylemezeket láthassák. Joe megértette, hogy e három férfiú tanubizonyossága az újonnan megalakítandó szekta fejlődésére sokat használhat, ezért hosszú imádság és előkészítés után kivitte őket az erdőbe, ahol mind a háromnak látomása volt és a szent írásokat láthatták. Az erről szóló írásos tanubizonyosság ma a mormon könyv minden példányának elején látható és olvasható: «Minden népeknek, nemzeteknek, nyelveknek és embereknek, akikhez ez a könyv eljut, jusson tudomására, hogy mi az Atyaistennek és Urunknak Jézus Krisztusnak kegyelméből a lemezeket láttuk, amelyek ezeket az írásokat tartalmazzák». E három tanut később a mormonok szektájából kizárták, de ennek ellenére is mindhárom hű maradt nyilatkozatához, hogy a lemezeket valóban látták. Harris Mártonnak és Cowdery Olivérnek halálos ágyukon mondott utolsó szavai erre az igazságra vonatkoznak: vagyis mindhárman meg voltak győződve látomásuk igazságáról, amelynek magyarázata természetesen nem könnyű. Valószínűleg Joe erős hipnotizáló képességével mindháromat az ébrenlévő szuggesztió állapotába helyezte, amelyben azok azt látták, amit a próféta szuggesztált nekik.

A mormon könyv végre 1830 elején ötezer példányban megjelent, de Harris egész vagyonát elveszítette, mivel a könyvvásárlás nehezen ment. A *mormon* szó eredetét Smith így magyarázza meg: angolul a *jó* a szászok után *good*, dánul *god*, németül *gut*, hollandul *goed*, latinul *bonus*, görögül *kalos*, héberül *tob*, egyiptomi nyelven *mon*; a *more*, illetve röviden *mor* szónak hozzáfűzésével a *mor-mon* szó azt jelenti: több jót. A mormon könyv kiterjedésében körülbelül az ószövetségi Biblia fele, stilisztikailag a Szentírás történeti és prófétai köny-

veinek durva utánzata, azonkívül, hogy huszad része szóról-szóra az ószövetségből van véve.

A *mormon könyv* feloszlik 15 önálló részre: Nephi 2 könyve, Jakab, Enos, Jarom, Omni könyve, Mormon szava, Mosiah, Alma, Helaman könyve, Nephi 3. és 4. könyve, Mormon, Ether, Moroni könyve. Ezek azok a próféták, akikről a könyvek íródtak: a nem bibliai nevek Joe találmányai, mint maga az egész könyv. A könyv lényeges tartalma a következő: Amerika első lakói a Jarediták voltak, akik a bábeli nyelvzavar után mentek oda; őket követték Kr. e. 600-ban az izraeliták, akik Zedekiás alatt kivándoroltak Jeruzsálemből és ezek az izraeliták elnyomták a Jareditákat. A bevándorolt zsidók azonban két csoportra oszlottak: a jámbor nephitákra és a lázadó lamitákra, akiket Isten azzal büntetett meg, hogy bőrük sötét színűvé változott és ezektől származnak az indiánok. Krisztus megjelent a nephitáknak Amerika földjén feltámadása és mennybemenetele közötti időben. Azonban a lamiták kipusztították a nephitákat és Krisztus után 384-ben már csak kevesen voltak közülök: Mormon az utolsó próféta és fia Moroni. Ezek aranylemezekre írták a nephiták történetét és elrejtették az említett helyen. Ezen feljegyzések alkotják a mormon könyvet, amely kötelező Amerika összes lakosaira, a bevándoroltakra is, akik a nephiták helyét foglalják el. Az igaz hamisítatlan keresztény tan nem a szekták tanításai, hanem a mormon könyv, amelynek közlésére Isten kiválasztotta Smith Joet, aki ezt az amerikai népnek közvetíti és ezzel megsemmisíti a többi hamis szekták tévelyeit és a keresztény vallás — a mormonok vallása — innen Amerikából meghódítja majd az egész világot.

Joe maga meg volt győződve igazságáról, ami pszichológiailag megmagyarázható az eddig mondottak alapján: Joe erősen hitte, hogy Isten küldetésében jár és ezért minden dolgában az Isten kinyilatkoztatását ragadja

meg eszköznek, hogy célját elérje. Számára megszűnt az ámtásnak, csalásnak erkölcstelen jellege és míg raffinált módon a vallás köpenye alatt kizsákmányolja az embereket, a degenerálnak lelketlenségével hódol érzékiségének és nagyravágyásának. Ezek a vonások vonulnak végig egész életén és működésén, amíg csak meg nem gyilkolják őt saját hívei.

Smith kezdetben az íróársain és néhány rokonán kívül nem igen talált követőkre: a kevés új tag között kitűnt Parley Parker Pratt. Smith új területet keresett szektája számára és a kevés taggal együtt Chio állam területére vándorolt, ahol a szekta tagjainak száma kétezerre növekedett. De a szekta nem akart csak helyi szervezet maradni: a világmeghódítás vágya töltötte el. Ezért Joe 1831-ben kiadta az isteni parancsot, hogy hívei kettésével vonuljanak ki misszionálni. Cowderyt és Parkert elküldötte a Missouri állam Independence városába, ahol letették az alapkövet az első mormon templom számára és megalapították az első mormon nyomdát, amelynek első terméke az «Evening and Morning Star» (Esti és hajnali csillag) mormon vallási folyóirat. Ohio állam Kirtland városában maga a próféta vezette a missziót és Sidney Rigdonnal, a legkiválóbb szellemű mormonnal kidolgozta a mormon szervezetet, magát az «egyház első elnöké»-nek nevezte ki és atyját pedig az új Isten-országa pátriárkájának azzal a céllal, hogy a híveknek jó pénzért áldását osztogassa. A szekta azonban nem sokáig élvezte a békét: a mormonok, de inkább az alapítónak bűntényei felkeltették a lakosság ellenszenvét és először Independenceben semmisítették meg a szektát, majd pedig ismételt üldözések után magában Kirtlandban is, ahonnan a próféta és vezérkara követte a szekta többi tagjait az újonnan alapított Far-West községbe. De itt sem sokáig túrték meg, valóságos polgárháború indult meg ellenük, sőt néha a katonaságot kellett a győztes mor-

monok ellen kivézényelni, akiket azután borzasztó és igazolatlan kegyetlenséggel lemészároltak, Smithet és társait haditörvényszék elé állították és halálra ítélték. A megmenekült mormonok télvíz idején a legborzasztóbb nélkülözések közepett a Mississippin túl Illinois államba menekültek, ahová követte őket Smith a halálraítélt vezetőkkel együtt, akiknek az örök megvesztegetésével sikerült elmenekülniök ; 1839 nyarán ismét együtt volt a mormon szekta vezérével együtt Illinois állam területén.

Ez utóbbi állam lakosai szívesen fogadták a mormonokat és olcsó pénzért hatalmas területeket engedtek át nekik a Mississippí partján. A nélkülözésekhez szokott nép munkához fogott és rövid idő alatt megfeszített munkával megépítették a természeti szépséggel megáldott területen az új várost : Nauvoot. Így nevezte el Smith ezt a várost, mivel nava héber szó szépet jelent. Ezzel egy időben megindult a világmiszió is : toborzókat küldtek Amerika különböző államaiba és Angliába, sőt távolabbi országokba is és kivándorlásra szólították fel az embereket az Illinois államba, ahol szektájuk híveit remélték bennük. A város építése, betelepítése európaiakkal, saját hadsereg megszervezése óriási léptekkel haladt előre, sőt Smith a városban megalapította az első mormon egyetemet is.

De ekkor a nagyravágyó és betegesen érzéki próféta elkövette azt, ami szektájára végzetessé vált hosszú időre. A próféta ugyanis Emma felesége mellett más nőkel is tartott fenn érintkezést, ami nem maradt elrejtve felesége és a szekta vezető tagjai előtt. Smith a maga megmentésére ekkor ismét az isteni kinyilatkoztatást vette igénybe, ami 1843 aug. 12-én meg is történt : ez a kinyilatkoztatás pedig a többnejűség bevezetésére vonatkozott e szavakkal : «Valóban mondom : bocsásd meg szolgálóm József szolgáltnak bűneit, akkor neked is megbocsáttatnak, amelyekkel ellenem vétettél. Smith

Emma fogadd el mindazokat, akik az én József szolgálóknak adattak, akik előttem erényesek és tiszták; én vagyok a te Urad, Istened és engedelmeskedjeteke szavamnak. Én József szolgálómat sokak fölé rendelem és megparancsolom Smith Emma szolgálóleányomnak, hogy József szolgálónál maradjon és őt kövesse, senki mást. Ha pedig ezt a parancsot nem követi, meg kell semmisülnie, mivel én vagyok az Úr, Istened. Ha egy férfi egy szüzet feleségül vesz és kíván még egy másikat elvenni és az első ebbe beleegyezik, ha a másikat feleségül vette és mindketten szüzek és más férfinak nem tettek fogadalmat, akkor megigazultak. Ő nem követhet el házasságtörést, mivel neki adattak. És ha neki ezen törvény által tíz szüz adatik, nem követ el házasságtörést, mivel ezek az övéi és neki adattak».

Smith József ezt a kinyilatkoztatást először csak a legbizalmasabb barátaival közölte és csak nyolc évvel az alapító halála után 1852-ben lett ismeretessé az összes híveknek. A polygámiával egyidőben Parley Pratt, az új egyetem tanára, a monoteizmust politeizmussá változtatta. Ez lett ismét az üldözések oka Illinois államban: a mormonok közben tízezerre szaporodtak fel, vezérük nagyravágyása annyira ment, hogy az 1844-es választások alkalmával az Egyesült Államok elnökségére jelöltette magát híveivel és kiküldötte hírnökeit a propaganda előkészítésére. Ez növelte a lakosság elkeseredését, amely saját táborában is elég nagy volt erkölcs-telen élete miatt. Így történt, hogy a terület állami kormányzója: Ford elfogatta a prófétát Hiram testvérel együtt, börtönbe vetette, ahol Levi William lelkész vezetése alatt 200 álarcos fiatalember jelent meg, a hivatalos katonaság elvonult és a banda a két testvért agyonlőtte.

Igy fejezte be a próféta dicstelen életét 1844 június 27-én 39 éves korában. Ez az ember a raffinált ravaszság-

nak, a fékezhetetlen érzékiségnek, hatalmas akarat erőnek és túlfeszített jámborságnak volt különös keveréke és beteges természete a nevelés által teljes kibontakozásra jutott. Szellemi alsóbbrendűsége, veleszületett gyengeelméjűsége, az ebből származó fanatizmus, korlátlan nagyzási tébolya, patológikus hazug jelleme szabad folyást engedtek erkölcstelen hajlamainak. Mindezek azonban arra is képesítették, hogy nagyszerűen értette a műveletlen tömegek fanatizálását és lelkesítését.

A szekta története az alapító halála után napjainkig. Smith József meggyilkolása után az utódlás kérdése megzavarta az egész szekta nyugalmát. Az utódlást a 43 éves fiatal, erősakarátú ács : Young Brigham ragadta magához, de ezzel elégedetlenek voltak Joe családjában felesége, anyja, nővére, William testvére és ezek kiváltak a szekta kisebb csoportjával. Ez az új ág elvetette a többistenimádást és a többnejűséget, azt állítván, hogy ezeket Young Brigham vezette be, amiben azonban tévednek, mert ezek egész biztosan Smith Joe kinyilatkoztatására vezethetők vissza. Az új szekta 1852-ben felvette a nevet : «Az utolsó napok szentjeinek Jézus Krisztus reorganizált egyháza» és 1860-ban az alapító legidősebb fiát : Józsefet választotta meg elnökének. Ennek halála után 1914-ben fia Smith Frederick Madison vette át a vezetést. Ez a szekta az Egyesült Államok kormányának jóakarátát és támogatását ismételten tapasztalta és ma hitközségei vannak az Egyesült Államokon kívül Kanadában, Angliában és Európa több országában ; főhelyük Independenceben van, az összes követők száma ma körülbelül 70.000.

A mormonok nagyobb tömege az alapító halála után Young mellé állt, aki az akkor 12.000 lelket számláló szektát oly hatalmas vállalkozásba vitte, amely méltán megérdemli figyelmünket. Young elhatározta, hogy oly területet keres népének, amely még teljesen kulturálatlan

és így megadja az alkalmat a teljes kifejlődésre. Ezért népét hihetetlen nélkülözések, rettenetes megerőltetések közepette vezette pusztaságokon, völgyeken át oly hosszú úton, mint Hannovertól Afrika északi partjaiig. Ezt a hosszú utat egy évig, illetve az utolsó csapat másfél évig tette meg; 6000 ember veszett el betegség és az út viszontagságai következtében. Amikor 1846 március 1-én elindultak harmincezer állattal háromezer kocsin, akkor még a vezető sem ismerte a célt, csak annyit, hogy Kalifornia eddig kifürkészhetetlen területein fognak hazát találni. A vándorlás nagyobb csapatokban történt messze távolságokban egymástól a kijelölt vezér utasítása szerint katonás rendben, leginkább oly területeken, amelyekeken csak indián törzsekkel, vadállatokkal és bivalycsordákkal találkozhattak. Ezért minden este kocsitábort ütöttek az esetleges támadások ellen. Az első csapat 1847 július 22-én ért a Salz-tó mellé, amelynek vidéke vigasztalan látványt nyújtott, de mégis itt vélték feltalálni céljukat. Hatalmas energiával munkához láttak és mire a második nagyobb csapat megérkezett, már hat holdat felástak, bevetettek a szikár területen; az utolsó csapat ezen év őszén érkezett meg. Az egész terület nagyon hasonlít a zsidók Igéret-földjéhez, amely a mormonok előtt mint előkép lebegett: a Holt-tenger helyett ott találták a nagykiterjedésű Sós-tót és a területet magas hegyek övezik, amelyek egyik legmagasabb csúcán: 3600 méter magason ered egy folyó, amely a mormon állam Jordánja, míg a hegyet Nebo hegyének nevezték el.

E területen építették városukat, amelynek neve «Salt Lake City» (Sós-tó város) és itt áll a híres mormon templom fehér gránitból hat toronnyal és hitük szerint Krisztus itt fog ítélni az ítélet napján. A város másik nagy épülete, az ú. n. tabernákulum, méhkasszerű épület egyetlen teremmel 13.500 ülőhellyel, 2648 sípval rendelkező orgonával és csodálatos akusztikával. A város lakosainak

száma gyorsan nőtt a kiküldött misszionáriusok bevándorlottaival, 1860-ban már negyvenezernél több volt a lakosok száma.

A mormonoktól elfoglalt terület csakhamar önálló állammá fejlődött ki és vezérük nem kisebb területet igényelt, mint fél Európa. A washingtoni kormány az új államot elnevezte *Utah*-nak és Youngot nevezte ki kormányzójának, de ez a kormány tisztviselőivel szemben erőszakosságokra ragadtatta magát. Erre a kormány letette őt, új kormányzót nevezett ki és 1857-ben két és félezer fegyverest küldött ki, hogy azok ott rendet teremtsenek. Ebből fegyveres összeütközés lett, a kormánycsapatok kénytelenek voltak visszavonulni téli szállásaikra, mire a mormonok elkapatták magukat és szinte hihetetlen kegyetlenséggel Lee mormon püspök vezérlete alatt egy 150 tagból álló kivándorló csapatot lemészároltak. Ez csak később jutott az amerikai kormány tudomására, amikor is a püspököt akasztófára ítélték.

Young ekkor még egy más furcsa tant is bevezetett: azt hirdette, hogy súlyosabb bűnök csak a bűnös vérenek önkéntes kiontásával nyernek bocsánatot Istennél és e vérengesztelésnek borzasztó esetei ismeretesek a következő két évtizedből. Ezek után a kormány nem támogatta a mormonok függetlenségi törekvéseit, sőt fővárosuk közelében hatalmas erődöt épített a mormonok esetleges támadásainak megghiúsítására. A szekta követőinek száma ennek ellenére is folyton növekedett: 1876-ban már 70.000 mormon volt Utahban. Eközben Young is elérkezett földi vándorlása végéhez és 77 éves korában meghalt 1877-ben: 17 feleséget — ezenkívül már előbb 9 meghalt — 56 gyermeket és kétmillió dollárt hagyott hátra. Utóda Taylor John elnök idején az Egyesült Államok kongresszusa 1882-ben megtiltotta a többnejűséget, de a mormonoknál csak a következő mormonelnök: Woodruff Wilford szüntette meg a többnejűséget

gyakorlati okokból. E század elején pedig Smith Joseph Fielding mormon-elnök, a meggyilkolt Smith Hiram egyik fia a többnejűséget a mormon szektából való kizárás terhe alatt megtiltotta, sőt 1922-ben a többnejűséggel kapcsolatos hírek folytán az ottani munkásszövetség titkára kijelentette, hogy tíz év óta az egész szektában nem fordult elő a többnejűség esete.

Utah jelenleg önálló állam az Egyesült Államok keretén belül, 1918 óta kormányozjuk és mormon-elnökük Heber J. Grant, az első elnök, aki a Sós-tó városában született. Követőik száma ma kb. 1 millió; háromezer hirdetőjük működik a különböző országokban; Európa legtöbb országában is próbálkoznak és a németnyelvű országokban összesen tizenkétezer hívük van.

A mormon szekta tanítása, istentisztelete. A mormonok szent könyvei a Biblia, The Book of Mormon, a Mormon-könyv, amelyekhez járulnak még The Pearl of Great Price: A drága gyöngy, amelyek Ábrahám és Mózes jövendöléseit tartalmazzák és The Book of Doctrine and Covenants: A tan és szövetség könyve, amely az összes kinyilatkoztatások gyűjteménye. E négy könyv tartalmazza a mormonok hittételeit, amelyeket 13 pontban foglalt össze Smith Joe.

Bár alaptételük így hangzik: «Hiszünk Istenben, az örök Atyában és Fiában, Jézus Krisztusban és a Szentlélekben», ez a tétel a legdurvább politeizmust rejti monarchikus éllel. Erre rengeteg érvet találunk a mormonok megnyilatkozásaiban, egynéhányat bemutatunk: Young Brigham beszédeinek gyűjteményében ezt találjuk: «Isten maga olyan volt egykor, mint mi vagyunk most; ő most egy fenséges ember, ott fenn trónol az égen». (Journal VI. 3.) A tan és szövetség könyvében kifejezetten tanítják a többistenséget. (132. rész 20. sz.) Az európai mormonok svájci és német missziójának elnöke, Fred Tadge «Az újkor kinyilatkoztatásai» c. könyv-

vében (Basel, 1925. 40. old.) azt írja : «Az evangélium, amint Smith József is tanítja, több istenről szól. A főistenek, akikkel nekünk dolgunk van : az Atyaisten, a Fiúisten és a Szentlélekisten. De vannak mások is és ha az ember jól él, az a rendeltetése, hogy egyszer isten legyen». Ugyanebben a könyvben idézi Fred Tadge az alapító szavait : «Mi azt hittük, hogy Isten öröktől fogva isten volt. Én ezt a gondolatot megcáfolom : Isten ember volt, mint mi is. Sőt maga az Isten, mindnyájunk atyja, a földön lakott, mint maga Jézus Krisztus. Ha a fátyol ma elszakadna és a nagy Isten, aki ezt a világot pályáján fenntartja, megmutatná magát, mondom : ha ti ma őt láthatnátok, férfi alakjában látnátok, hasonlóképpen, mint ti is vagytok».

A mormon írásokból a következő istentan alakítható ki : az Ősisten az örök, szellemmel ellátott anyagból származott és ez isteneket és istennőket szült mint értelmes lényeket, de a test szentélyén kell keresztülmenniök, azaz testet kell felvenniök, hogy tökéletes kifejlődésre jussanak. Ezek azután főistenek lettek a különböző világokban, mert minden világnak megvan a maga istene, akit annak a világnak lakosai mint főistent tisztelik. Így tiszteljük mi a hármas — Atya, Fiú és Szentlélek — Istent : a valóságban három istent. De ezek önálló értelmes lényeket nemzenek, akiknek testet kell felvenniök : és ezek mi vagyunk emberek. Tehát eredet szerint isteni lények vagyunk és miután az emberi testben fejlődésünket befejezzük, egykor istenhez leszünk hasonlóvá. Ebből a tételből következik, hogy az embernek feladata : minél több emberi testet létrehozson, a sok fejletlen istengyermeknek lakást szerezzen és így megadja a lehetőséget a kifejlődésre. Ezzel a többnejűség tana a mormon vallás lényegével, a politeizmussal szorosan egybekapcsolódik.

Miután az eredeti bünt tagadják, Krisztus engesz-

telő áldozatának is e hamis rendszerben csak feltételezett értéke lehet. A kegyelemeszközök között első helyen áll a hit Jézus Krisztusban, de erősen hangsúlyozzák a jócselekedetek szükségességét, sőt a bánat is szükséges a boldogsághoz: vagyis az elkövetett rossznak jóvátétele, az élet megjavítása és a rossz elhagyása. A keresztség szükséges kegyelemeszköz, de a gyermek nyolcadik év előtt nem kaphatja fel, mert az evangéliumot nem érti meg és nem tarthat bünbánatot. A más-vallásúaktól kiszolgáltatott keresztséget érvénytelennek tartják. Szokásban van náluk a keresztség nélkül vagy érvénytelenül megkeresztelt halottakért végrehajtani a keresztséget élő személyen azzal az indokolással, hogy a látható és láthatatlan világ közössége miatt a halottnak megadatik a lehetőség a keresztség felvételére. Ezt a szokást «rendelkezések a holtak számára» nevezik és az egyik évben a világháború alatt két és félszáz ezer ily rendelkezést hajtottak végre.

A keresztség után másik kegyelemeszköz a kézfeltétel a Szentlélek ajándékának elnyerése céljából. Az úrvacsorát, «a megáldott kenyeret és megszentelt bort Krisztus szenvedésének emlékére» élvezik, a gyermekek is. A mormonok erősen hangsúlyozzák a papság szükségességét és van papszentelésük, de természetesen az apostoli folytonosság hiánya miatt nincs meg a szentelés hatalma.

Sajátságos a mormon hierarchikus rend: az egész mormon szekta élén áll az *elnök*, a legfőbb tekintély a nyilvános és magánélet összes kérdéseinek eldöntésére. Az elnök a papság által kormányoz, amely két osztályra oszlik: *Melchizedek papsága* intézi a lelki ügyeket. Ennek élén áll három főpap: «az egyház első elnöksége», kik közül első az elnök, aki mint pap-király a legfőbb lelki és világi hatalmat egyesíti. Utánuk következnek a tizenkét apostol, feladatuk a föld misszionálása

és ellenőrzése, tisztviselők kinevezése. Ezek után jönnek a »hetvenek« hivatalt viselő, a tulajdonképpeni miszionáriusok, ma körülbelül tizenötezer. Majd következnek a pátriárkák, akik az egyes hitközségekben áldanak és vigasztalnak, a főpapok, akik a hitközségeket vezetik, a vének, akik a lelkipásztorkodást végzik. Ebbe a papságba csak a legrégebb mormon családok gyermekei juthatnak be.

Aaron papsága intézi a mormon szekta világi és külső ügyeit; tagjai a püspökök, papok, tanítók és szerpapok, akik a házi látogatásokat végzik a mormon családoknál, a segítő egyesületek a felebaráti szeretet terén a betegeknel, a szegényeknel, a vasárnapi iskolákban és más társadalmi intézményeknél tevékenykednek.

A mormon főistentisztelet prédikációból és valamiféle eucharisztikus ünneplésből áll: kendővel letakart kenyér és bor fölött az utolsó vacsora jelenetének szavait mondják ki és minden hívő kap a megáldott kenyérből és a borból. Az istentiszteletet befejezik az ú. n. tanubeszédek, amikor a hívek közül valaki a sor szerint feláll és hosszabb beszédben tanuskodik valamely hitigazságról, vagy Smith Joe égi küldetéséről és hasonlókról.

További hittételeikben azt állítják, hogy ők az első keresztények rendkívüli kegyelmi ajándékait, mint a nyelv adományát, a jóslást stb. megkapják. A Mormonkönyv a Bibliával egyenrangú és annak folytatása, mert a kinyilatkoztatás Krisztussal nem zárult le, hanem tovább él az utolsó napok szentjeinek egyházában. A mormonok a chiliazmust is vallják: «Mi hiszünk Izrael összegyülekezésében és a tíz törzsnek helyreállításában és abban, hogy Sion az amerikai kontinensen fog felépülni». A hitcikkelyek mellett erkölcsi előírásokat is adnak, amelyek főképpen az istentiszteletre, a felsőbbség iránt tartozó engedelmessegre és más gyakorlati életszabályra vonatkoznak.

11. Millenisták. (Komoly bibliakutatók.)

Az Amerikában támadt szekták közül — mormonokat kivéve — egyik sem állított fel oly torzképet a kereszténységről, mint éppen a komoly bibliakutatók szektája. E szekta alapítója a Biblia jelentőségét mindennek fölé emelte, de senki nem élt úgy vissza és nem ártott a Biblia tekintélyének annyira, mint ő. Az Isten torzképét vetíti elének ez a szekta, az embertől is elveszi azt, ami őt Istenhez hasonlóvá teszi: a halhatatlan lelket. A szekta nemcsak egyes keresztény igazságokat vet el, hanem rendszeresen lerombolja a kereszténység alapjait. Tagadja a szellemi végtelen Istent, kicsúfolja a Szentháromságot, cáfolja Krisztusnak és a Szentléleknek igaz istenségét, tagadja a lélek halhatatlanságát, visszaél a Bibliával, gyűlölettel támadja az Egyházat, a papságot, elveti a szentségi tant, elferdíti a végső dolgokról szóló tanításokat, a keresztény szeretet helyébe gyűlöletet, széthúzást állít. A mozgalom gondolatvilága a legszorosabb viszonyban van alapítójának lelki fejlődésével, aki az adventistáknak volt rajongója.

A szekta alapítása és története az alapító haláláig.

Charles Taze Russel Pennsylvánia állam Pittsburg gyárvárosában született 1852 febr. 16-án jómódú, skót-ír származású, a presbiteriánus egyházhoz tartozó szülők-től, akik fiukat hasonlóképpen Kálvin gondolatvilágában nevelték. A szülők a gyermeket a kereskedői pályára szánták, de ez már igen korán vallási érdeklődést tanúsított és különösen szerencsétlennek érezte magát a kálvinista predesztináció tana miatt. Nyugtalansága akkor sem hagyta el, amikor belépett a «Keresztény ifjak egyesületébe» és hogy ekkor a 18 éves ifjú nem lett a hitelenség áldozata, azt az adventistáknak köszönheti, akikkel egész véletlen jött érintkezésbe egy esti istentiszteletük alkalmával. Ez az ismeretsége irányította

figyelmét a világvégéről szóló jövendölésekre és Krisztus ezeréves uralmának kérdésére. Mivel az adventisták a rossznak tökéletes megsemmisülését tanítják, ez lelkének némi megnyugvást adott a kálvinista predesztinációval szemben.

Russel néhány barátjával a Biblia kutatására kis egyesületet alakított, amely a jövő szektának bölcsője lett. Russel nem rendelkezett a kellő teológiai, történeti, filozófiai, de különösen hermeneutikai és exegetikai ismeretekkel és szükségképpen tévelyekbe kellett esnie, annál inkább, mivel furcsa előítéletekkel vette kezébe a Bibliát. Így például meg volt győződve, hogy eddig még egy ember sem értette meg helyesen a Bibliát és ő erre Istentől hivatott magyarázója; felfedte továbbá adventistáktól szerzett előítélete szerint, hogy a Bibliában nincs szó a pokolról és Szent Pálnak ama mondatát: «A bűn büntetése a halál» (Róm. 6, 21.) nem a lelki halálról, hanem a teljes megsemmisülésről magyarázza és így pokol szerinte nem létezik.

Russel elfogadta az adventisták álláspontját mind Krisztus ezeréves békebirodalmára vonatkozólag, amelyet ő milleneumnak nevezett: innen követői a millenisták, mind pedig arra vonatkozólag, hogy a bűnben elhaltaknak alkalom adatik ezen idő alatt a megmenekülésre és így az örök életre való bejutásra. És csak kevesen fognak a második halálban az örök megsemmisülés áldozataivá válni, mert az ezeréves uralom idején tartott vizsgán kevesen buknak el.

Amikor a Krisztus második eljövetelét váró adventistákat 1874-ben nagy csalódás érte, Russel egy adventista folyóirat szerkesztőjével, N. H. Barbourral jött össze és eszmecserét folytatott, amelynek során a szerkesztő meggyőzte őt az adventista számítások helyességéről Krisztus második eljövetelét illetőleg, míg Barbour elfogadta Russel gondolatát, hogy ez az eljövetel

nem látható, hanem lelki, szellemi és láthatatlan. Ennek az eszmecserének irodalmi terméke «A három világ», amelyet a két szerző együtt adott ki; de 1878-ban nézeteltérés támadt köztük és ekkor Russel saját folyóiratot alapított: «Zions Watch Tower and Herald of Christ Presence» (Sion őrtorony és Krisztus jelenlétének hírnöke). Meggyőződése, hogy Krisztus láthatatlanul eljött 1874-ben, megingathatatlan volt és ezt a Biblia segítségével különböző számítási módszerek szerint bizonyította.

Az egyik ily számítás szerint: 625-ben Kr. e. véget értek az előképes 19 jubileumévperiódusok. Az ezeréves uralom a nagy jubileumi év: és ez 50×50 azaz 2500 év múlva veszi kezdetét. Ez pedig adja az 1875. évet, amely zsidó számítás szerint 1874 októberében kezdődik.

Másik számítás szerint: A hat teremtési nap hatezer évet jelent az emberi nem fejlődésében: ennyi ideig dolgozik az ember a földön, azután kezdődik a pihenés, a nagy jubileum ezer éve. Russel szerint Ádám teremtése 4128 évvel volt Kr. e., két évvel később 4126 Kr. e. a bűnbeesés. Ekkor kezdődik az emberi nem hatezeréves munkája a földön, amely 1874-ben Kr. u. ér véget, amikor Krisztus leszáll a földre ezeréves uralmának megkezdésére.

De itt még különös számítása támadt Russelnek: azt mondja, amint a zsidó kor nem fejeződött be Kr. u. 30-ban, Krisztus nyilvános fellépésével, hanem csak 40 év múlva Jeruzsálem lerombolásakor, úgy a keresztény kor is 40 éves véget ér meg és így 1914-ben véget ér minden földi szenvedés, nyomorúság. De ebben az időközben — 1874—1914-ig — Krisztus láthatatlanul előkészíti ezeréves uralmát és ekkor elkezdődik a millenium. Így tanította ezt Russel évekkel a világháború előtt és sok-sok ezer beszédében, írásaiban hirdette ezt a meggyőződését.

Russel azonban nem elégedett meg eddigi kutatásai-

val, hanem még az Isten üdvösségtervét az emberiségre vonatkozólag is kifürkészte és így jutott arra a meggyőződésére, hogy az emberiség történetében három nagy korszak van, amely a teremtéssel kezdődik és beletorkollik a végnélküli jövőbe. Az *első* korszak a teremtéstől a vízözönig tart az angyalok kormányzása alatt. A *második* korszak a vízözöntől az Isten országának felállításáig, vagyis 1914-ig; ennek a korszaknak, a jelen rossz világnak három része volt: a pátriárkai a vízözöntől Jákob haláláig; a zsidó kor Jákobtól Jézus haláláig és a keresztény kor Jézustól a millenium kezdetéig (1914-ig). A *harmadik* nagy korszak: a jövő világ 1914-től kezdődőleg az örökkévalóságba nyúlik és ennek első felvonása az ezeréves Krisztus-uralom, amikor megtörténik a 144.000 kiválasztott «kiválasztása», akik már az «aratás idején», vagyis 1874—1914-ig terjedő időben feltámadtak és mint szellemlények Krisztussal láthatatlanul közöttünk élnek. Ezer év múlva, vagyis 2914-ben befejeződik a millenium és akkor új föld lesz: az örök boldogság.

Ezek, a számításokon alapuló kinyilatkoztatások nagyon is megmutatják Russelnek jellemét, aki kereskedő volt még a vallási számításaiban is és mindent amerikai minta szerint fizikai mértékkel mért. Russelnek egyetlen nagy gondja volt, hogy gondolatait minél szélesebb körben elterjessze és erre megteremtette a «Watch Tower Bible and Tract Society» kis társaságot, amelynek feladata volt a már említett folyóiratnak és irodalmi termékeinek a terjesztése. Ezeket pedig Russel nagy számban termelte: első írásai voltak: «Szövetség sátrak» és «Táplálék a gondolkodó kereszténynek», amelyből 1881. év három vasárnapján másfélmillió példányt osztottak ki az Egyesült Államok, Kanada és Nagybritannia protestáns templomai előtt. A következő években dolgozta ki az «Írástanulmányok» c. hétkötetes művét, amelynek

egyek kötetei 20 nyelven is megjelentek és több millió példányban terjesztették el. Vasárnapi prédikációit saját újságvállalata által hetenként 2000 újságban adatta ki. Egy szervezetet tartott fenn 70 alkalmazottal, akik mint «pilgrims» zarándokoltak és Russel gondolatait terjesztették ; sőt 700 oly férfi is szolgálatába állt, akik csak szabadidejüket áldozták erre és fáradságukért semmit sem kaptak. Ezek a zarándokok és könyvügynökök a Russel-féle füzetek osztogatásával foglalkoztak és ehhez kapcsolták rábeszélő prédikációikat.

De még ez a propaganda sem elégitette ki ; második új folyóiratot alapított : «Peoples Pulpit» (Népszószék) és ennek elterjesztésére új társaságot alapított, amelynek tagjait «népszószékiek»-nek nevezik. Hogy pedig minél nagyobb példányszámban ingyen juttathassa a nép kezébe iratait, megteremtette a Traktatus-pénztárt és egész magánvagyonát az ügy szolgálatába állította. Például csak negyvenezer dollárt áldozott arra a célra, hogy a «Szentírás a pokolról» című füzetei minél szélesebb körben elterjedjenek. Csak így volt lehetséges, hogy egy négyoldalas röpiratot évenként 50 millió példányban dobott a tömegbe. Általános számítás szerint Russel összesen 50.000 könyvoldalt írt bibliai kérdésekről és havonként gyakran ezer levelet diktált.

De nemcsak az írott szónak hatalmát és jelentőségét fogta fel Russel : tudta, hogy beszédek és személyes érintkezések nélkül az írás és a könyv nem éri el tökéletes célját. Ezért a gyűléseket igyekezett tömeggyűléssé kifejleszteni, amelynek maga volt a fősónoka. Fáradhatatlanul járt-kelt a világban : 1910-ben Palesztinát, Egyiptomot járta be, 1911-ben világkörúti úton találjuk Japánban, Kínában, Indiában, ismét Palesztinában és kísérei adatai szerint ezeken az utakon 30.000 beszédet, felköszöntőt mondott és nem egyet két és félóra hosszat. Ezenkívül a propaganda modern eszkö-

zeit is szolgálatába állította: így elsősorban a filmet. Nagy pénzáldozatokkal filmet készíttetett a «Teremtés fotodrámája» címen, amely négy előadásban 2—2 órán át a föld egész kifejlődését, történetét vetíti szemek elé egészen a messiási uralom befejezéséig: 49 ezer évet foglal el a föld története.

Russel alkotásai: a népszószékiek, az Órtony, a Biblia és a traktát társaságok egyesültek és csakhamar a szekta-jelleg is kidomborodott, de még mindig a felekezetek fölött szeretett volna maradni. A szekta követői különféle neveket vettek fel: «A milleniumi nap megérkezésének emberei», mások «Russelliánusok»-nak nevezték magukat és csak a világháború előtt lett a nevük «Komoly bibliakutatók nemzetközi szövetsége». Russel fáradhatatlan munkájának megvolt a gyümölcse, bár ez nem volt arányban a kifejtett energiával. Ekkor már a legtöbb országban nagy propaganda volt és a kiküldött pilgrimek buzgón dolgoztak a szekta elterjedésén.

A világ kíváncsian várta Russel jóvendöléseinek beteljesedését: így megjövendölte, hogy 1914-ben a földön minden nyomor, baj megszűnik és kezdődik az ezeréves uralom; mikor 1911-ben Palesztinában járt, a zsidóknak megjövendölte, hogy Palesztinát nemsokára mint az Igéret földjét bírják. Így érkezett el az 1914-ik év, amikor az aratás 40 éve lejárt, a kiválasztás ideje is lejárt és Russelnek is el kellett volna hagyni a földet. De a próféta határtalan csalódásban volt: 1914-ben kitört a világháború és igazán csak akkor kezdődött minden nyomor és szenvedés, Russel maga sem hagyta el a földet és ezért tudott magán és jóvendölésein segíteni holmi foltozásokkal. Egyszerűen kijelentette, hogy az aratási idő 1918-ban ér véget és ekkor bizonytalan hosszúságú szünet következik. De azért 1918-ra is jóvendöl bizonytalan értelmű tényt, amelyben az is benne volt, hogy ekkor a pápaságra súlyos sors következik. De

mindez nem következett be és ha a jótékony sors nem ragadja el őt erről a földről 1916 október 31-én, ismét a foltozó próféta szerepére kellett volna vállalkoznia. A halál munka között találta a 64 éves fáradhatatlan férfiút, amint Délkaliforniából vonaton utazott Kansas Citybe.

A komoly bibliakutatók alapítójának működésére nagy hatással volt magánélete és jelleme : 56 éven át borzasztó ideges fejfájásban szenvedett és ennek ellenére is emberfeletti szorgalommal győzte a munkát. Bár kezén milliók és milliók mentek keresztül, önzetlen maradt egész életén és csupán 11 dollárt használt a maga személyére naponként. Családi élete szerencsétlen volt : rövid ismeretség után elvette Ackley Máriát, akivel kezdetben egyetértésben élt, de mivel csakhamar próféta versenytársává lett, mindig több nehézség támadt a házaspár között, míg végre egy betegségből kifolyólag 1906-ban válásra került a sor és hogy Russel kikerülje a bíróság ítéletét a tartásdíjért, összes vagyonát, háromszázezer dollárt, a szektára ruházta át.

Russel alapján véve vallásos lélek volt, de vallásosága sajátos : soha semmiféle teológiai kiképzést nem kapott, sem papszentelést és így történeti, filozófiai, teológiai és nyelvi tudatlansága miatt munkái hemzsegek a hibáktól és tévedésektől. De ő önmagát minden fölé, még a Biblia fölé is helyezte : próféta hivatottsága erre őt feljogosította. Vallási felfogásában a legjobban jellemzik őt : a kálvinista predesztináció ellen elfoglalt álláspontja, a millenium megjelölésében megnyilatkozó megváltás vágya és végül az a törekvése, hogy a könyörületes jóságú Istent megmutassa az embereknek és a boldogság útját előttük felfedje.

A szekta fejlődése és mai helyzete. Az alapító halála után 1917-ben D. F. Rutherford foglalta el Russel alapításainak vezető tisztségét : ez a férfiú örökölte elődjének pró-

fétai és üzleti szellemét, de tetterőben és kezdeményezésben nem is hasonlítható össze vele. Az új vezetőnek az első évben nem volt sikere : az akkor kiadott hét kötetes «Írástanulmányok»-at elkobozták, magát a vezetőt pedig a világháború alatt kémkedés miatt húszévi börtönre ítélték. De a világháború után megváltozott a helyzet : Rutherfordnak megkegyelmeztek és a világháborútól támasztott nyomor és lelkiválság nagyban kedvezett a szekta elterjedésének. Az európai országok anyagi nyomora és gazdasági válsága lehetőséget nyújtott a dollárpropagandának, más oldalról pedig a forradalmaktól és a háború veszteségeitől sujtott országokban zűrzavar támadt, a szocialista és a kommunista eszmék a tömegben mindinkább terjedtek, a már meglévő egyházak ellen léptek fel, míg az újító szekták antikapitalista beszédekkel, egyházellenes és papsággyalázó röpirataikkal nagyban hozzájárultak, hogy az egyházakból tömegesen kiléptek, a tömeg megváltás igényeit olcsón, az ezeréves uralom ígéretésével kielégítették.

Ezek az okok és körülmények nagyban hozzájárultak, hogy a szekta vezetője, amikor börtönéből kiszabadult, elérkezettnek látta az időt Európa misszionálására. 1920 őszén Európába jött, Bernben telepedett le és onnan irányította munkáját az európai kontinensen. Közép-Európát csakhamar beszervezte, a szövetség élére állított egy elnököt, de azonkívül az egyes országok is kaptak helyi elnököket. Pár év múlva Rutherford már az észak-európai szövetséget is megalapíthatta, amelyhez az északi államok «hívói» tartoznak.

A külső elterjedés mellett Rutherfordnak gondja volt a szekta belső megerősödésére és gondolatvilágának kiépítésére. A főfolyóirat az amerikai «Őrtorony és Krisztus jelenlétének hirdetője» két hetenként jelenik meg angolul, de fordításokban havonként jelenik meg Európa nagyobb országaiban az illető nemzet nyelvén. De az új elnök az

irodalmi tevékenységet nem hanyagolja el: Russel hét kötetes «Írástanulmányok» mellett a szekta főműve még Rutherford legfontosabb irodalmi alkotása: «Isten hárfája». Ez mintegy kézikönyvnek jelölhető meg a szekta tagjainak mindennapi használatra.

Mi történt a jövődölésekkel? Miután 1918 is elmúlt minden különösebb természetfölötti esemény nélkül a komoly bibliakutatók fölött, Rutherford újra munkához látott és az 1925-ös esztendőt jelölte meg, amelyben nemcsak Krisztus eljövételét helyezte kilátásba, hanem az őszövetségi szentek látható feltámadását is. Mikor ez az év is elmúlt, az ember azt hitte volna, hogy most a «hívők» hátat fordítanak a foltozó prófétának, de az ellenkező történt. Rutherford megmentette a helyzetet és az emberi együgyűség szemmeltartásával sikerült is neki megakadályozni, hogy újabb jövődölések nélkül a szekta tagjai el ne széledjenek. Egyik írásában, a «Pokolban» azt írja, hogy az Úr Jézus jelen van, a holtak feltámadása is nemsokára megkezdődik, és ezt a *nemsokára* kifejezést lehet érteni valamelyik közeli évről, de egész biztosan, mielőtt még ez a század elmúlik, a beteljesedés megtörténik. Ezzel megkímélte magát, hogy ismételten újabb jövődöléseket kelljen kiadni életében.

A bibliakutatók világszervezetének élén az elnök áll, akinek székhelye New-York állam területén Brooklyban van a «Bethelheim». Itt e hatalmas épületben többszáz munkaerő dolgozik, külön nyomdájuk van, ahol több millió röpiratot és könyvet állítanak elő évente. E központba évente többszázezer levél érkezik és indul világgá. Egy nagyvonalúság jellemző erre a szektára az egész vonalon és az egész szervezetnek inkább üzleti és ügynöki szelleme, mint vallásos szelleme van. Ezt jellemzi a rádiónak oly kihasználása, amely ma náluk a legmodernebb reklám. Saját rádióállomásuk és több leadójuk van a különböző amerikai államokban és több rádiótársasággal

szerződési viszonyban vannak, hogy a bibliai előadásokat átveszik és közvetítik. Így hatalmas hallgatótábort tudnak teremteni: például Rutherford egy alkalommal «A népek szabadsága» címen tartott előadást Torontóban 15.000 hallgató előtt, de beszédét átvette összesen 54 rádióállomás és ezen a területen hatmillió rádióelőfizető van; mivel pedig egy-egy rádiót egész társaságok hallgatnak, e beszédet sok-sok millió ember hallgathatta. A beszédet tartalmazó füzetet majdnem kétmillió példányban terjesztették el.

Ennek a hatalmas nagy propagandának ellenére sem hódít annyira a bibliakutatók szektája. A mozgalom iránt sokkal többen táplálnak szimpátiát, mint amennyien tényleg csatlakoznak, de a szimpátia is kisebb, mint a látszat mutatja. A hívek számát «az emlékvacsora» (vagyis az úrvacsora) résztvevőinek száma mutatja: így az 1927-es évben nyilvánosságra hozott adatok szerint a résztvevők száma ebben az évben alig haladta túl valamivel a 88.000-et. Ez természetesen a felnőttek száma, de ez is a jelek szerint csökkenőben van.

A szekta tanítása. A szekta tanítását az első két elnök említett műveiből ismerhetjük meg, amelyet hitvallásba foglaltak. Mi inkább a főbb hittételek szerint haladva ismertetjük meg tanításukat.

Az egy, végtelen és tökéletes *Isten* keresztény fogalmát a bibliakutatók lerombolták: az Istent szellem-testi lénynek tartják és azt hiszik, hogy az embernek is megvan a lehetősége, hogy az isteni természetet elérje. A kezdetleges Isten-tan logikus következményeként tagadják a *háromszemélyű* egy Isten titkát, vagyis a Szentháromságot. Az Irástanulmányok a Szentháromságot mint ostoba, hamis tant és mint örült tévedést elvetik és azt mondják: «Ezt a titokzatos dogmát néha arithmetikus formákkal fejezik ki: $3 \times 1 = 1$; mások pedig más számviszonyokkal fejezték ki: $1 \times 3 = 1$. Nem csoda, hogy

akik okosabb koponyával rendelkeznek, kereken kijelentették, hogy ily számítási műveletet nem érthetnek meg!» (Írást. VII. 35.)

Krisztusra vonatkozólag is súlyos tévedéseket vallanak: Russel azt tanítja, hogy Krisztus a megtestesülés előtt, mint arkangyal az Atyához legközelebb állt, a megtestesülés után is tagadja Krisztus lényeges istenségét: «Jézusban nem volt két természet az emberi és szellemi egyesülve; amikor testben járt, tökéletes emberi lény, előbb pedig tökéletes szellemi lény volt». (Írást. I. 175.) Krisztusnak e két létezési módját követte a harmadik, amikor Krisztus meghalt: «A halál a mi Urunk Jézus Krisztus számára jelentette az emberi természetnek a tökéletes, örök megsemmisítését» (V. 444.) Tehát Krisztus lelke a halálban megszűnt önállóan létezni, a lélek a feltámadásban élővé lett és új szellemi testet kapott. Ezért tagadják Krisztus testének feltámadását; azt vallják, hogy Krisztus a test szerint megöletett, de a lélek szerint élővé lett, vagyis feltámadt. Krisztus engedelmességének jutalmául halhatatlanságot és tökéletes isteni természetet, isteni szellemet és isteni testet kapott. «Ebből látjuk, hogy Jézusban nincsen a természetek keveréke, hanem a természet kétszeres változásán ment keresztül: először a szellemiből az emberibe, azután az emberiből a szellemi létezés legmagasabb fokához: az isteni természetbe. És mindkét esetben az egyik a másik miatt megszűnt».

Az emberre vonatkozólag is Russel súlyos tévedéseket tanít: tagadja az ember és az állat között a lényegkülönbséget, tagadja az emberben a tisztán szellemi lelket és így szükségképpen jut el a halhatatlanság tagadásához. «Az ember — tanítja Russel — két elemből: testből és szellemből áll. Ezen elemek egyesüléséből származik az érző lény, a tulajdonképpeni ember». Ezt a kifejezőmódot Russel a következő módon magya-

rázza : «A fogalom «test» csupán a fizikai szervezetre vonatkozik ; a kifejezés «szellem» pedig az életcsira. Ezt az életcsirát atyáinktól kapjuk, míg anyánk táplálja és fejleszti. Hamis azt hinni, hogy az emberi élet csirája másképpen kezdődik, mint az alsóbb teremtmények életcsirája». (V. 297.) Sőt Russel tagadja az ember felsőbbrendűségét is a következőkben : «Az összes állatok intelligenciával rendelkező teremtmények. Az embernek jobb teste és finomabb szervezete miatt magasabb intelligenciája van és a Teremtő őt egészen más módon kezeli». (V. 327.)

Amit Russel léleknek nevez, az a valóságban csak egy élő test, amely meghal. A kérdés most az : vajjon ebben az élő testben nem lakozik-e valami szellemi, mint magasabb, egységes életprincipium, amely a gondolkodásnak és akarásnak, vagyis a tiszta szellemi tevékenységnek az indítóoka? Ezt nevezük mi léleknek, amely nem áll részekből, ezért nem bomlik részeire és természetes módon halhatatlan. Ezt a halhatatlanságot Russel felcseréli az örökkévalóval és csak Istennek tulajdonítja e szavakkal : «A halhatatlanság valójában egyet jelenthet az istenséggel». (Írást. I. 202.)

Az ember bűnbeeséséről és megváltásáról. Ádám bűne a következő : Isten megteremtette Ádámot, aki az előbbi értelemben vett halandó ember volt : rajta minden halandó volt, de Isten feltételesen kölcsönözte neki a halhatatlanság előjogát, amennyiben az Eden-kertben az életfenntartó fákhöz joga volt és azokat akadály nélkül élvezhette. Az isteni parancs átlépése után ettől Isten megfosztotta és ezáltal a halálos ítéletet végrehajtotta rajta. Russel összetéveszti a lélek halhatatlanságát az őszülőknek feltételesen adott testi halhatatlansággal. A bűnbeesés után Russel szerint minden ember, mint Ádám utódja a tökéletes megsemmisülés áldozata, mivel az ember a halhatatlanság előjogát eljátszotta.

Az ember megváltásának tanításába Russel beviszi a már ismertetett tant Jézus Krisztusról és a milleneumi gondolatot. Jézus, mint Mihály főangyal megtestesült az előbb ismertetett módon és engedelmességével kiérdemelte elsőnek a teremtmények közül a halhatatlanságot. Mivel pedig ez a tulajdonság egyenrangú az istenséggel, Jézus az isteni természet részesévé lett. «Jehova, aki egyedül rendelkezett eredetileg halhatatlansággal, fiát, az Úr Jézusunkat, ugyanazon isteni, halhatatlan természetre emelte és ő most az Atya képmása, az Atya személyének pontos lenyomata.» (I. 204.)

De Krisztus nemcsak magának érdemelte ki a halhatatlanságot azaz az isteni természetet, hanem minden embernek szerzett alkalmat a próbára. Aki ezt a próbát kiállja, az halhatatlansághoz jut: a próba új ideje Krisztus megváltási ajándéka és ebben áll a milleneum jelentősége. A kiválasztottak 114.000-je Istenhez hasonlóvá lesznek és örökké boldogok egy gondmentes földön, míg a javíthatatlanok a testtel és lélekkel megsemmisülnek.

12. Különféle kisebb szekták és vallási áramlatok.

Az említett csoportokon kívül még számtalan kisebb, helyijelentőségű szektát találunk mind Angliában, mind Amerikában. Ezeknek azonban nincsen nagyobb jelentőségük sem elterjedésük, sem pedig gondolatviláguk: a belső szellemi és vallási tartalmuk miatt. Egy-kettőt azonban megemlítünk közülük, hogy rámutassunk az apró szekták keletkezésére és lassú haldoklására, amely túlfeszültségüknek és izléstelenségüknek természetes következménye.

Gyülekezet. (Darbyismus.) A mult század első évtizedeiben, amikor az anglikán egyház teljes megmerevedésében és a világi hatalomtól való függő helyzetében

nem elégtette ki nemesebb lelkű hiveit, az elégedetlenség és a lelki megújulás után való vágy megteremtette az ú. n. konventikulumokat, amelyek közül némelyek az igazság kutatásában mindinkább közelebb jutottak az Egyházhoz, míg mások protestáns gondolatvilágukban megmaradtak és ezen az alapon törekedtek kölcsönös épülésre és újjáébredésre. Plymouth kikötővárosban az egyik ily csoportot Plymouth-testvérek néven ismerték és ezekkel ismerkedett meg John Nelson Darby anglikán plébános (szül. 1800, meg. 1882), aki nyugtalan, kutató természete miatt csakhamar ellentétbe került anglikán egyházával: ezt az ellentétet csak szíttották benne a Plymouth-testvérek és a Dublinben alakult rajongók társasága A. M. Groves vezetése alatt, akik sajtószerű úrvacsorájukat «kenyértörés» név alatt ünnepelték.

Darby 1828-ban kilépett az anglikán egyházból azzal a gondolattal, hogy az Egyház az összes istengyermekek lelki országa, amelynek nincsen szüksége szervezetre és nem is lehet szervezettel összefogni. Miután három évig a magányba visszavonult, 1831 óta, mint a Plymouth-testvérek társaságának apostola működött Írországból, de tőlük is elvált és nagy ébresztő prédikációival először Párizsban, majd a francia Svájcban keltett feltűnést. Sikerült is neki követőkre találni, megalapította saját szemináriumát és onnan küldte ki misszionáriusait a többi országokba. Franciaországban Lyonban alakult meg az első hitközség, majd H. Grafe német kereskedő révén bejutott Németországba is, ahol az 1850 óta fennálló «Evangélikus testvéregyesület» egyesült a darbysmussal 1852-ben és itt Elberfeld lett a székhelye. A társaság általában «gyülekezet»-nek nevezi magát és a tagok testvéreknek szólítják egymást.

A szenvedélyes alapító fáradhatatlan volt a munkában: hatszor látogatta meg Amerikát, hétszer Német-

országot és már az élete végén a mozgalom központja Angliából Svájcba tolódott, ahol 75 hitközsége volt, de ez még inkább bekövetkezett Darbynak halála után. A következő időkben nőtt ugyan a követők száma, de nem lett tömegmozgalom és a számukat ma sem lehet megállapítani, mivel bibliai okokból visszautasítják az egyházi számlálást.

A szekta tanításában első helyet foglalja el az a tény, hogy minden egyházi szervezetet visszautasít, mivel Krisztus azt csak az apostoli időkre rendelte és alapított ugyan Krisztus egyházat, de az már régen elpusztult. Ezért az első keresztények példája szerint «gyülekezetekké» kell a híveknek egyesülniök, ahol a tanításnak egyöntetű kitartásában, a kenyértörés közösségében és imában várják Krisztus közeli második eljövetelét. A megszentelés egyetlen eszköze az Isten szava, amely a hívőben az újjászületést és a megszentelődést eszközli. A keresztséget az angoloknál a szülők tetszésétől teszik függővé, míg a németeknél általában 13. életévben szolgáltatják ki. Az úrvacsorát kenyértörésnek nevezik és ez a keresztséggel együtt csupán szimbólum. Az istentiszteletük egyszerű és hideg: Biblia olvasás, elmélkedés és a kenyértörés, majd pedig egy-egy Lélektől megszállt tagnak a beszéde az istentisztelet tárgypontjai.

Az utolsó dolgokra vonatkozólag chiliasmust tanítanak: az utolsó napon Krisztus egyesül a választottakkal, mint király bevonul Jeruzsálembe és ott megalapítja ezeréves békeuralmát.

Ha ítéletet akarunk mondani, nem tagadhatjuk meg tőlük a jóakaratot és a komoly törekvést, eredetüket is megtudjuk magyarázni történetileg, tévedéseik pedig a protestáns alaptanoknak a következetes végigvezetése.

Juda apostolsága. A már ismertetett «Újapostoli egyház»-ból «Juda apostolsága» néven új szekta támadt, amint az előbbi is a «Katolikus-apostoli» (irwingianusok)

szeptájából támadt. Az új szekta központja Zehdenick és Grausee lett, ahonnan Németország egyéb részeibe is elterjedt, de sohasem fejlődött nagyobb mozgalommá. Az alapító Fischer nevű halász Krebs apostolatjától nyerte megpecsételését, több száz oldalon kiadta zavaros ideáit, amelyek az alsóbb néposztályban hódították meg az embereket.

Ennek az új szektának az érvelése saját létezésére vonatkozólag a következő : Az Úr Jézus három nap alatt építi fel lelki templomát : a *katolikus-apostoli* község jelenti az első napot, az abból született *újapostoli* szekta a másodikat, az ebből származott *Juda apostolsága* a harmadik nap és általuk fogja az Úr befejezni templomát. Tehát *Juda apostolsága* a szentek végső egyháza Jézus Krisztus eljövetele előtt. Innen a név is, mivel a bárány, az oroszlán, amely a titkos könyv hetedik és utolsó pecsétjét felnyitotta, *Juda* törzsből származott. Ez a teljesen apokaliptikus-eschatologiai szekta a *Titkos Jelenések* könyvének alapján nem 12, hanem 24 apostolt szerepeltet. A kegyelmi eszköz az apostol kézfeltétele ; minden önkényük mellett azonban a kereszténység alapigazságai mellett kitartanak, de ennek ellenére is láthatjuk, mily fantasztikus tévedésekbe jut egy-egy szekta, ha az igaz Egyháztól eltér.

A pünkösd mozgalom, mint szekta Amerika területén lépett fel 1901-ben Topeka Kansasban. Charles F. Parhamnak kis bibliai iskolája volt, amelynek tagjai új pünkösdben, új lélekkiáradásban hittek és ez a hitük mindjobban plasztikus formát öntött és a várakozástól felcsigázott kedélyeknél tömegszuggerztióban nyilvánult meg. Így azután többnyelvű beszédek, ördögűzések, halott-támasztások, jóslások történtek, de mindez nem valóságban, hanem a szuggerztió erejével a lelkekben, ahol az extázis ugyancsak kitombolta magát. A követők ezt a kihatást Isten erejének és működésének mondták.

A mozgalom elterjedt először Kaliforniában, Los Angelesbe, onnan pedig a norvég Barrat prédikátor Christiániába is behurcolta, sőt Meyer strandmisszionárius Hamburgba. Az említett országokban csakhamar 50.000-re emelkedett a számuk és 40 különféle nyelveken jelennek meg a «Pünkösdi Lapok». Közben a mozgalom levetette a túlhajtásokat, de alapgondolatához mindig hű maradt, hogy t. i. új pünkösöd, új lelki erő áradt szét a szekta tagjai fölött, akik az ősegyház karizmatikus adományaival rendelkeznek.

A Sioni keresztény katolikus-apostoli egyház, vagy egyszerűen Zion alapítója John Alexander Dowie (szül. 1846 Edinburgban, megh. 1906.) fiatal korában Ausztráliában, mint kongregacionalista prédikátor működött, de később «ima és kézfeltétel-gyógyítóvá» képezte ki magát, szuggesztív erejével és hipnotizáló képességeivel gyógyulásokat is eszközölt. Amerikába került és az 1893-as chikágói világkiállításon nagy feltűnést keltett beteggyógyításaival. Nem csodadoktor, hanem próféta akart lenni és mint apostol új világszemlélet megteremtése volt minden célja. Ezért Chikágóban 1896-ban megalapította hitközségét és magát a «szövetség hirnöké»-nek nevezte, akiről Malachiás is jövendölte, hogy Krisztus ítéletét előkészíti: «Valóban kiküldöm követemet, hogy utamat előkészítse». (Mat. 3, 1.) Ő a III. Illés, akiről Krisztus is mondja: «Illés mindenestre jön és mindent helyreállít» (Máté 17, 11.), ezért «helyreállító»-nak is nevezte magát. Dowie Krisztus közeli eljövetelét tanította. Saját feladatának nyilvánította az összes meglévő egyházak és szekták megsemmisítését és az ősegyházak visszaállítását és mint tiszta arának bemutatását a völegénynek a második eljövetelénél. Nem hozott új gondolatot, mert ezek az összes eschatologiai szektáknál feltalálhatók. Új gondolata csupán, hogy a betegségek a sátán műve, az igazi istengyermekek nem lehetnek betegek.

Dowie elválasztotta az Isten-országnak tagjait a bűnös világtól és számukra 1901-ben a Michigán-tó partján új várost épített, a Zion Cityt, amelynek 1907-ben 7000 lakosa volt, ahol híveinek az alkohol, dohány, orvosság és disznóhús meg volt tiltva. A szekta tagjainak száma folyton nőtt, annak ellenére, hogy Dowie saját leánya 1902-ben meghalt. A szekta ekkor már Ausztrália, Japán, Kína és Nyugat-Európára is kiterjedt. Dowie 1904-ben mint főpap vonult be ünnepélyesen Zion városába, hogy az utolsó sátoros ünnepet megülje Krisztus eljövele előtt. Ekkor elnevezte magát: «Joannes Alexander, Jézus Krisztus első apostolá»-nak. Hatalma tetőpontján következett be a nagy tragédia: fényes eredményei teljesen elvakították őt és alsóbb ösztönei úrrá lettek fölötte. Saját tanítása ellenére 1906-ban megbetegedett, távolléte alatt az okos és erélyes Glau Voliva vette át a vezetést, aki azután az alapító szédelgéseit és csalásait is felderítette. Az eredmény az lett, hogy Joannes Alexandert táviratilag letették, amelyet felesége és fia is aláírtak. A törvényszéki eljárásnál, amelyet Dowie a letétele miatt indított, kitünt, hogy a nagy próféta nem kevesebb, mint húszmillió dollárt elspekulált, hűtlenül kezelt és elszórt, még európai híveit is kétmillió márka erejéig károsította meg. A prófétának jól megérdemelt nyomorult vége lett és ma a mozgalom magától visszafejlődik.

Az Isten Egyháza (Church of God) D. S. Warner amerikai prédikátor alapítása, akinek az a nemes szándéka volt, hogy a megmerevedett kereszténységet a szellemi adományok és az ősegyház karizmatikus egyházkormányzatának feltámasztásával bibliai alapon új életre keltse. Távol állt tőle, hogy új szektát alapítson, csupán az összereszténység kebelén belül megújódási mozgalmat akart megindítani. Azonban a mozgalom minden szervezkedés nélkül is önálló hitközséggé fejlődött saját névvel, folyóiratokkal és központtal. A Krisztusban való lelki újjá-

210 IV. ANGOL ÉS AMERIKAI SZEKTÁK

születés által lesznek az emberek a szekta tagjaivá és a keresztség, úrvacsora és lábmosás, mint Krisztus rendelkezései kötelezők.

A szekta több országban is elterjedt, de számokban igen nehéz volna kifejezni, mivel a szervezkedés hiányában e számok is hiányosak. Több angolnyelvű folyóiratuk közül a legjelentősebb a Gospel Trumpet 80.000 tagot számláló olvasótáborral rendelkezik. A szekta székhelye Kassel.

A szektának némi rokonsága van a baptistákkal a keresztségi gyakorlat miatt, de egyébként teljesen független azoktól. A szektát az a vágy hatja át, hogy vajha megszűnne a keresztények szétforgácsolódása és végre megteremtődne Krisztus igaz testének egysége. Azonban ez a jószándék ismét csak újabb csoporttal szaporította az igaz Egyházon már kívül álló felekezetek és szekták számát.

Evangelikus Társaság alapítója az amerikai német faros és téglaegető: Albrecht Jákob, komoly férfiú, aki azonban nem nagyravágyásból lett egy új szekta alapítója, hanem a körülmények vitték rá. A XVIII. század végén rengeteg német vándorolt ki Pennsylvániába és ezek a kivándorlók egyébként is kevés vallási élettellel rendelkeztek, de még ezt a kevés vallási érzést is elvesztették a hazai vallásos viszonyoktól való elszakadás következtében és így vallási szempontból igen szomorú helyzetben voltak. Ilyen szellemben és körülmények között nőtt fel Albrecht Jákob is, aki a családban történt sorscsapások következtében a püspöki metodista egyházban találta meg az Istent és hálából az Isten iránt földieik között kezdett laikus apostolként működni és metodista rendszer szerint kis csoportokat alakított. De a metodisták nem szívesen alkalmaztak németeket a munkájukban abban az időben és ezért a németeknek függetleníteni kellett magukat. Így támadt ez a független

szekta, amelynek ma Amerikában 200.000 híve van az amerikai németek között.

Amerikából természetesen átkerült a szekta Németországba is, ahol ma három nagy területben 25.000 hívük van többszáz vasárnapi iskolával, saját prédikátor-szemináriummal és az «*Evangelische Botschafter*» folyóirattal.

A szekta tanítása teljesen megegyezik a metodisták tanításával és csupán lényegtelen pontokban tér el; a főkülönbség abban áll, hogy míg a metodisták élet-tartamra választják püspökeiket, addig ők csak négy évre. Egyébként a hittételekben és a más alkotmánykérdésekben a metodista szellemet követik.

A keresztény tudományosság (Christian science). Eddy Mary, szül. Barker Mária (1821—1910) kongregacionalista 1875-ben könyvet adott ki e címmel: «*Science and health*» és Bostonban megalapította az első tudományos hitközséget. Főgondolata az volt, hogy csak a szellem valódi, az anyag, a test nem az és ezért a rossz, a betegség, a bűn, a halál a helyes gondolkodással legyőzhető. Jézus a legtudósabb ember a betegséget lelki módon gyógyította, feltámadásával pedig megtanított arra, hogy nincs halál. Más amerikai metodusok arra az őskeresztény gondolatra emlékeztették e szekta tagjait, hogy helyes hittel sok testi szenvedés legyőzhető. Eddy aszszony az imát mint szóotalan elmélyülést Istenben érvényesíti és az istentiszteletnél, amely igen egyszerű, ezt gyakran alkalmazza.

Több apró szektát sorolhatnánk fel: *The disciples of Christ*, Krisztus tanítványai, akik a presbiteriánusoktól váltak ki és kongregacionalista alkotmányuk van és a felnőttek kereszttségét fogadták el. *The united brethren in Christ*, Krisztusban egyesült testvérek a XVIII. század végén támadt Pennsylvániában arminiánus tannal és a metodistákhoz állnak legközelebb. *Swedenborg Em-*

mánuel svéd protestáns teozófus szintén felekezetet alapított, követői a swedenborgiánusok. Tanításában tagadta a lutheri megigazulástant, a predesztinációt, a feltámadást, de a keresztséget és az úrvacsorát szentségnek mondotta kálvini értelemben. Sokkal fontosabb tévedései, hogy elvetette a Szentháromságot, Krisztust az Isten látszólagosan testet öltött megnyilatkozásának mondotta és követői között spiritiszta eszméit terjesztette, mivel neki Isten különös látomás alkalmával a Szentírás igazi értelmét felfedte és képességet adott neki a szellemvilággal való érintkezésre. Szektája az ú. n. Új-Egyház leginkább a germán államokban terjedt el.

*

Az újabb időkben vallás-bölcseleti és vallás-szellemi áramlatokkal találkozunk, amelyeknek esztétikai gondolatai, spiritualista misztikája sokak számára pótolja a vallást, mint a spiritizmus, a teozófia, az antropozófia. Mások pedig vallás-pótlékot találnak különféle gyakorlati elvekben, tevékenységben, életformák módzataiban, amelyeknek alapja vagy háttere természetesen egy-egy elven alapszik (például a vegetarizmus a teozófián alapszik). Ezeknek a mozgalmaknak, vagy áramlatoknak követői nem lépnek ki ama egyházak és felekezetek közösségéből, amelyekben eddig éltek, ezen áramlatok nem lettek önálló felekezetekké és nem is akarjuk ezzel mondani, hogy idővel azokká lesznek, mivel vannak gondolatok, amelyek egyesek számára nekik értékes élettartalmat adnak, de nem lehetnek egy szervezkedés alapjává.¹

¹ Lásd : dr. Wolkenberg : Spiritizmus, Szent István Könyv ; dr. Wolkenberg : Teozófia és antropozófia, Szent István könyv ; Rampert-Némethy : Spiritizmus. Budapest, Szent István-Társulat.

V. A katolikus egyházból újabban kivált szekták és nemzeti egyházak.

Nagyon tévedne, aki azt hinné, hogy ebben a modern korban már lejárt a vallás- és egyházalapításoknak, eretnekségeknek és szakadásoknak a kora és a katolikus Egyház egysége megbonthatatlan. Az emberi gyengeség, de még inkább az emberi szenvedélyek a katolikus Egyház kebelében is folytonosan új szakadásokat idéznek elő, amelyek legtöbbször a túlfűtött nacionalizmusra vezethető vissza. Ez volt az eredője és alapvonása a múlt században támadt, de már a történelemhez tartozó Deutschkatholicismusnak és ez most a következőkben tárgyalandó 7—8 nemzeti egyház keletkezésének az oka. Mivel ezen egyházak között megvan a törekvés az egyesülés felé és ez némelyek között létre is jött, két csoportban tárgyalom ezeket az egyházakat: az első csoportban az utrechti unióhoz tartozó egyházakat: az utrechti egyházat, az ókatolikusokat, a lengyel és a horvát nemzeti egyházakat, amelyeket gyakran az ókatolikusokkal való összeköttetés miatt ókatolikus egyházaknak mondják. A másik csoportban pedig tárgyalom az összes többi nemzeti egyházakat, amelyek újabban a katolikus Egyháztól elszakadtak és megtagadták vele a közösséget.

A) Az utrechti unió.

Az unióba tartozó egyházak 1889-ben elfogadták az ú. n. utrechti nyilatkozatot, amely a hitük alapja és egyúttal az egyetlen közös kapocs ezen egyházak között. Ez a nyilatkozat három részből áll:

Az I. rész: «Fenntartjuk azt az ősegyházi elvet, melyet Lerinumi Vinzenz mondott: *Id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est; hoc est etenim vere proprieque catholicum*». (Azt tartsuk, amelyet mindenütt, mindig, mindnyájan hittek: ez valóban és igazán katolikus). Ennek az elvnek alapján az utrechti nyilatkozat kitart a katolikus igazságok mellett: nemcsak a Szentháromság, Krisztus istensége, a Biblia mellett, hanem a hét szentség lényegének, hatásának elfogadásával több keresztény és természetfölötti értéket rejt magában, mint bármely protestáns felekezet.

A II. részben a főbb tévedésekkel találkozunk: így elveti a Hagyományt, mint a Szentírással egyenlő hitforrást, a Széplőtelen Fogantatást, a pápa primátusát és tévedhetetlenségét, tagadja az «egyedül üdvözítő Egyház» elvét, mert szerintük az összes keresztény felekezetek Jézus Krisztus igaz egyházának részei. Az egyházi fegyelem és szertartás terén is több dologgal szakítottak: így a fülgyónást nem tartják szükségesnek, elég az általános gyónás; a papok nincsenek nőtlenségre kötelezve; elvetik a bűjtöt, a búcsúkat és a szentelményeket általában; a latin nyelv helyébe az illető ország vagy nép nyelvét állítják, a katolikus ünnepeket megkevesbítették vagy más néven ünneplik; a más vallás papja előtt kötött házasságot elismerik érvényesnek és a vegyesházasságnál semmiféle nehézséget nem támasztanak.

A III. részben az eucharisziát tárgyalják: «Hisszük, hogy a kenyér és a bor színe alatt a mi Urunk Jézus Krisztus testét és vérének vesszük». Az eucharistia áldozati jellegére vonatkozólag tévesen azt tanítják, hogy az nem megújítása az engesztelő áldozatnak, melyet Krisztus a keresztfán mutatott be, hanem áldozati jellege abban áll, hogy a keresztdózatnak maradandó emléke és annak reális megrögzítése.

Amint látjuk, az utrechti unióban egyesült egyházak tanítása nem protestantizmus, mivel sok ókeresztény, katolikus örökséget őriznek, de más oldalról lényeges pontokban eltérnek, így elsősorban az Egyházzól szóló tanításban. Szerintük a sok ellentétes csoportok egységet alkothatnak az Egyházban, amit állítani valóságos blasphémia volna. Lerinumi Vinzenz tanítását is félremagyarázzák, mert van egészséges dogmafejlődés, de nem az ókatolikusok értelmében, akik azt tanítják, hogyha a jövőben a tudományos kutatás helytelennek fog ítélni eddig helyesnek hitt ismeretet, ők mindig fog-
nak tudni alkalmazkodni az új ismerethez. Ezek elfelejtik, hogy az Isten kinyilatkoztatását semmiféle fejlődő tudományos ismeret nem ingathatja meg.

1. Az utrechti (holland szakadár) egyház.

Utrecht holland város a VII. században katolikus püspökség, a XVI. században érsekség lett, de miután a kálvinizmus befészkelte magát a városba és a katolikus vallás gyakorlatát is eltiltották, az érsekség megszűnt, de még ugyanezen század végén apostoli helynököt kapott. A XVII. század végén azonban Franciaországból és Belgiumból janzenisták menekültek Hollandiába, akiket a hollandi protestánsok szívesen fogadtak. A janzenistákkal szimpatizált az utrechti apostoli helynök, Kodde Péter sebastei c. érsek is, sőt vele együtt káptalanja és papjai is. Miután Rómában bepanaszolták őket, a pápa követelte tőlük, hogy a janzenizmus öt főtételét kárhóztató iratot írják alá, amit Kodde és papjai megtagadtak. Erre a Szentszék Koddet felmentette hivatalától 1702-ben, de a káptalan és a papság nagyobb része melléje állt, utódját elűzték és így elvetették a szakadás csiráját; sőt 1723-ban Steenhoven Kornélt Róma tiltakozása ellenére utrechti érsekké választották, akit Varlet Domonkos

Mária, előbb katolikus c. babiloni püspök, de janzenista érzelmei miatt hivatalától felfüggesztve, 1724 okt. 15-én felszentelt püspökké. Steenhoven egyik utódja még két sufraganeus püspökséget is alapított Haarlemben és Deventerben, melyeket a kormány elismert.

Az utrechti szakadár egyház új erőt nyert az ókatolikusokkal, akiknek püspökévé a német Reinkenst 1873-ban szentelte fel Rotterdamban az utrechti érsek. Az utrechti egyház az ókatolikusokkal 1889 szept. 24-én közösségbe lépett, az ú. n. utrechti unióban, amelyhez a lengyel és a horvát nemzeti egyházak is csatlakoztak. Az unió intéző szerve az említett egyházak püspökeinek konferenciája; az unió tagjai csupán arra vannak kötelezve, hogy az utrechti nyilatkozatban lefektetett — és az előbb is ismertetett — hittételeket elfogadják, mert ellenkező esetben az unióból kilépettnek tekintik. Minden más tekintetben teljesen önállóan intézik saját ügyeiket. Az utrechti egyháznak ma egy érseksége és két püspöksége van 28 plébánián kb. 12.000 hívővel és 36 pappal. Az utrechti egyház konzervatívabb, mint a racionalizmus felé hajló ókatolicizmus, a papok nőtlenségi kötelezettségét is csupán 1923-ban szüntette meg.

2. Az ókatolikusok.

IX. Pius pápa az Egyház legtevékenyebb pápai közé tartozik: hat érsekséggel, III püspökséggel és 20 apostoli vikáriátussal gazdagította az egyházi hierarchiát. Háromszor gyűjtötte maga köré a világ püspökeit: 1854 dec. 8-án a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának kihirdetésénél, 1864 pünkösdjén a japán vértanúk boldoggá avatásánál és 1867 június 29-én az apostolfejedelmek vértanuhalálának 18 évszázados fordulója alkalmával. De a pápa lelkében még nagyobb tervek értek: az erősödő liberalizmusnak és racionalizmusnak letörésére álta-

lános zsinat összehívását jelentette az 1864 dec. 6-án tartott titkos konzisztóriumon. A pápa az Aeterni Patris bullával 1869 dec. 8-ára tűzte ki a zsinat megnyitását.

Még a zsinat megnyitása előtt, amikor a zsinatra kerülő pontokról tárgyaltak, szó került a pápai tévedhetetlenségről is, mint oly pontról, amelynek hittétellel emelését igen sokan hasznosnak, üdvösnek és a kor áramlataival szemben az egyetlen szükséges fegyvernek ítélték. Mások azonban még a katolikusok közül is másként vélekedtek: a harc megindult, különösen a Civiltà Cattolica 1869 februári számának tudósítása után, amelyben a francia levelező azt írta, hogy a francia katolikusok nagy többsége a tévedhetetlenség meghatározását örömmel fogadná. Az ellenharcot a párizsi teológiai fakultás dékánja, Monsignore Maret surai c. püspök vezette Franciaországban, de Angliában is és a legdühösebben Németországban indult meg a harc. Az ellenmozgalomnak központja Döllinger Ignác, a müncheni egyetemen az egyháztörténelem tanára, infuláns prépost, a birodalmi gyűlés, a bajor országgyűlés, rengeteg hazai és külföldi tudományos társaság tagja, aki azonban liberális nézetei miatt az egyházi hatósággal kissé feszült viszonyban állt. Ugyanebben az időben az augsburgi Allgemeine Zeitungban öt névtelen cikk jelent meg tollából, majd pedig álnéven Lipcsében «A pápa és a zsinat» címen röpirat jelent meg tőle. Erre megindult a harc pro és kontra: az izgatottság mindjobban nőtt, a szabadkőművesek elhatározták, hogy a zsinat megnyitása napján Nápolyban szabadgondolkozó világzsinatot tartanak. A német püspökök az év szeptemberében Fuldában összejöttek és a 14 püspök a pápának előterjesztéssel élt, amelyben a tévedhetetlenség definiálásának időpontját nem tartották alkalmasnak. Ugyanígy nyilatkozott 11 francia püspök és Schwarzenberg prágai bíborosok.

A zsinat megnyitásának ideje elérkezett: 43 bíboros, 9 pátriárka, 8 prímás, 107 érsek, 456 püspök, rengeteg apát és szerzetesrendfőnök vonult be a Szent Péter-templomba és közöttük foglalta el helyét IX. Pius pápa. Az ünnepi istentisztelet után az ikoniumi érsek tartotta a szentbeszédet, melyet hosszú imák követtek. A zsinati munka megindult: hetekig, hónapokig fontolgatták, tárgyalgatták az atyák a racionalista tévedéseket és 1870 április 24-én tartott nyilvános ülésen a pápa az atyák egyhangú ítélete után megerősítette a katolikus tanítást. Eközben azonban folyton vitatták a pápai tévedhetetlenség kérdését: már januárban Hassun örömény pátriárka és Ledóchowski gnesen-poseni érsek 380 zsinati atya aláírásával előterjesztést nyújtott be a pápának azzal a követeléssel, hogy a pápai tévedhetetlenséget «világos, minden kétséget kizáró szavakkal hittétellé emeljék». A további kérésekkel 500-ra emelkedett a kérelmezők száma a zsinat részéről. Ezzel ellenében Schwarzenberg bíboros 136 aláírással a definíció mellőzését kérte. Künn a világban azonban sokkal élesebben folyt a harc, különösen Németországban Döllinger vezetése alatt. Ezek a körülmények tették még szükségessébbé, hogy a zsinat most már határozottan állást foglaljon mellette vagy ellene.

A zsinat május 14-én megkezdte általános vitáját e tárgy fölött és 64 szónok vett részt abban a legkülönbözőbb országokból 20 nap alatt, míg a részletes vita több hétig tartott. A döntő szavazást július 18-ra tűzték, amikor július 17-én a pápa engedélyével 55 zsinati atya, leginkább Németországból, Ausztriából, Magyarországból és Északamerikából, hazájukba visszatértek, mert mint a tévedhetetlenség ellenfelei a Szentatya jelenlétében nem akarták visszautasító szavazatukat leadni. Ezek közül a legtöbben nem a tan ellenségei voltak, hanem annak definiálását most nem tartották időszerű-

nek. Július 18-án Róma fölött és a Szent Péter fölött egy borzasztó égi háború vonult el, amikor a nagy nyilvános ülést tartották, amelyen a megjelent 535 atyából kettő szavazott a definíció ellen: egy szicíliai és egy északamerikai püspök, míg a többiek mellette. Ezek után IX. Pius pápa a hittételt megerősítette.

Erre megindult a tiltakozás Németországban: Döllinger vezetése alatt a müncheni egyetem 44 katolikus tanára, továbbá több freiburgi, bresloui, prágai és münsteri egyetemi tanár iratot szerkesztettek és írtak alá, amelyben kijelentették, hogy a zsinat határozatait nem fogadják el és azokkal szemben ellenállást tanúsítanak. Ugyancsak több helyütt: Königswinterben, Nürnbergben tiltakozó gyűlést tartottak és kérték a német püspököket, hogy az Alpokon innen új zsinatot hívjanak össze. A püspökök kezdetben nagy kímélettel voltak az engedetlenekkel szemben, de mikor a jóság nem ért célt, világos és határozott ítéletre volt szükség. A müncheni érsek felszólította Döllingert, hogy a zsinat határozatainak vesse alá magát és miután ismételt alkalommal a várakozási időt meghosszabbította, Döllinger ki-magyarázkodására, hogy ő, mint keresztény és teológus, mint történelemkutató és polgár a vatikáni tant elhárítani kényszerül, az érsek 1871 ápr. 17-én kiközösítés alá helyezte, mire a többi püspökök is ugyanúgy cselekedtek a többi főellenzékiekkel.

A kiközösítettek Schulte prágai egyetemi tanár elnöklése alatt Münchenben 1871 okt. 22—24-én kongresszust tartottak, amelyre rengetegen jöttek a külföldi országokból és képviselőjüket küldték el az anglikán állam-egyház, a keleti ortodox egyház és az utrechti egyház. A kongresszus elismerte az utrechti egyház igazhitűségét és kilátásba helyezték az egyesülést Kelet szakadár egyházaival. Döllinger intette őket, hogy ne állítsanak oltárt oltár ellen és ne üssék magukra a szekta bélyegét,

de már nem tarthatta őket vissza semmi: saját hitközség felállítását határozták el és ezzel teljesen szakítottak a katolikus Egyházzal. A szekta «Az ókatolikus egyház» nevet vette fel és a müncheni kongresszus az első hivatalos ókatolikus kongresszus. Döllinger maga nem lépett be az új szektába, de a katolikus Egyházba sem találta meg a visszavezető utat: 91 éves korában halt meg 1890-ben és Friedrich müncheni egyetemi tanár ókatolikus szertartás szerint látta el utoljára és temette el.

Az ókatolikus szektát a német kormányok és a nem-katolikus körök hathatós támogatásukba vették: a porosz tartománygyűlés, a badeni, a hesseni kormányok évi járulékokat szavaztak meg nekik és azt folyósították is állandóan. A bajor kormány anyagilag nem támogatta, de a kiközösített lelképászorokat meghagyta állásukban a püspökök tiltakozása ellenére is. A benső megerősödést célozta a 2. ókatolikus kongresszus, amelyet Kölnben tartottak 1872-ben, továbbá 1873-ban dr. Reinkens József kiközösített breslauer egyetemi tanárnak a püspökké szentelése Rotterdamban. Ezek a szentelések érvényesek, de IX. Pius pápa Reinkenst névszerint is kiközösítette. Ugyanebben az évben tartották a 3. ókatolikus kongresszust Konstanzban és az új püspök elnöklete alatt szinodális alkotmányt adtak szektájuknak. Ez 5 pontból áll: az 1. pont a szinodális és a hitközségi rendet, a 2. a szinódus ügymenetét, a 3. a szolgálati szabályzatot a papság részére, a 4. az egyházi előljáróság részére, az 5. az egyházi fegyelem kezelését tárgyalja. A belső kiépítést szolgálta egy nőrend alapítása, a karitász tevékenysége, nagyszámú katolikus papok csatlakozása, de mindennek ellenére számuk a kultúrharc után mindjobban kevesbedett Németországban. Ma alig 20.000 hívük van. Ma dr. Moog György ókatolikus püspök Bonnban székel, ott van szeminá-

V. A KAT. EGYHÁZBÓL KIVÁLT SZEKTÁK 221

riuma, nővér- és árvaháza, a különböző városokban pedig férfi-, ifjúsági- és nőegyesületeik vannak.

Más országokban kezdetben nem igen volt talaja az ókatolikus gondolatnak : *Svájcban* például csupán három katolikus papot kényszerült Lachat bázeli püspök kiátkozni, de miután a liberális és szabadkőműves kormányok minden igyekezettel támogatták a mozgalmat és bosszúból a püspököt erőszakkal eltávolították a vele egyérmű katolikus papjaival együtt és a kormány a berni egyetemen ókatolikus teológiai fakultást rendezett be, megalakult az ókatolikus szekta «Kereszténykatolikus egyház» néven, amelynek ma dr. Küry Adolf a püspöke Bernben ; híveinek száma apadóban van, de még ma is 35.000 lelket számlálnak. *Ausztriában* a pápai tévedhetetlenség dogmájának első következménye volt az 1855-ben kötött konkordátum felbontása, utóbb pedig egy kisebb ókatolikus hitközség megalakulása, amely csak a világháború után jutott nagyobb jelentőségre azáltal, hogy német-ausztriai püspökség alakult Bécsben 6 plébániával, 31.000 hívővel. A húszezer cseh-szlovák ókatolikus Wannsdorf székhelyről külön püspök gondozza. *Franciaországban* egy kiközösített karmelita, Loyson Jácint alapított ókatolikus hitközséget Eglise Catholique Gallicane néven, de nem igen haladt előre és ma is csupán néhány száz hívük van, akiket időnként Rotterdamból látogat meg egy ókatolikus pásztor. *Itáliában* Campello Henrik szentpéter-dómi kanonok próbálkozott Chiesa Cattolica Riformata d'Italia néven, de kevés sikerrel, ma már egészen eltűnt. *Spanyolországban* Juan Battista Cabrera iskolatestvér volt az alapítója az Iglesia Reformata espanola ókatolikus szektának, a dublini anglikán érsekkel püspökké is szenteltette magát és szektájában felújította a mozarab ritust, de jelentéktelen maradt éppen úgy, mint egy gyenge kísérlet Portugáliában. *Lengyelországban* is újabban kezdenek

dolgozni és sikerült nekik három kis hitközséget megszervezniök. Az összes ókatolikusok száma ma 400.000 körül mozog.

Mivel az utrechti unió tanítását már ismertettem és ezzel az ókatolikusok tanrendszerét is, nem sok hozzáadnivalónk van. Ez az egyház még elég nedvet tartogat, mint a szőlőtöről levágott szőlővessző, de lassan ez az élet is eltűnik, mivel több életnedv nem jut a szőlővesszőbe. Ezt érzik ők maguk is és ezért keresik különösen az ortodox keleti egyházzal való egyesülést, de ezek csak kísérletek maradnak és nem lehet nagyobb jelentőséget tulajdonítani ennek a mozgalomnak. Arra azonban jó ez a felismerés, hogy gátat vessen az ókatolicizmusba benyomuló racionalizmusnak, így mindjobban eltávolódnak a protestantizmustól, felismerik az igazi keresztény értékeket és jobban megbecsülik.

3. *Lengyel nemzeti egyház.*

Amerikában igen sok kivándorolt lengyel él, akik a múlt század utolsó évtizedében elhagyatva érezték magukat, ezért 1897-ben a lengyel községek képviselői összejöttek Chikágóban és elhatározták önálló hitközségek alapítását saját alkotmánnyal. Püspöküknek megválasztották Kozlowski Antalt, akit Herzog ókatolikus püspök Európában püspökké is szentelt. A mozgalom elég gyorsan fejlődött, 1904-ben már 100.000 tagja volt és saját lapjuk a «Polish news Reforma. Official paper of the Polish Catholic Church in the U. S. A.» Rövid visszafejlődés után ismét virágzásnak indult a szekta, amikor az utrechti nyilatkozatot elfogadták. A szektának jelenleg három püspöke van Amerikában.

A szekta a világháború után ismét megkezdte az anyaország misszionálását és sikerült is nekik 100.000 hívőt szerezni, akiknek saját püspökük van Varsóban

Grochovski Leó személyében. Tőlük vált ki egy új szektaág Huszno András vezetésével és néhány ezer hívővel, de ezek utóbb a lengyel ortodox egyházzal léptek unióba és Dionysius varsói ortodox metropolitának vetették magukat alá. Tehát a lengyel nemzeti egyház összes híveinek száma 200.000 lélek.

4. A horvát nemzeti egyház.

A világháború okozta forradalmi szellem a horvát papság körében is megmozdulást idézett elő és ez a mozgalom a német ókatolikusokkal keresett érintkezést: 1923-ban horvát nemzeti egyházat alapítottak és beléptek az utrecht-i unióba. A szektát szívesen keresték fel a világiak nagy számban, mert a házassági elválást elfogadta és szentesítette. De mivel a jugoszláv polgári törvénykönyv nem ismer válást, 1926-ban a kultuszminisztérium az összes ókatolikusok elválását érvénytelenítette, az új házasságot bigámiának minősítette és mint ilyet büntette. A szekta püspökévé választotta Kalogjera Marco volt spalatói kanonokot, akit erkölcstelen élete miatt püspöke megfosztott rangjától. Az ókatolikus püspökszentelés nem változtatta meg Kalogjera erkölcsseit, amiért saját helynöke a horvát ókatolikus folyóiratban, a Preporod-ban többnejűséggel vádolta meg. Miután e vádak másutt is napvilágot láttak, törvényszéki eljárás lett a következménye, ahol az ítéletet több fokon helybenhagyták és neki 4000 dinárt kellett fizetnie. De ennek ellenére is megmaradhatott a püspöki székben, sőt a kormány anyagilag is támogatja a szektát és a katolikus templomok rablását is elnézte. A szekta követőinek száma félszázezer körül van.

B) Más nemzeti egyházak és felekezetek.

1. A mexikói nemzeti egyház (Jézus egyháza.)

Ez a nemzeti egyház is részint a katolikus Egyház ellenségeinek Róma-ellenes gyűlöletéből, részint pedig a túlfűtött nemzeti érzések felkorbácsolásából született meg. Juarez Benito mexikói elnök a vatikáni zsinat előtt üldözést kezdett a katolikusok ellen és pártolta az izgága papok nemzeti törekvéseit egy önálló és független egyház megalapítására. Mindennek lett az eredménye a «Püspöki mexikói egyház», amelyet 1869 óta Jézus egyháznak neveznek. Az új szekta érintkezésbe lépett az Egyesült Államok püspöki-protestáns egyházával, onnan püspököt is kaptak és 1898-ban alkotmányt adtak szervezetüknek, amely hasonló az ókatolikusok alkotmányához. A legnagyobb erőfeszítések mellett is a szektának mindössze 30 hitközsége van 20 pappal és legnagyobb törekvésük, hogy az északamerikai helyett bennszülött mexikói püspököt kapjanak. Tanításukban megemlítendő, hogy csak az első hét egyetemes zsinatot fogadják el, szentségül csak a keresztséget és az úrvacsorát, tagadják a Szeplyőtelen Fogantatást és a pápai primátust a tévedhetetlenséggel. Calles elnök alatt újabb szekta vált ki, de ez annyira jelentéktelen maradt, hogy még Jézus egyháza sem méltatta őket figyelemre, amikor egyesülési szándékkal közeledett feléje.

2. A Fülöp-szigetek nemzeti egyháza. (Aglipayizmus.)

A Csendes óceán Fülöp-szigetein Batao Municio Kocos del Norte-ban született Gregorio Aglipay y Labayon 1870-ben és a jótehetségű, szeretetreméltó gyermek a maniliai ágostonrendi kolostor szolgája lett, de kiváló

tulajdonságai miatt megengedték neki, hogy teológiát tanuljon, amelyet sikerrel el is végzett és 1889-ben pappá szentelték. Az erősen nemzeti érzésű fiatal pap a spanyolok elleni felkelésben mint katona-pap működött és Aquinaldo forradalmi generális ezért őt «egyházi kormányzóvá» nevezte ki. A hivatalos egyházi hatóság kiközösítette őt, mivel a fiatal pap mindinkább elmerült racionalista és nemzeti gondolatvilágába. Aglipay erre még távolabb jutott és 1902-ben kihirdette a független nemzeti egyházat, magát érsekké tette Manila székhellyel, megindította folyóiratát a Rivista Cattolica-t, megépítette katedrálisát és megkezdte a mozgalom fejlesztését.

A felkorbácsolt nemzeti érzések kedvező talaj voltak : három év alatt másfélmillióra nőtt a szekta követőinek száma a tízmilliós Fülöp-szigeteken. A mozgalmat nagyban segítették a politikai események : a XIX. század végén húszévi háború után Spanyolország elvesztette a 300 éven át birtokolt Fülöp-szigeteket és ezek Amerika birtokába mentek át. Eddig csak egy egyház volt, a katolikus Egyház, de most a kormány beengedte az amerikai szekták áradatát, megnyitotta a felekezetnélküli, amerikai típusú iskolákat és mindez nagyban hozzájárult a nemzeti egyház növekedéséhez. Az új szekta érintkezést keresett az ókatolikusokkal és 1904-ben résztvett az ólatolikus nemzetközi kongresszuson Brent manilai püspök, akit szívélyesen fogadtak.

Róma gyorsan felismerte a veszélyt : a hierarchia kiépítésére új egyházmegyét és apostoli prefekturát állított, két püspökséget bennszülött papokkal töltött be, a Steyler-atyák buzgó munkát kezdtek és az aglipayizmus ereje megtört és ma mindössze 100.000 hívük van, leginkább Abra tartományban. A katolikus Egyház helyzete még kedvezőbb volna, ha nem kellene a szörnyű paphiánnyal küzdeniök mind a hittérítő szerzeteseknek, mind pedig a bennszülött papságnak.

A szekta tanítása leplezett racionalizmus : a katolikus álarc alatt megőrizte a legtisztább racionalizmust : tagadja a Szentháromságot, Krisztus istenségét, Szűz Mária istenanyaságát, a pokolt, a tisztítóhelyet és hogy tovább nem jutott a tagadásban a szabadkőműves Aglipay, az annak tulajdonítható, hogy ellenállásra talált és kényszerült megőrizni a látszatot : a szentségeket, a szentmise külső formáit, a szentek tiszteletét.

3. *A csehszlovák nemzeti egyház.*

Ennek a szektának egyik hatékony indítóoka volt a cseh nép túlfeszített nemzeti érzése ; amíg a monarchiában éltek, a szláv önállóság nem fejlődhetett ki oly mértékben, mint azt szerették volna és ebben Rómának is szerepet tulajdonítottak. Ezért, amikor a monarchia felbomlott, elérkezettnek látták az időt, hogy Rómával is szakítsanak. A másik nyomós ok volt a cseh papságnak hiányos erkölcsi felfogása és kevés egyházas érzése, amely már megnyilatkozott 1907-ben a Jednota szervezetük megalapításánál, amelyet a püspöki kar kénytelen volt annak idején felosztatni. Ez az egyesület azután 1918 őszén, a forradalom idején feltámadt Zahrádnik plébánossal az élén, követelte a coelibátus korlátozását a szerzetesekre, a cseh nyelv használatát a liturgiában és a laikusok bevonását az egyházkormányzatba. Ezt memorandumban is benyújtották Rómába, de az onnan kapott felelet nem elégítette ki őket. Erre a Jednota egyesület papjai szakadásba mentek : az 1920 január 8-án tartott gyűlésen jelen volt 215 pap közül 140 a szakadás mellett, 66 ellene, 11 érvénytelen szavazat volt. Amikor az elszakadt papok közül sokan látták, hová fejlődik az ügy, a fele még visszatért. Ekkor alakult meg Zahrádnik Bohumil és dr. Farsky vezetése mellett a nemzeti egyház ; az előbbi író ember volt, aki álnév alatt több sikamlós

regényt írt, az utóbbi pedig egy nagyravágyó, de csalódott ember, aki sem az egyetemi katedrát, sem a kiszemelt nagypréposti állást nem nyerte el.

Az új mozgalom kedvező talajra talált a már régebben Rómát ferde szemmel néző elemeknél, de a népnél is hamar szimpátiára találtak nemzeti jelszavakkal: mint a szlavizmus, a Cirillo-Methodismus hangoztatásával. Az egyetlen gondjuk a konzervatívabb elemek miatt az apostoli folytonosság megszerzése volt püspökeik számára és ezért vezetőjük sürgetésére a szláv keletiek felé tekintettek és a szerb ortodox egyházzal léptek érintkezésbe. A szerb szinódus Dositej püspököt küldte ki a tárgyalásra, aki személyesen vette fel az érintkezés fonalát az új egyház vezetőivel. Ennek eredménye lett, hogy a csehek memorandumot nyújtottak be «a belgrádi egyesült ortodox egyházak szent szinódusához», amelyben kifejtették a szekta szellemi irányát és hitét. Eszerint a cseh nép vágyódik a nagy szláv család hitközösségébe és elfogadja a szerb ortodox egyház dogmatikai tanításait, amelyek az első hét egyetemes zsinatban és a Credo-ban vannak lefektetve, de «a lelkiismereti szabadság és szabad vallásfejlődés fenntartásával», amit a szekta radikális iránya követelt.

A memorandum további 12 pontjában felállították a feltételeiket, amelyek mellett hajlandók csatlakozni: követelik a cseh nyelv használatát a liturgiában, az eddigi ritus megtartását, a papok szentelésének elismerését, a papok többszörös házasságát a szentelés után is, a nők papoknak megválaszthatóságát a püspöki székre, az egyház demokratikus alkotmányát, vagyis a hivatalok betöltését a nép egyetértésével, Dositej ortodox szerb püspököt kéri szervezőnek, utána pedig saját nemzeti-ségű püspököt kérnek, a papság méltó anyagi ellátását, a belgrádi teológiai fakultáson 15 növendék felvételét, a nők megválaszthatóságát az egyházköztségbe, az új

mozgalom nevéül: cseh-szlovák ortodox, vagy cseh-szlovák cyrill-metód egyház nevet kérik.

A szerbek felelete sokáig késett és bár az egyes pontokra vonatkozólag is válaszoltak, de a felelet röviden ez volt: ha püspökszentelést akartok, tökéletes alárendelést kívánunk, de szó sincs vallásszabadságról vagy akármi-féle lazaságról. Ez a felelet nagy csalódást okozott a cseheknek, de egyúttal szakadást is idézett elő: a radikálisabb szárny dr. Farskyval az élén, túltette magát az apostoli folytonosság kérdésén és egyszerűen úgy oldották meg, hogy az egyházmegye papjaiból és laikusaiból álló delegáció kézfeltételével adatják fel a jelölteknek a püspöki szentelést. A konzervatívabb párt ezt nem fogadta el és mint kisebbség, Pavlik Gorazd szerb püspök vezetésével az ortodox egyházhoz csatlakozott és folyóirata *Za pravdon* harcol a nagyobb tömegű radikálisabb szárny: a cseh-szlovák egyház ellen.

A cseh-szlovák egyház első pátriárkája dr. Farsky volt, aki azonban 1927-ben gyomorrákban meghalt; utóda az 55 éves Procházka Gusztáv lett, aki négy évvel előbb került a königrätzi egyházmegye élére. Az egyházi szervezet ugyanis a prágai egyházmegyén kívül, amely a pátriárka saját egyházmegyéje, még három egyházmegyét foglal magába: ezek Königrätz, Olmütz és Morava-Ostrava székhellyel. Az első kettő Csehország, a harmadik Morvaország, a negyedik Szilézia számára van; Szlovákiában csupán Pozsonyban van egy plébániájuk. Egyébként a négy egyházmegyének 200 plébániája van 650.000 lélekkel.

A kormány viselkedése az új egyházzal szemben mindenképpen kedvező, mert hiszen a nemzeti érzések felkorbácsolásával jött létre. Kezdetben elnézte, mint rabolják el a katolikus templomokat, de később kényszerítette őket, hogy adják vissza az elrabolt templomokat és évi 10 millió cseh korona támogatást helyezett nekik kilá-

tásba, de valójában csak 14 millió körül van, amit eddig nekik juttatott. Papjaiknak természetesen éppen úgy adja a kongruát, mint a többi felekezetek papjainak; papjelöltjeiknek pedig megengedte, hogy a prágai evangélikus fakultáson végezzék a teológiát.

Az új szekta hittanítása a következő : az Istenre vonatkozólag kezdetben homályos hitüket ma így fogalmazzák : «hiszünk egy élő Istenben, egy örök szellemben, a mindenség Teremtőjében, Jézus Krisztus Atyjában és a mi Atyánkban». Jézus Krisztusra vonatkozólag csupán annyit tartanak, hogy egy vallási zseni volt, mint Mózes, Buddha, Konfucius, Mohammed, Husz és természetesen tagadják istenfiúságát. A többi pontokban is a racionalizmus nyomja rá bélyegét a szekta tanítására : a Biblia nem tévedhetetlen forrása az isteni kinyilatkoztatásnak és azt az ész, a tapasztalat és a tudomány vívmányainak alapján kell magyarázni. Számukra az összes felekezetek az általános keresztény egyház részei. A szentségek csupán szent cselekmények, amelyek a hívőket felemelik, hogy egyesüljenek a különböző élethelyezetekben Istennel Jézus Krisztus szellemében. Következőleg a keresztség, mivel az eredeti bűnt tagadják, csupán az Egyház jóakarátát fejezi ki a gyermek támogatásában ; a bérmlás hűségnyilatkozat, az Oltáriszentség emlékezés az utolsó vacsorára, a bűnbánat visszatérés Istenhez, de a papnak nincsen feloldozó hatalma ; az egyházi rendben tagadják a szentelési hatalmat, az utolsó kenetet elvetik, a házasságra vonatkozólag pedig azt tanítják, hogy szent kötelék és elvileg felbonthatatlan, de az emberi gyarlóságok miatt megengedik a válást a szerencsétlen házasságoknál és így megengedik a második egyházi házasságot is.

A cseh-szlovák szekta sorsát nem nehéz megjövendölni : mivel lényegében egy nagy ellenmondást rejteget, ezzel megvetette bukásának és elmulásának alapját : a keresztségét, amely természetfölötti vallás a racionalizmus-

sal akarta összeegyeztetni, amely utóbbi pedig tagadja a természetfölöttit. Ez a szekta nem elégítheti ki a becsületesebb szabadgondolkodót, mert az sokkal logikusabb és következetesebb, de nem elégíti ki a még keresztényiesen érzőt és gondolkodót sem és így a szekta sorsa az lesz, hogy az előbbi rész a teljes hitelenségbe evez, míg a józanabb még ideje korán visszatér az Egyházba. Ez a szekta jelen formájában már túlhaladott és idejétmúlt, elavult világnézet.

4. *Mariaviták.* (Szűz Mária életét -- Maria-vita — utánzó lengyel egyház.)

Kozłowska Felizia lengyel leányt (szül. 1862-ben) nem elégítette ki a katolikus Egyház vallásgyakorlata és ezért elhatározta, hogy női szerzetesrendet alapít és ez meg is történt 1887-ben Plock városban, Varsótól 100 km-re a Visztula partján. Az új társasághoz a fiatal leányok tömegesen csatlakoztak, mire az alapítónő elhatározta, hogy világi papok számára is alapít egy aszkétikus-misztikus egyesületet. A század végéig körülbelül 70 pap csatlakozott az egyesülethez és a tagok Szent Ferenc reguláit követték, világi papok maradtak, de különösen ápolták az eucharisztia és Szűz Mária tiszteletét, egyébként misztikusoknak is nevezték magukat.

Az alapítónak szuggesztív ereje később jövendölésekben, látomásokban, sőt csodák véghezvitelében nyilvánult, a tagoknál a misztikumból csakhamar rajongás lett, mire Róma az egyesületet feloszlatta. A papok fele engedelmessé vált, másik fele Kozłowska alapítónő és Kowalski János pap vezetésével harcot kezdett az egyházi hatóság ellen. Róma az engedetlenekeket kiközösítette lelki anyjokkal együtt (1906). De az orosz kormány pártfogásába fogadta őket, megalakult az új szekta és Kowalski

V. A KAT. EGYHÁZBÓL KIVÁLT SZEKTÁK 231

az utrechti ókatolikus érsekkel püspökké szenteltette magát és szektájával belépett az utrechti unióba.

A szekta azonban csakhamar elfajult: a mariavita papok és nővérek szerzetesi fogadalmuk ellenére is, egymás kölcsönös vallási buzdítására, misztikus házasságra léptek és mikor e misztikus házasságból gyermekek származtak, azt állították, hogy ezek eredeti bűn nélkül fogantattak. Másrészről pedig a rajongás Kowalski érsek bálványimádásáig és Kozłowska égi felmagasztalásáig jutott. Erre az ókatolikusok megszüntették a hivatalos viszonyt a mariavitákkal; ezután négy évre, 1928-ban volt a híres mariavita per, amelyben különös dolgok jutottak nyilvánosságra Kowalski érsek magánéletéből, amelyekért négyévi börtönt kapott. Mivel az eljárásban szabálytalanságok történtek, az elítéltet félév után szabadlábra helyezték, sőt hivatalában is megmaradt és mellette még három püspök működik; 30 pap, 7 női kolostorban 500 nővér, közel 100 lelkészi állomáson 100.000 követőjük van az említett botrányok ellenére is az egyszerű lengyel nép között. A nép szinte maga fölött álló lényeknek tekinti a hamuszürke ruhában, mezítláb járó papokat és apácákat, akik sem húst, sem halat nem esznek, alkoholt nem isznak; a papok ruháján a monstancia képe díszlik, míg az apácák fehér fátyolt hordanak; mindnyájan hordják a mariavita érmet: ennek egyik oldalán az eucharisztia, másik oldalán a «mindig segítő Szűz Mária» képe látható.

A szekta 1925-ben adta ki hivatalos hitvallását; a szekta neve: Lengyelország mariavitáinak ókatolikus egyháza. Saját vallomásuk szerint a római katolikus Egyház összes dogmáit elfogadják, kivéve a pápai tévedhetetlenséget és a primátust. Hitforrás a Biblia, az Atyák írásai és az első hét zsinat határozatai. Az ortodoxokkal abban megegyeznek, hogy a Filioque szó befűzését a hitvallásba nem tekintik kinyilatkoztatott igazságnak, csak teológiai

véleménynek és a bérmlást a keresztség után szolgáltatják ki, a szertartásban a nemzeti nyelvet használják, a papok nősülnek és házasságra lépnek a szerzetesnőkkel kölcsönös támogatásukra és munkában való közösségre és mindkét nembeliek fogadalmat tesznek.

5. Haiti ortodox egyház és a ceyloni szekta.

A nyugatindiai szigetvilágban, az Antillák között van Haiti-sziget kétmillió lakossal, akiknél a nemzeti törekvések szakadást idéztek elő a katolikus Egyházban. Ezt a szakadást a Rómában tanult dr. Holly Theodor négerpap idézte elő, aki követőivel az amerikai protestánsokhoz csatlakozott, azokkal «püspökké» szenteltette magát és a négerrek számára megalapította nemzeti egyházát. Követőinek száma 100.000 és az 1892-ben tartott luzerni ókatolikus kongresszuson a szekta is képviseltette magát.

Ceylon szigetén Alvarez Xavér Ferenc páter alapított egy «Rómaellenes katolikus egyháza»-t és a püspöki szentelést a malabári szir-ortodox pátriárka adta meg neki. Most Ceylonban Mar Julius I. néven mint ceyloni érsek szerepel néhány ezer hívével.

6. Liberális katolikus egyház.

Az újabb vallási áramlatoknak és irányzatoknak hatása, mint például a modern teozófia, a katolikusok közé is beférkőzött és megteremtette a maga különleges sektáját. Wedgwood angol ókatolikus püspök volt az, aki ezt a sektát életre hívta. Ez az ókatolikus püspök Leadbeater teozófista vezetővel Sydneyben kidolgozta egy modern szellemi társaságnak gondolatvilágát és liturgiáját, kollégáját 1916-ban szintén püspökké szentelte és megbízta a mozgalom ausztráliai megszervezésével, míg

maga Észak-Amerikába ment és a szekták hazájában sikerült is neki rövid idő alatt fényes eredményt elérni. Innen Angliába ment és ott több nagyobb városban központot állított fel, majd pedig Dél-Afrikában és Új-Zélandban is hitközségeket szervezett meg. A szekta nehezen érthető tanítása miatt inkább a félműveltek felé fordul, bár négy világrészen megvan szervezve, követőinek száma nem nagy.

A szekta tanítása a modern teozófista misztikumnak, panteista gondolatoknak és katolikus szentségi cselekedeteknek keveréke. Szerintük Isten, a független, abszolút világszellem magában felismerhetetlen, de az emberben is kinyilatkoztatta magát, mi mindnyájan isteni természetűek vagyunk, egy substantia — lényeg — a világszellemmel, bár bennünk az isteni az anyaghoz van kötve. Köztünk és Krisztus között nincsen lényeges különbség, csak fok szerint: benne az abszolútnak örök gondolata leszállt az anyagba, az emberiséget megváltotta, amikor az anyagot legyőzte és megmutatta az utat saját önmegváltásunkhoz és akkor fokban is vele egyenlők leszünk, ha életét utánozzuk, tanítását követjük és a hét szentséget használjuk, mert azokból titokzatos ereje árad belénk. Szerinte az összes vallásokban ugyanaz a világszellem él, de a legtökéletesebben Krisztus tanításában van meg. Azonban mindenki azt fogadja el a kereszténységből, amit fel tud fogni.

Ez a szekta a legmodernebb kor áramlata: a világháború alatt és után támadt és a legjobban tükrözteti vissza a kor felfogását. Az emberek általában mult század materializmusával szemben most a másik végletbe csapnak át és vágyódnak a kereszténységnek, a katolikus egyháznak végtelen értékei után, de amikor odajutnak, hogy ezt el kell fogadni, inkább a vallási rajongással telített panteista gondolatvilágban fogadják el, mint az egyszerű bibliai formában. Sajnos, ez a szekta is a kereszt-

ténység megszenteltségének, visszaélés a katolikus kultuszformákkal és ezért tartós eredményeket nem érhet el.

7. Az újkatolikus egyház.

A cseh-szlovák egyháznak erősen racionalista és radikális irányzata sokaknak nem tetszett és már az alapításkor szakadás állt be: egy kisebbség Zahrádnik vezérése alatt kivált és az ortodox szerb egyházhoz közeledett. De még ezzel sem oldódott meg a kérdés és még mindig maradtak olyanok a cseh-szlovák egyház keretén belül, akik a reformgondolatokat nem a racionalizmus alapján, hanem a katolikus Egyház, azaz az ókeresztény hitvallások és a zsinatok alapján akarták megvalósítani. Ezek élére állt Rezniček Antal morva pap, akit 1924-ben szenteltek pappá, egyévi káplánkodás után megnősült és belépett a cseh-szlovák egyházba, ahol három évig működött és 1928 pünkösdjén megalapította új szektáját, amelyet Újkatolikus egyháznak nevezett el.

A szekta megalapításakor kiadott manifesztuma tartalmazza a szekta tanítását is: ez az irány azt mutatja, hogy szeretnének katolikusok maradni, elfogadják mindazt, amit a katolikus Egyház tanít, beleértve a pápa főségét, de szeretnének szabadulni a terhektől: így az alapító a papoknak a fakultatív házasságot és a papi zsolozsmák fakultatív elvégzését, a híveknek pedig a fakultatív gyónást kívánja és állítja fel szektájában. Az új szekta elvből katolikusokat nem vesz fel, hanem a cseh-szlovák egyház katolikusán érző tagjainak akar menedékhelye lenni. Tudjuk azt is, hogy Róma nem ismeri el őket, de ők az egyesült, unitus egyházak mintájára akarják viszonyukat Rómával megalkotni. Ezért a szektának nincsen semmi kilátása, mivel aki katolikus akar lenni és a terheket viselni, az visszamegy az Anyaszentegyházba, aki pedig erre nem vállalkozik, az megmarad a cseh-szlovák egyházban.

Befejezés. Egyesülési törekvések.

A keresztény felekezetek és szekták hosszú útját jár-
tuk meg : a tévelyeknek, véleményeknek, az őrültségig
fokozott vallási tébolyoknak átláthatatlan tömegével
találkoztunk. Ez azonban nem nagyobb, mint az Isten-
keresés, a Krisztus után való vágyódás, amely az emberi-
ség lelkén átvonul és különösen ott, ahol nincs meg Krisz-
tus egyházának igazsága. Mennyi ezen a téren a személyes
felelősség, nehezen állapítható meg, mivel a különböző
életkörülmények és lelki harcok közepett küzdőket meg-
érteni annyi, mint a kor szellemét megérteni.

Az Anyaszentegyház sokat szenved, mikor gyermekei
eltévelyednek és egyetlen vágya, hogy ők az atyai házba
visszatérjenek. De az atyai házból eltávozott gyermekek
is ellenségekké lettek egymás között ; később kezdték
érezni szétszaggatottságukat, kezdték legalább is egymás
között együttérezni, egységüket valamiképpen kifelé is
kifejezni, az Anyaszentegyház felé is tekintettek és így
fejlődtek ki az egyesülési törekvések, amelyekről itt
szólunk.

1. A protestáns felekezetek és szekták egyesülési törekvései.

A keresztény felekezetek egyesítésének nehézségét
elégge bizonyítják az eddig tárgyaltak mert még a pro-
testáns szekták sem jutottak igazi egységre a mai napig
és csupán az utóbbi időben sikerült nekik munkaközös-
ségre és lazább egyesülésre jutniuk. A XIX. század előtt

alig találunk említésre méltó egyesülést a protestánsok között, ami volt, az csupán egyik-másik ország némely felekezetei között jött létre. A mult században megindult egyesülési mozgalom a világháború után, amely alatt különösen nyilvánvalóvá lett a keresztény népek megsegényítő szétszaggatottsága, figyelemreméltó eredményeket vívott ki.

A XIX. század közepén alakult Evangélikus világszövetség (*Worlds Evangelical Alliance*), melynek székhelye Londonban van, barátságos viszony megteremtését célozza a protestáns felekezetek között és ennek érdekében minden év első heteiben imahetet rendez az egész világon. A protestáns egyesülések között igen gyakran találkozunk olyanokkal, amelyek egy-egy osztály összefogását, vagy egy-egy gyakorlati, tevékenységi ág művelését célozza. Ilyen például a protestáns ifjúság egyesülete: a *Young Man Christian Assocation* (YMCA.), amely 1855 óta létezik, székhelye Genf, 55 országban több mint félmillió tagot számol. A leányifjúság részére pedig a *Young Woman Christian Association* (YWCA.), amely szintén másfélmillió taggal rendelkezik. A felnőttek egyesülete 1881 óta: a Keresztény törekvés világszövetsége (*World Christian Endeavour Union*) Boston székhellyel és négymillió taggal. Az akadémikus ifjúság egyesülete 1895 óta a Keresztény Diákok világszövetsége (*World Student Christian Federation*). A pogány missziók ápolására alakult 1921-ben a már 30 év óta nemzetközi üléseket rendező Nemzetközi Missziós Tanács (*International Missionary Council*); a belső misszió számára a Testvériség, a *Brotherhood*-mozgalom London székhellyel, amely «a nemzeteket az igazságosság és szeretet közösségében akarja egyesíteni», míg a világbéke ápolásán a *Fellowship of Reconciliation* működik.

Ezek az eddig ismertetett részletegyesülési törekvések nagyban hozzájárultak a nagyobbstíllú, munkaközösséget

célzó egyesülések megalakulásához, mint például az 1895-ben Angliában létrejött *Federal Council of the Evangelical Free Churches*, amely a különböző angol protestáns felekezeteket és szektákat egyesíti. Ezt követte Kanadában 1905-ben a metodisták, presbiteriánusok és kongregacionalisták egyesülése a *Continuing Presbyterian Church*-ben; majd 1909-ben Philadelphiában 28 reformált egyház: köztük baptisták, metodisták, presbiteriánusok, néger egyházak stb. megalapították a *Federal Council of the Churches of Christ in America*-t. Hasonló ilyen protestáns egyesülések történtek a német evangélikus, majd a svájci és francia protestáns egyházak között. Ezeknek az egyesüléseknek azonban meglehetősen nemzeti színezetük van.

Nemzetközi egyesülésekkel is találkozunk: ilyen a *Lambethkonferenz*, amely egységet törekszik létesíteni a «pananglican» egyházak között; a *Presbyterian World Alliance*-ban a presbiteri alkotmánnyal rendelkező egyházak követői, körülbelül 20 millió protestáns egyesül; a *Baptist World Alliance* 11 millió felnőtt baptistát számol, az *Ecumenical Methodist Conference* a különböző metodista csoportokat egyesíti, az *International Congregational Council* ötmillió kongregacionalistát egyesít. Ez a négy egyesület református irányzatú és szellemű felekezeteket egyesíti, míg az evangélikusok vagy luteránusok az 1922-ben alakult «*Lutherischen Weltkonvent*»-ben tömörülnek.

Ez egyesülési kísérletek után a protestánsok hosszabb előkészületek megrendezésével 1925-ben összeültek *Stockholmban*. A résztvevők, köztük az alexandriai és a jeruzsálemi ortodox pátriárkák képviselői is, 31 vallásközöséget képviseltek 37 népből. A «zsinat» vezére Natan Söderblom uppsalai érsek, Svédország prímása volt, aki tagadhatatlanul kiváló szónok, nagy szervező és a tudományokban elsőrendűen képzett képviselője felekezeté-

nek. Azonban a «szeretet egységé»-ben összegyűltek számára a hit majdnem teljesen mellékes volt, Krisztust nem merték Istennek mondani, az úrvacsora kérdésében sem sikerült egységet teremteni és végül is a stockholmi konferencia megmutatta, hogy a hit egysége nélkül nincsen egység a gyakorlati kérdésekben sem.

Két évre rá, 1927-ben *Lausanneban* üléseztek az egységet óhajtó felekezetek és ennek eredményességén különösen három testület dolgozott: *World Conference on Faith and Order* (a Hit és Szervezet világ-konferenciája), amely egyesülésnek már a világháború előtt is nagy tekintélye volt és célkitűzéseinek a keletieket is törekedett megnyerni, sőt a római Szentszékkal is tárgyalásokba bocsátkozott. XV. Benedek pápa fogadta is őket, de a katolikus álláspont leszögezésével az 1920-ban Genfben tartott kongresszusokon a részvételt megtagadta. Bár ők az egyesülés sarkpontját Krisztus istenségének hitében látják és az Egyház egységét is szívügyüknek tartják, azonban a kongresszuson az Egyház fogalma és a kinyilatkoztatás forrásai körül ellentétek támadtak. Így jutottak el 1927-ben Lausanneba, ahol velük együtt dolgoztak még az *Universal Christian Conference on Life and Work* és a *Weltbund für internationale Freundschaftsarbeit der Kirchen* követői is.

A lausannei kongresszuson 90 egyházi közösség képviselői vettek részt, de távolmaradtak hivatalosan a finn, holland és német protestánsok, az ortodox keletiek kiküldöttei között egyetlen pátriárka sem jelent meg, az oroszországi ortodoxia pedig nem képviseltette magát. A keletiekről meg kell állapítanunk a leghűbb tárgyalagosággal, hogy kijelentésükkel, amely szerint a hit és a lelkiismeret dolgaiban nem lehet kompromisszumokat kötni és leszögezvén álláspontjukat a hagyomány, az első hét zsinat és a szentségek mellett, következetesen viselkedtek. A keletiek joggal állapították meg:

«nem lehet egyházi közösség, *communio in sacris* ott, ahol a hit teljessége hiányzik». A kongresszus végül is arra a meggyőződésre jutott, amelyet egyik tagja, Ostenfeld kopenhágai püspök kijelentett: «Nem vagyunk egységesek a tanban».

Ez a két legutóbbi: a stockholmi és a lausannei világkonferencia bizonyítja a legékebben, hogy igazi, bensőséges egység még maguk a protestáns egyházak és felekezetek között sem lehetséges.

II. A katolikusok és protestánsok egyesülésre irányuló törekvései.

A történelem folyamán gyakran találkozunk olyan törekvésekkel mind a katolikusok, mind a protestánsok részéről, amelyek e két tábor egyesítésére irányulnak. A protestantizmus megszületésénél *V. Károly* császár buzgón dolgozott, hogy a szerencsétlen vallásszakadást megszüntesse, de eredménytelenül, mivel az alaptanítás legfőbb pontjaiban: a hitről, a megigazulásról, az egyház lényegéről, a pápai elsőbbségről teljesen egymással szemálló nézetek harcoltak. Ugyanily eredménytelenek maradtak *I. Ferdinánd* császár kísérletezései is.

A *XVII. század* folyamán nem hivatalos, hanem magánszemélyek igyekeztek eredményt elérni: így a kiváló hollandi teológus *Hugo Grotius*, Dél-Németországban *Holzhauser Bertalan*, *IV. László* lengyel király dolgoztak az egyesítés művén. Ugyanakkor *Königsberg* és *Helmstadt egyetemén* engesztelékeny szellem fujdogált protestáns körökben és jó néhány tudós: jogászok, orvosok, tanárok megtalálták az utat az Egyházba, de sajnos, ez a mozgalom sem lett tömegmozgalommá.

Nem mehetünk el szó nélkül a legáltalánosabb német zseninek, *Leibnitznek* egyesülési törekvései mellett: életének egész művén átvonul az egyházak egyesítésé-

nek gondolata. Leibnitz tárgyalást folytatott Bossuetval, Meaux nagy püspökével és *Spinola* bécsi püspökkel és vele együtt dolgozott korának egyik legnagyobb protestáns teológusa : *Molanus*. De az egyesítést nem sikerült nekik megvalósítani. Az egyesülés alapfeltétele volt a protestánsok részéről a tridenti zsinat eltörlése, amely a katolikusok részéről elfogadhatatlan volt. Az egyesülés megakadályozásán ravaszkodott továbbá *XIV. Lajos* francia király, aki az egyik oldalról a mozgalomban szereplő katolikusokat gyanúsította, a másik oldalról a német protestánsok vezérét, a brandenburgi választófejedelmet az egyesülés ellen tüzelte. Így az egyesülés gondolata nem ölthetett testet, amelyhez járult Leibnitznek 1716 nov. 14-én bekövetkezett halála is.

A *XVIII. század* törekvéseit hasonló eredménytelenség jellemzi : Eredmény nélkül maradtak *XIV. Benedek* pápa és *Sailer Mihály* kísérletezései ; *Hontheim Miklós* (Febronius) trieri s. püspök, a *fuldai bencések*, *Mayr Béda Péter* és mások kísérletezései pedig az Egyház nemtetszésével találkoztak.

Ezek a kísérletezések ismét csak azt bizonyítják, hogy a protestantizmus tiszta formája és a katolikus Egyház között soha egység nem jöhet létre, mivel ez utóbbi tehet engedményeket a fegyelmi kérdésekben és a kultuszban, de sohasem a dogmákban : a hittételekben. Ezért egyesülés csak akkor lehetséges, ha a protestáns vallás lényeges változáson megy át. Nem akarunk túl optimistáknak feltűnni, de bizonyos jelek arra mutatnak, hogy ily közeledési átformálódás kezdődik : így Szent Péter római tartózkodását általában elismerik, ami pedig jelentős pont a pápai elsőbbségre vonatkozólag ; a hitforrásokra, t. i. a Szentírásra és a Hagyományra vonatkozó véleményük is már enyhült, mivel elfogadják, hogy a bibliai könyvek kánonikus elfogadása egy darab hagyomány és ennek elismerése nélkül nem juthatunk

előre. A vezető protestánsok mindig jobban értékelik a katolikus Egyház jelentőségét: így például mily elismerőleg nyilatkozott *Harnack* a katolikus istentiszteletről és a szerzetesség jelentőségéről; *Seeberg* protestáns tudós a középkor, a skolasztika és Szent Tamás jelentőségét hangoztatta és újabban a katolikus Egyház megújulásának értékeit nagyban méltányolják.

Ezeknek az okoknak kell tulajdonítanunk, hogy a *XIX. században* megkezdett egyesülési kísérletek aránylag kedvezőbb eredménnyel jártak, mint az előző századokban. Amint könyvem más helyén már megemlékeztem, az Oxford-mozgalom ugyanezt a célt szolgálta. Ezt a mozgalmat a oxfordi egyetem tanárai indították meg: *Keble*, *Pusey* és *Newmann* célja az volt, hogy az anglikán hitvallásban lévő katolikus elemek kidomborításával szolgálják az egység ügyét. A mozgalom nem létesített testületi egyesülést az anglikán és a római Egyház között, de egyénileg sokan megtalálták és másoknak megmutatták az utat az Anyaszentegyházba.

Ennek az egyesülési mozgalomnak erkölcsi folytatását vélhetjük feltalálni a magántermészetű «mechelni vallási megbeszélések»-ben *Mercier* bíboros és a másik oldalról *Lord Halifax* vezetése alatt 1921, 1923 és 1925-ben. Bár a bíborosnak hivatalos megbízása a Szentszék részéről nem volt, de készséggel rendelkezésére állt az Egyház egységét keresőknek. Ezek a törekvések is eredménytelenek maradtak, de bizonyos bizonyos protestáns köröknek az egység után való vágyakozásáról.

A német protestánsok között is támadt ily mozgalom: a «*Hochkirchliche Vereinigung*», amely 1918-ban alakult és a «*Hochkirche*» a szócsove. Ezek az ú. n. «magas-egyházi» törekvések igyekeznek a külső formákban a katolicizmust megközelíteni: gazdag liturgia, protestáns szerzetesrend alapítása, a gyónás bevezetése, a szent Szűznek, a szenteknek tisztelete azok a pontok, amelyek-

ben igyekeznek ezt a közeledést megvalósítani. Königsberg tartományban «Brüder vom Deutschem Hause» néven megalakult egy protestáns szerzetesség is. Az «Ökumenische Arbeitsgemeinschaft»-ban pedig együtt dolgoznak a katolikusok és protestánsok.

Katolikus részről a «*Winfriedbund*» igyekszik tapintatos módon a keresőknek tanácsot és útbaigazítást nyújtani. Ez az egyesület a világháború után alakult Paderbornban, füzetek, könyvek, főleg folyóiratának: a Friedenstadt-nak terjesztésével tevékenykedik feltűnés és reklám nélkül.

*

A protestánsok egyesülési kísérletei többé-kevésbbé helytelen utakra tévedtek és ezért szükséges volt, hogy a katolikus Egyház is nyilatkozzék az egyesülés lehetőségéről és mikéntjéről. Ezért adta ki XI. Pius pápa a «*Mortalium animos*» enciklikáját 1928 jan. 6-án, amelyben körvonalazza az Egyház álláspontját és megmutatja, hogyan lehetséges az Egyház részéről ily egyesülés.

Az enciklika a *bevezetésben* ismerteti az *összes vallások*, köztük a kereszténység egyesítését szolgáló mozgalmakat. Az emberiség vallási megoszlásában is keresi az egységet, legalább oly alapon, hogy sok tételben meghagynák a különbséget és csak az egyező pontokban teremtenének egységet. Erre a célra szolgálnak azok a gyűlések, amelyeknek az utóbbi időkben tanúi voltunk. A pápa azonban itt kifejti, hogy a katolikusok ily egyesülést nem helyeselhetnek, mert ez azon az alapon áll, hogy minden vallás egyformán jó és dicséretes. Ez pedig téves fel fogás, mert ezzel megrontják az igaz vallás helyes fogalmát és az igaz vallást elvetik, amely végül is ateizmusba vezet.

E bevezető ismertetése után az enciklika az *I. részben* ismerteti a *keresztény vallások egységét* célzó törekvéseket, míg a *II. részben* rámutat az *egység igazi útjára*.

A keresztény vallások egységét célzó törekvéseket a pápa nem ítéli el, mert hiszen a katolikus Egyháznak nincsen hőbb vágya, minthogy megtévedt gyermekei visszataláljanak az atyai házba. Isten megteremtette az embert saját szolgálatára, a természeti törvényen kívül a kinyilatkoztatás által pozitív törvényeket is adott neki, amelyeket az embernek, mint Isten szavát kell elfogadni, hinni és teljesíteni. A helyes hit megtartására alapította az Istenfia az Egyházat, amely csak egy lehet. Ezt elismerik bár a protestánsok is, de azt tagadják, hogy ez az egy Egyház látható és felismerhető volna. A Szentírásból azonban világos, hogy Krisztus külsőleg felismerhető és egy fő vezetése alatt álló Egyházat alapított, amely tanítóhivatalával, szentségeinek kiszolgáltatásával a híveket az üdvösségre vezeti. Az Egyháznak az idők végezetéig fenn kell állnia és teljesíteni hivatását; ezért kell, hogy ugyanazon Egyház, amely az apostoli időkben fennállott, lényegében változatlan megmaradjon mindvégig.

A protestánsok más véleményen vannak: ők is hivatkoznak ugyan Krisztus szavaira: «Hogy mindnyájan egyek legyenek . . .» és ez nekik is a törekvésük és szerintük is kívánatos volna, hogy a hitnek és a kormányzatnak egysége megvalósuljon, amely szerintük eddig alig volt meg, de majd a hívek közös akarata létrehozza. Itt a pápa ismerteti a lausannei kongresszuson kialakuló helytelen nézetet, amely szerint az Egyház több közösségből áll, amely részek egyenjogúak és csupán néhány hittételben egyeznek meg. Ezek megadják ugyan a pápának a tiszteletbeli elsőbbséget, de ez a hívek közmegegyezéséből származnék.

Az Egyház hivatalos tanítóhivatala ezekre csak azt felelheti: az apostoli Szentszék nem vehet részt ily gyűléseken és tanácskozásokon, mert az Istentől kinyilatkoztatott igazságon nem lehet alkudozni. Az apostoli

Egyház küldetése, hogy az igazságot tanítsa. De az igazság nem vesztethet el abban az Egyházban, amelynek az Isten az őre, amelyet a Szentlélek vezérel, mert ha ez megtörténne, a Szentlélek működése hatástalan volna, ez pedig istenkáromlás. Ami pedig Söderblom állítását illeti, hogy a szeretet egységét kell megteremteni a keresztény népek között, arra a pápa azt feleli: nem lehetséges, hogy a szeretet a hit kárára váljon, mivel a szeretet apostola, Szent János mondja, hogy az igaz hit követői ne tartsanak közösséget azokkal, akik nem őrzik épen és sértetlenül Krisztus tanítását. *A szeretet a hit egységén nyugszik*, Krisztus híveit pedig a hit egysége kapcsolja a szeretet közösségébe. Söderblom elvéből csak vallási közömbösség származnék, amely pedig elveti a vallás *abszolút* igazságát és csak *relatív*, azaz körülmények szerint változó igazságot vall.

Az enciklika második része megmutatja az *egység igazi útját*, amely nem más mint az elszakadtak visszatérése az igaz Egyházba, amelynek feje Péternek törvényes utóda. A keleti egyházszakadás előtt az összes keresztények engedelmeskedtek a pápának és a nyugati szakadás előtt a protestánsok elődei is a pápa felsőbb-sége alatt éltek. A pápa végül is azt az óhaját fejezi ki, hogy a kereszténység egysége az Egyházzal való bensőséges egyesüléssel helyre fog állni.

Mindnyájunk kötelessége ezen a nagy munkán dolgozni mindkét oldalról és eltávolítani az egyesülés akadályait, megszüntetni az előítéleteket és a fennálló szakadékokat kitölteni.

Statisztika a protestáns egyházakról, felekezetekről és szektákról.

Luteránusok:

Németország (beleszámítva a kálv.-luth. unió 21 milliója)	40,000.000
Svédország	6,000.000
Norvégia	3,000.000
Dánia	3,500.000
Finnország	3,000.000
Eszt-, Lett-, Lengyel-, Oroszország	4,000.000
Nagy-Magyarország	1,500.000
Egyesült Államok	3,000.000
Másutt szétszórva	500.000

Kálvinisták:

Nagy-Britannia	5,000.000
Hollandia	3,000.000
Nagy-Magyarország	2,700.000
Svájc	2,300.000
Egyesült Államok, Kanada	5,000.000
Délafrika	2,000.000
Másutt szétszórva	1,000.000

Anglikán egyház:

Nagy-Britannia	20,000.000
Brit-gyarmatok	8,000.000
Egyesült Államok	3,000.000

246 STATISZTIKA A PROT. EGYHÁZAKRÓL

Európai szekták:

Arminiánusok.....	21.000
Herrnhuti-testvérek	50.000
(a misszióban)	120.000
Mennoniták	500.000
Nazarénusok.....	20.000
Schwenkfeldiánusok (pár ezer).	
Templomosok	5.000
Újrakeresztelők	5.000
Unitáriusok	1,000.000
Valdiak	50.000

Angol-amerikai szekták:¹

Presbiteriánusok (bentfoglaltatnak a kálvinisták statisztikájában).	
Kongregacionalisták	3,000.000
Baptisták (megkeresztelt tag).....	11,000.000
(Gyermekekkel együtt ennek háromszorosát kell venni.)	
Kvékerek	800.000
Methodisták	12,000.000
(Gyermekekkel együtt háromszorosát kell venni.)	
Údvhadsereg ² (tiszték, zenészek, énekesek száma)	300.000
Irvingiánusok	60.000
Újapostoli egyház	400.000
Adventisták	250.000

¹ Az angol-amerikai szekták pontos statisztikáját nem lehet megadni, mivel a legtöbben csak a felnőttek úrvacsorájáról adnak ki statisztikát. Számuk tehát az itt megadott statisztikánál lényegesen több, megbízható források 100 millióra teszik; így tehát a kb. 200 milliót számláló protestánsok fele az angol-amerikai szekták követőiből kerül ki.

² Az Údvhadsereg nem ad ki statisztikát az összes tagok létszámáról.

STATISZTIKA A RROT. EGYHÁZAKRÓL 247

Mormonok	kb.	1,000.000
Bibliakutatók (felnőt tagok)		200.000
Kisebb szekták	kb.	1,000.000

A katolikus Egyházból kivált nemzeti egyházak:

A) Az utrechti unio:

Az utrechti egyház		12.000
Ókatolikusok		400.000
Lengyel nemzeti egyház		100.000
Horvát nemzeti egyház		42.000

B) Más nemzeti egyházak:

Fülöp-szigetek nemzeti egyháza		1,000.000
Cseh-szlovák nemzeti egyház		650.000
Mariaviták		100.000
Haiti ort. egyház (Ceylonnal)		100.000
Mexikói nemzeti egyház		—
Liberális katolikus egyház		—
Újkatolikus egyház.....		—

Irodalom.

Általános vonatkozásúak : *K. Algermissen:* Konfessionskunde. Verlag Giesel, Hannover, 1930. *H. Mulert:* Konfessionskunde. Verlag Töpelmann, Giessen. 1927. *E. Kalb:* Kirchen und Sekten der Gegenwart. 2 kiad. 1907. *Scheurlen:* Die Sekten der Gegenwart. 3. kiad. Stuttgart, 1923. *G. Schenkel:* Der Protestantismus der Gegenwart. Sammelwerk. 1926. *Michael Buchberger:* Kirchliches Handlexikon. Freiburg, 1907. Katolikus Lexikon. 4 kötet. Budapest, 1922. *Fr. Zeibert:* Compendium Historiae Ecclesiasticae. Brünn, 1903. *Marx-Bilkei:* Katolikus Egyháztörténelem. 1933. *Seppelt-Löffler:* Papstgeschichte. Kösel-Pustet. München, 1933. *Nyisztor Z.:* Szekták Magyarországon. Budapest. *Dr. Schütz Antal:* Dogmatika. 2 kötet. Budapest, 1923. *Dr. Schneller István:* A protestantizmus Magyarországon. Bethlen G. Szöv. kiadása. Budapest, 1928. *L. Zscharnach:* Der deutsche Protestant. der Gegenwart in kath. Beleuchtung. 2. kiad. 1925. *Hergenröther:* Kirchengeschichte 3 B., Freiburg, 1886. *Marx:* Die Ursachen der schnellen Verbreitung der Reformation. Mainz, 1834.

Részletkérdéseket tárgyaló forrásmunkák : *H. Grisar-Hoitsy:* Luther Márton élete. Budapest, Szent István könyv. 69—71. sz. *Révész Imre:* A reformáció. Budapest, Magyar Szemle kincsestára. *Bilkei Ferenc:* Debrecentől—Pannónhalmáig. Székesfehérvár, 1927. *Szethlo András:* Evangéliumi keresztényen vallástan. Budapest, 1916. *H. Hack:* Die evangelische Kirche Deutschlands in der Gegenwart, 1929. *P. Wernle:* Der evangelische Glaube nach den Hauptschriften der Reformatoren. 3 kötet, 1918—19. *R. Seeberg:* Christliche Dogmatik. 2 kötet, 1924. *A. Headlam:* The Church of England. 1924. *Hurt-Stephens:* History of the English Church. London, 1899—1910. *H. Goetz:* Kirche und Religion in England. 1913. *L. v. Ranke:* Englische Geschichte III—IV., Leipzig. *Fr. S. Bock:* Historia Antitrinitariorum (Unitáriusok története). *J. A. Wylie:* History of the Waldenses. Edinburgh, 1880. *F. Lange:* Geschichte

des Tempels. Verlag Hoffmann. Jerusalem, 1899. *Chr. Hoffmann*: Mein Weg nach Jerusalem. 2 k. Ugyanaz: Verfassung der Tempelgesellschaft. 1911. *Szeberényi L.*: A nazarénusok Magyarországon. *Nyisztor Z.*: Baptisták és Adventisták. Budapest. *M. G. Brumbauch*: History of the German Baptist Brethren in Europa and America, 2. kiad., London, 1907. *A. Rossmann*: Religionssoziologische Studien über die Quäker. Tübingen, 1922. *Nuelsen-Mann-Sommer*: Kurzgefasste Geschichte des Methodismus, 2. k. 1929. *H. Fuchs*: Heilsarmee, 1910. *H. A. van der Valk*: Zur Beurteilung des Propheten der Mormonen Joseph Smith jr. 1923. *P. Neef*: Die Adventbewegung. Stettin, 1922. *R. Fish*: Die Ernsten Bibelforscher entlarvt. Elberfeld, 1924. *v. Schulte*: Der Altkatholizismus. 1887. La Civiltà Cattolica, 1929—1930. *Wolfenberger Alajos dr.*: A teozófia és antropozófia. Budapest, Szt. I. K. 2. Ugyanaz: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene. Budapest, Szt. I. K. 3—4. *P. Kirsch*: «Religionsbewegung in der Tschechoslowakischen Republik, 1924. *Kreusch*: Die altkatholische Kirche, 1919.

Az egyesülésre vonatkozó munkák: *Pribilla S. J.*: Um kirchliche Einheit. Stokholm, Lausanne, Rom. Freiburg i. Br. 1929. *Karl Krczmar*: Rom und der Ruf zur Einheit. Verlag Reinhold, Wien, 1929. *XI. Pius*: «Mortalium animos» enciklika. Schönere Zukunft, 1932. évf. *Katolikus Szemle*, 1933. évf. *E. Krebs*: Die Protestanten und Wir, 1922.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	3
Bevezetés : A reformáció előzményei	4
I. Luteránus és kálvinista egyházak	9
1. Luther Márton, Zwingli Ulrik, Kálvin János hitújítása	9
2. A lutheri és kálvini hitújítás elterjedése az alapítók halála után. Az elterjedés okai. A jelen helyzet	30
3. A luteránus és kálvinista egyházak tanítása	49
II. Az anglikán egyház	77
1. Az anglikán egyház eredete, fejlődése	77
2. " " " mai helyzete	87
3. " " " tanítása, vallási élete	92
III. Az európai kontinensen keletkezett szekták	97
1. Arminiánusok	99
2. Herrnhuti-testvérek társasága	100
3. Mennoniták ..	102
4. Nazarénusok	103
5. Óluteránusok	104
6. Schwenkfeldiánusok	105
7. Templomosok	106
8. Ujrakeresztelők	108
9. Unitáriusok	110
10. Valdiak	112
IV. Angol és amerikai eredetű szekták	116
1. Presbiteriánusok	119
2. Kongregacionalisták	123
3. Baptisták	124
4. Kvékerek	131
5. Metodisták	138
6. Üdvhadsereg	150
7. Irvingiánusok	161

	Oldal
8. Újapostoli egyház	164
9. Adventisták	167
10. Mormonok	176
11. Millenisták. (Komoly bibliakutatók).....	192
12. Kisebb szekták és vallási áramlatok: Dar- bysmus, Juda apostolsága, Pünkösd mozga- lom, Zion, Isten egyháza, Evangélikus Társa- ság, Keresztény tudományosság, Krisztus ta- nítványai, Krisztus-testvérek, Újegyház	204
V. A katolikus Egyházból újabban kivált szekták és nemzeti egyházak	213
A) <i>Az utrechti unió:</i> 1. Az utrechti egyház. 2. Az ókatolikusok. 3. A lengyel nemzeti egyház. 4. A horvát nemzeti egyház	213
B) <i>Más nemzeti egyházak és felekezetek:</i> 1. A mexi- kói nemzeti egyház. 2. Fülöp-szigetek nemzeti egyháza. 3. Cseh-szlovák egyház. 4. Ma- riaviták. 5. Haiti ortodox egyháza; ceyloni szekta. 6. Liberális katolikus egyház. 7. Új- katolikus egyház	224
Befejezés: Egységre irányuló törekvések	235
Statisztika a protestáns egyházakról, felekezetekről és szektákról	245
Irodalom	248

Dr. Lippay Lajos munkái:

- Krisztus szülőföldjén. 225 lap, 65 fényképpel. (Elfogyott 10 ezer példány)... 4.80 P
- Pápaság a világ tükrében. 325 lap. II. kiad.
(Elfogyott 3 ezer példány)... .. 4.— »
- Keleti egyházak. 225 lap. (Sz. I. K. 111)... 4.— »
- Protestantizmus. 251 lap. (Sz. I. K. 121—122) 4.20 »
- Küzdelmekben az Igazság felé. 200 lap.
(Szent Ágoston bölcselete) 3.— »

Kaphatók a Szent István-Társulat könyvkereskedésében, Budapest, IV., Kecskeméti-utca 2. és vidéki fiókjában.

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katholikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a *Szent István-Társulatnak*, ez a hivatása a kiadásában megjelenő *Szent István Könyveknek*.

A *Szent István Könyvek* sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A *Szent István Könyvek* a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban jelentetjük meg, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a *Szent István Könyvek* mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ily módon, reméljük, elérjük azt a célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

A Szent István Könyvek sorozatában eddig megjelentek :

	Pengő
1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet	—
2. Wolkenberg Alajos dr.: A teozófia és antropozófia ismeretése és bírálata	—
3—4. Wolkenberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene	5.60
5—6. Balanyi György dr.: A szerzetesség története	5.60
7—8. Alszeghy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma...	—
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában	2.80
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység főelvei	2.80
11. Quadrupani-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkerek számára	2.80
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és útirajzok	—
13. Trikál József dr.: Természetbölcselet	2.80
14. Bognár Cecil dr.: Értékelmélet	2.80
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége	2.80
16. Babura László dr.: Szent Ágoston élete	2.80
17. Lepold Antal dr.: Szalézi Szent Ferenc válogatott levelei	2.80
18. Áldásy Antal dr.: A keresztnehadjáratok története...	—
19. Marosi Arnold dr.: Átöröklés és nemzetvédelem	2.80
20. Zoltány Irén dr.: Erotika és irodalom	2.80
21. Horváth Sándor dr.: Aquinói szent Tamás világnézete	2.80

	Pengő
22. <i>Balogh Albin dr.</i> : Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt	2.80
23. <i>Marcell Mihály dr.</i> : A katolikus nevelés szelleme ...	2.80
24—25. <i>Motz Atanáz dr.</i> : A német irodalom története... ..	5.60
26. <i>Babura László dr.</i> : Szent Ambrus élete	2.80
27. <i>Márki Sándor dr.</i> : II. Rákóczi Ferenc élete	—
28. <i>Kiss Albin dr.</i> : A magyar társadalomtan története	2.80
29. <i>Szabó Zollán dr.</i> : A növények életmódja	2.80
30. <i>Weszelszky Gyula dr.</i> : A rádium és az atomelmélet... ..	2.80
31. <i>Balanyi György</i> : Assisi Szent Ferenc élete	2.80
32. <i>Dávid Antal</i> : Babel és Assúr. I. Történet	3.40
33. <i>Fejér Adorján</i> : Római régiségek... ..	4.50
34. <i>Balogh József</i> : Szent Ágoston, a levéllíró	3.40
35. <i>Babura László dr.</i> : Szent Jeromos élete	3.40
36. <i>Karácsonyi János dr.</i> : Szent László király élete... ..	3.40
37. <i>Miskolcay István dr.</i> : A középkori kereskedelem története	4.50
38. <i>Szémán István dr.</i> : Az újabb orosz irodalom	4.50
39. <i>Bán Aladár</i> : A finn nemzeti irodalom története ...	3.40
40. <i>Trikál József dr.</i> : A gondolkodás művészete	4.50
41. <i>Kühár Flóris dr.</i> : Bevezetés a vallás lélektanába ...	4.50
42. <i>Babura László dr.</i> : Nagy Szent Gergely élete	4.—
43—44. <i>Kühár Flóris dr.</i> : A keresztény bölcsélet története	8.—
45. <i>Weszely Ódön dr.</i> : Korszerű nevelési problémák... ..	5.60
46. <i>Somogyi Antal dr.</i> : Vallás és modern művészet ...	3.—
47. <i>Divald Kornél</i> : Magyar művészettörténet	5.60
48—49. <i>Birkás Géza dr.</i> : A francia irodalom története ...	8.—
50. <i>Wodetzky József dr.</i> : A világegyetem szerkezete... ..	3.50
51. <i>Záborszky István dr.</i> : Rabindranath Tagore világnézete	3.50
52—53. <i>G. Kurth-Michel K.</i> : A modern civilizáció kezdetei ...	10.—
54—55. <i>Dávid Antal</i> : Babel és Assúr. II. Művelődés	7.30
56. <i>Horváth Jenő dr.</i> : A modern Amerika története... ..	3.30
57. <i>Balogh Albin dr.</i> : Ország és nyelv	4.70
58. <i>Meszlényi Antal dr.</i> : A katolikus egyház és az állam 1848/49-ben	7.30
59—60. <i>Radó Polikárp dr.</i> : A kereszténység szent könyvei. I. Ószövetség	8.30
61. <i>Kecskés Pál dr.</i> : A házasság etikája	4.—
62. <i>Huszár Elemér</i> : A katolikus házasságjog rendszere ...	3.30
63. <i>Petró József dr.</i> : Az ősegyház élete	5.—
64—65. <i>Radó Polikárp dr.</i> : A kereszténység szent könyvei. II. Újszövetség	8.80
66—67. <i>Trikál József dr.</i> : A jelenségekből a valóságba ...	7.—
68. <i>Erdey Ferenc dr.</i> : Kant valláserkölcsei világnézete ...	4.—
69—71. <i>Hartmann Grisar</i> : Luther Márton élete (Fordította Hoitsy Lajos Pál.)... ..	12.—

	Pengő
72. <i>Tóth Agoston</i> : Bevezetés a meteorológiába	5.80
73—74. <i>Bánhegyi Jób dr.</i> : A magyar irodalom története I. ...	6.60
75—76. <i>Divald Kornél</i> : A magyar iparművészet története ...	7.50
77. <i>Balanyi György</i> : A római kérdés... ..	6.40
78—79. <i>Bánhegyi Jób dr.</i> : A magyar irodalom története. II.	7.—
80. <i>Pitroff Pál dr.</i> : Bevezetés az esztétikába... ..	3.—
81. <i>Kühár Flóris dr.</i> : A vallásbölcselet főkérdései	5.—
82—84. <i>Kőrösi Albin</i> : A spanyol irodalom története	11.—
85. <i>Stigmond Elek dr.</i> : A mezőgazdasági növények termelési tényezői	4.—
86—87. <i>Kalmár Gusztáv dr.</i> : Európa földje és népei	8.—
88. <i>Kiss Albin dr.</i> : Szent Ágoston «De Civitate Dei» című művének méltatása	4.—
89. <i>Trikál József dr.</i> : A lélek rejtett élete	4.—
90—91. <i>Petró József dr.</i> : A szentmise története	5.50
92. <i>Meszlényi Antal dr.</i> : A magyar jezsuiták a XVI. században	4.50
93. <i>Mihelics Vid dr.</i> : Az új szociális állam	4.—
94. <i>Éhik Gyula dr.</i> : Prémek és prémes állatok	3.—
95—97. <i>Magdiás Gáspár</i> : A természettudomány útjai Istenhez	10.—
98. <i>Melichár Kálmán dr.</i> : A zsinatok	3.80
99. <i>Szalay Jeromos</i> : Szent Benedek élete és műve	5.—
100—101. <i>Schütz Antal dr.</i> : Krisztus. Tíz előadás... ..	6.—
102. <i>Balogh Albin dr.</i> : Pannonia őskereszténysége	4.—
103. <i>Kalmár Gusztáv dr.</i> : Magyar hazánk és népei. Magyarország leírása... ..	5.50
104. <i>Auguste Diès—Michel Károly</i> : Plató	3.—
105. <i>P. Takács Ince</i> : Nerótól Diokleciánig... ..	5.—
106. <i>Stuhlmann Patrik dr.</i> : Az ifjúkor lélektana... ..	4.—
107. <i>Pitroff Pál dr.</i> : A szépirodalom esztetikája	3.—
108. <i>K. Török Mihály Miklós</i> : A magyar egyházpolitikai harc története	2.50
109. <i>Schütz Antal dr.</i> : A házasság. Tíz előadás	3.—
110. <i>Gálos László dr.</i> : A Szentlélekisten	4.—
111. <i>Lippay Lajos dr.</i> : A keleti egyházak	4.—
112. <i>Zoltán Veremund dr.</i> : Szent Anzelm... ..	3.—
113. <i>Lendvai István</i> : Róma tornyai alatt. Mozaikok az örök városból	3.60
114. <i>Polzovics Iván dr.</i> : A lateráni szerződés. A Szentzsék nemzetközi jogi helyzete	3.80
115. <i>Nagysolymosi József</i> : A lengyel irodalom	2.60
116. <i>Kalmár Gusztáv dr.</i> : Négy világrész földje és népei ...	4.80
117. <i>Szalay Jeromos</i> : A katolikus gondolat útja az újkori Franciaországban	4.20
118—119. <i>Noszolpi László dr.</i> : Jellemlátás és jellemigezés ...	4.50
120. <i>Rusznyák Gyula dr.</i> : Faluvédelem	2.30
121—122. <i>Lippay Lajos dr.</i> : A protestantizmus	4.20

Dr. TÓTH TIHAMÉR

ÖSSZEÜJTÖTT MUNKÁI

20 kötetben.

Huszonöt esztendő óta hirdeti **Tóth Tihamér dr.**, az ékes szavú szónok s a ragyogó tollú író a katolikus kultúra örök igazságait. Beszédeit a rádión keresztül száz- és százezer lélek hallgatja, írásait a magyar katolikus közönség mindenkor a legnagyobb lelkesedéssel és örömmel fogadja.

Irodalmi működése az ország határain túl is megbecsülést szerzett a magyar névnek. Könyvei immár 15 nyelven: angol, cseh, flamand, francia, holland, horvát, lengyel, litván, német, olasz, román, szlovén, szlovák, spanyol és ukrán nyelven teljesítik nagyszerű missziójukat.

Magyar nyelven **Tóth Tihamér dr.** kiváló írásai különböző könyvekben és kiadványokban láttak napvilágot. A Szent István-Társulat kötelességének tartotta, hogy a 25 esztendőös papi és frói jubileumát ünneplő szerző könyveit egységes formában, összegyűjtve is megjelentesse, hogy így a katolikus magyar kultúra e nagyszerű értékeit mindenki számára hozzáférhetővé tegye.

Hisszük, hogy a magyar katolikus közönség ugyanolyan megértéssel fogadja a Társulat elhatározását, mint amilyen lelkesedéssel és áldozatkészséggel ajánlja e szépséges könyveket a Szent István-Társulat a katolikus gondolat minden barátjának.

A 20 kötetes jubileumi kiadás bolti ára megjelenés után 120 pengő lesz.

Kedvezményes előfizetési ára 96 pengő.